

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

MED STÖD AV K. VITT. HIST. O. ANT. AKAD.

UTGIVET AV SIGURD CURMAN

OCH JOHNNY ROOSVAL

DALARNE

BAND II. HÄFTE I.

FALUN

AV

GERDA BOËTHIUS

FALU STADS KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

Med stöd av

KUNGL. VITT. HIST. OCH ANT. AKADEMIEN

utgivet av

SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag

STOCKHOLM

*UTGIVEN MED BIDRAG AV
HUMANISTISKA FONDEN*

Esselte aktiebolag
Stockholm 1941
113655

FÖRORD

Utgivandet av landskapet Dalarnas kyrkobeskrivningar har sedan länge stått på dagordningen för verket SVERIGES KYRKOR. Sedan länge har också den främsta kännaren av ämnet, professorn Gerda Boëthius, utarbetat publikationsfärdiga manuskript till en stor del av området och f. ö. gjort det viktigaste förarbetet till samtliga stads- och landskyrkors beskrivning. Utgivarne äro djupt tacksamma för detta hennes värdefulla och långvariga arbete i verkets intresse. På grund av knapphet i tillgängliga medel för tryckningen har dock hittills endast ett band om 540 sidor, omfattande Leksands och Gagnefs samt Falu domsagas norra och södra tingslag kunnat framläggas (1932).

Då Falu stad innevarande år högtidlighåller sin 300-åriga tillvaro har det synts oss angeläget, att i anslutning därtill inom SVERIGES KYRKOR publicera de båda från skilda synpunkter så värdefulla Falukyrkornas historia. Uppgiften har därvid kunnat begränsas till att omfatta endast kyrkorna och deras historia, ej stadens och församlingarnas, då dessa äro föremål för omfattande undersökning av fil. lic. Karl-Gustaf Hildebrand (Falu stad) och professor Bertil Boëthius (Grycksbo pappersbruk, vari innefattas en viktig del av Stora Kopparbergs socken).

Men även om denna sålunda vunna minskning i omfång och kostnader toges i beräkning, skulle SVERIGES KYRKOR ändå icke nu mäktat publicera Falu stads kyrkor, enär de tillgängliga medlen enligt arbetsplanen i första hand måste användas för landskyrkorna.

Endast tack vare det handlingskraftiga intresse, som från ortens sida kommit företaget till godo, har detta kunnat slutföras.

Stora Kopparberg och Kristine församlingar ha sålunda bidragit med ett anslag till manuskriptets färdigställande och framställning av uppmättningsritningar. Stora Kopparbergs Bergslags A. B. har möjliggjort, att fotograferingen i båda kyrkorna blivit så fullständig som nu är fallet.

För denna frikostighet, dubbelt värdefull i nuvarande tider av trångmål för de kulturhistoriska vetenskaperna, stanna utgivare och författare i den djupaste förbindelse.

En synnerlig tacksamhet uttryckes härmed från utgivarnas och författarens sida även till kontraktsprosten i Falun, teol. dr Gunnar Ekström, utan vilkens kraftiga hjälp arbetet svårligen kunnat genomföras. Till bibliotekarien Alvar Silow stanna vi i förbindelse för stort intresse och mångsidigt bistånd. Tjänstemannen vid Stora Kopparbergs Bergslags bibliotek, Einar Liljeroth, tacka vi för hjälp och tillmötesgående.

Flera personer ha ställt sina ur olika synpunkter betydelsefulla samlingar belysande de båda kyrkornas historia till verkets förfogande. Sålunda har postmästaren Helmer Lagergren lämnat notiser rörande Stora Kopparberget och Falun samt även i övrigt varit till ovärderlig hjälp vid det omfattande arkivarbetet.

Köpmannen Axel Ström har ställt sin värdefulla topografiska bildsamling till förfogande.

Sammalunda har fil. lic. Karl-Gustaf Hildebrand givit författaren tillgång till sina excerptsamlingar rörande Falu stad och vidare lämnat upplysningar om nya rön ur Falu stads historia.

Fil. dr Tom Söderberg har låtit författaren taga del av nytt material till belysning av S:t Örjans gilles och Stora Kopparbergets äldre historia.

För visat intresse och bistånd av olika slag tacka vi slutligen professorn Bertil Boëthius, musikdirektören A. Jobs, fil. kand. fru Ingeborg Wilcke-Lindqvist, disponenten William Nisser, landsantikvariern Svante Svärdström, kyrkovaktmästaren Helmer Utterberg samt vidare tjänstemännen vid Kungliga Biblioteket, Riksarkivet, Uppsala Universitetsbibliotek, Västerås Domkapitels arkiv och Kungl. Vitterhetsakademiens arkiv och bibliotek.

Uppmättningsritningarna äro utförda av fil. stud. Sten Boëthius. Fotografierna ha till största delen tagits av denne och fotograf S. Nilsson, Falun.

Stockholm i oktober 1941

SIGURD CURMAN

JOHNNY ROOSVAL

FÖRKORTNINGAR ANVÄNDA I DETTA HÄFTE

- A. T. A. = Antikvariskt Topografiska Arkivet i Statens Historiska Museum.
BOËTHIUS, Tegelkyrkor = Gerda Boëthius, De tegelornrade gråstenskyrkorna i norra Svealand. Stockholm 1921.
BRUNIUS = C. G. Brunius, Konstanteckningar under en resa år 1849. . . . Lund 1851.
B. ST = K. Byggnadsstyrelsens arkiv i Stockholm.
HAMMARSTRÖM = Eric. Hammarström, Äldre och nyare märkvärdigheter vid Stora Kopparberget, I—IV, Falun 1789—92.
HÜLPHERS = Abr. A:son Hülphers, Dagbok öfver en Resa igenom de under Stora Kopparbergs höfdingedöme lydande Lähn och Dalarna år 1757, Westerås 1762.
IHRMAN = Christinæ eller Fahlu nya Kyrkjas Minnes-Märke, Westerås 1754.
INV = Inventarium.
K. A. = Kammararkivet i Stockholm.
K. B. = Kungliga Biblioteket i Stockholm.
KRÖNINGSSVÄRD = Diplomatarium Dalecarlicum. Urkunder rörande landskapet Dalarna, samlade och utgifne av C. G. Kröningssvärd och J. Lidén 1-3. Sthlm 1842—46.
L. ST. = K. Lantmäteristyrelsens arkiv i Stockholm.
LYBERG = Ernst Lyberg, Falu stad och borgare före 1641. Falun 1940.
MUNCKTELL = Muncktell, Westerås Stifts Herdaminne. Del 1-3. Upsala 1844—46.
PROT. = Protokoll.
R. A. = Riksarkivet i Stockholm.
RHYZELIUS = Rhyzelius, Brontologia theologico-historica. . . . Stockholm 1721.
RR = Svenska riks-archivets pergamentsbref från och med 1531. Stockholm 1866.
SV. K. = Sveriges kyrkor, Konsthistoriskt inventarium med stöd av K. Vitt.-Hist.- o. Ant.- Akad. utgivet av Sigurd Curman och Johnny Roosval. Stockholm 1912—.
SÖDERBERG = Tom Söderberg, Stora Kopparberget under medeltiden och Gustav Vasa. Stockholm 1932.
TUNBERG = Sven Tunberg, Stora Kopparbergets historia. I. Uppsala 1922.
UB = Uppsala universitetsbibliotek.
UPMARK = G. Upmark, Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850. Stockholm 1925.
VÄSTERÅS DOMK. A. = Västerås Domkapitels Arkiv förvarat i Västerås.
I förening med måttuppgift: L. = längd, B. = bredd, H. = höjd, D. = Diam.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

Förord.....	V
Förkortningar	VIII
Stora Kopparbergs kyrka.....	3
Församlingshistoria	5
Kyrkogård, klockstapel och övrig bebyggelse.....	8
Kyrkobyggnaden	11
Kyrkans äldsta skeden och utveckling.....	26
Inredning och lösa inventarier.....	41
Gravminnen	62
Porträtt, tavlor och övriga inventarier	73
Sammanfattning	74
Kapell inom Stora Kopparbergs församling	77
Hospitalskyrkan vid gruvan	77
Grycksbo kapell.....	79
Äldre kapellanläggningar	81
Kristine kyrka.....	84
Församlingshistoria	86
Kyrkogård, bisättningshus och övrig till kyrkan ansluten bebyggelse	87
Kyrkobyggnaden	89
Kristine kyrkas konsthistoriska ställning	106
Inredning och lösa inventarier.....	112
Gravminnen	139
Porträtt och övriga inventarier	156
Sammanfattning	159
Zusammenfassung	161
Summary	167
Bilagor	173
Planscher I—IV	

FALU STADS KYRKOR

AV

GERDA BOËTHIUS

Bergslagens sigill, från dopfat 1618.

Fig. 1. Kyrkan från nordväst. Foto S. Nilsson 1941.
Die Kirche von Nordwesten. The church from the northwest.

STORA KOPPARBERGS KYRKA

TRYCKTA KÄLLOR: Litteraturen ang. Stora Kopparberget är flödande rik, ej minst genom de många reseskildringarna från och med 1600-t:s början. Här har endast medtagits sådana arbeten, som ge värdefulla bidrag till kyrkans och kapellens historia eller meddela avbildningar av intresse. — KRÖNINGSSVÄRD nr 2, 1288, Kopparberget nämnes första gången; nr 16 Magnus Erikssons privilegier för gruvan 1347; nr 52, 1396, »Allf Jonisson, vår första kyrckoprest uppå Kopparberget;» nr 298, 1414, »Herr Gredika, kyrkiohera uppå Kopparbergeno», nr 78, 1427, Herre Ivar uppå Kopparberget; nr 124, 1471 avlatsbrev för dem som besöka »capella montis cupri»; nr 231, 1517, allmogens och bergsmännens möte, då de voro »till tals vedh Koperbergs kirke». LIDÉN nr 6, 1562, (s. 6 ff.) tryckta mantalslängder; nr 12, 1562, (s. 13 ff.); DO; nr 23, 1563, DO. — D. S. nr 964. Samma brev som KRÖNINGSSVÄRD nr 2, men felaktigt daterat till 1188. — ALMQVIST s. 255, 266. — BOËTHIUS, Tegelkyrkor, s. 28, 129, pl. XV. — BRUNIUS, s. 377. — FAHLMAN, NIC. S., Oratio de Clarissima Sveconum Civitate Faluna, Ups. 1667 (jfr HANDSKR. KÄLLOR). — HAMMARSTRÖM, I, s. 3 ff. akter till Falu Historia, II, kyrkans historia, IV, ang. prästerskapet m. m. — HÜLPHERS, s. 362. — JACOB INGELSSON s. 7—19, 29, 32, 34, 36, 49—50. — IHRMAN, s. 13. — LYBERG,

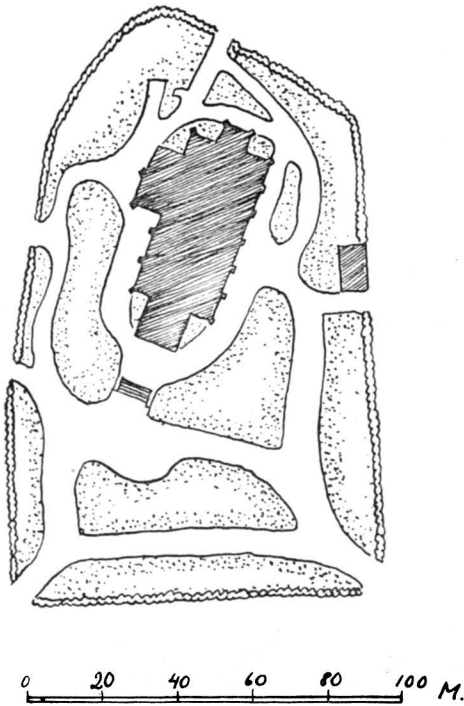

Fig. 2. Situationsplan. Uppmätt av Sten Boëthius 1941. Skala 1:2000.
Lageplan. 1941. Situation of the church.

särskilt s. 8, kartan s. 12—13, sigill m. fl. avb. och personhistoriska notiser, s. 98 ff. Stadsprivilegier 1609 och 1624. — OUTHIER, M. *Journal d'un voyage au nord en 1736 & 1737.*, Paris 1744, s. 175 samt karta över staden och stadsvy (= Suecia-sticket).

HANDSKRIVNA KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: K. A.: Jordeböcker för Dalarna, Stora Kopparbergs sn. — Tionde längder och Kopparboken innehålla viktiga personhistoriska notiser fr. o. m. 1530-talet. — R. A.: RR 1642 29/10 ang. trängseln i kyrkan och behovet av ny k:a. 1684 7/3, ang. kollekt för korbygget. Allmogens besvär. Sigill på handl. från 1622. Avskr. av brev. Acta topografica. Ang. kollekt 1684, 1690, 1757, 1762. Bergskollegiets registratur: K. brev 29/10 1642 (= R. R.) A. T. A. Inv. 1830. L. E. Bergströms rapport om grävningar 1935 med 8 ritningar. Redogörelse för rest. av krucifix och pietabild 1932. Handl. rörande ny värmeledning från Haijlens konstruktionsbyrå 1935. 1 plan, 1 sektion av C. G. Brunius. Fotografier: därav 1 exteriör före rest. 1900. — B. St.: O. Tempelmans ritn. till tornbyggnad och altartavla 1778, vävkopior. — Ritn. till orgelfasad 1860. — 6 uppmättningsritn. av K. G. Söderkvist 1894. — 5 ritn. t. restaurering av G. Pettersson 1897—1900. — 2 ritn. till ny altaruppsats 1900. — Ritn. till ändring av orgelfasaden av Anders Roland 1920. — Fotografier: 2 exteriörer, 7 interiörer, 6 detaljer (alla efter restaureringen 1900). K. B.: Tilas saml. avb. av kyrkan 1757 av A. Polhem 1767. Plan av kyrkogården. FAHLMAN N., handskr. sammanbunden med band av Oratio (jfr tryckta källor o. Kristine k:a). — U B.: Topografiska planschsaml. nr 43056—43059, avb. av kyrkan ur HAMMARSTRÖM; nr 43060, kopia av A. Polhems teckning av k:an 1767, utf. av C. E. Åkerman 1857; nr 43054 K:an fr. söder, lavering av Sam Andersson. S. 47: Anteckn. från 1715; Förteckning på antiquiteter uti Kopparbergs län hvilka till fredlysning anmälas; S. 28, Stalhoff, G. Itenarium Sueticum beskrivning av k:an 1600-t. S. 157, Gahns saml. Ang. äldre kapell, avskr. av avlatsbrev. Palmiskiöldska saml. 287, s. 985 ff., beskr. av kyrkan 290, ang. eldsvåda 1569, Kollekt $\frac{7}{3}$ 1684, 243 ang. gravsten över Georg Stiernhielms förfäder. — VÄSTERÅS DOMK. A. innehåller INV.- och VIS.-HANDL. från och med 1570-t. INV. finnas bl. a. ett odaterat från 1570-t. med tillägg 1583 o. sen., 1606, 1608, 1647, 1667, 1680. — DALA FORNSALS ARKIV, FALUN: Fotografier och utdrag ur tidningar. — STORA KOPPARBERGS BERGSLAGS ARKIV: Gruvrättsprotokoll fr. o. m. 1604. RÅK. 1642—51.

KYRKANS ARKIVALIER förvaras i Kristine kyrkas arkiv. För kyrkans konsthistoria viktiga upplysningar träffas i L I, RÅK. fr. o. m. 1604. I, Skrivelser och avskrifter av brev, bl. a. avlatsbrevet 1471 (= KRÖNINGSSVÅRD nr 124). N. VIS.-PROT. och INV. från 1600-t. Inventarier från 1600-t. finnas från åren 1604, 1608, 1619, 1624, 1647, 1667, (vol. L, I) 1682, 1681, 1686, 1691, (vol. N. 1). Dop- död- och vigselböcker börja 1683.

Fig. 3. Kristine kyrka och Stora Kopparbergs kyrka och stapel. Efter Dahlbergs Suecia. Die Kristina Kirche und Stora Kopparberg Kirche und Glockenturm. Um 1700. Christina church and Stora Kopparberg church and belfry. About 1700.

FÖRSAMLINGSHISTORIA

Omkring den ryktbara koppargruvan i Falun, vars historia går tillbaka till 1000-t., uppstod under den äldre medeltiden ett samhälle, som synes ha koncentrerat sig kring Falun, köpplatsen på åsen. Gamla gårdar tillhöriga gruvdelägarna, de ryktbara bergsmännen, finnas ännu kvar och ha anor som kunna följas tillbaka så långt de tryckta källorna tala.¹ Det är sannolikt att en kyrka byggdes på den nuvarande Stora Kopparbergs kyrkas plats redan under 1200-t. Envisa berättelser om att äldre kapell, som skulle ha funnits i närheten av nuvarande Falun, synas sakna reell grund, i varje fall i den mån de avse företrädare till den nuvarande kyrkan (s. 26). Däremot är det tänkbart att de förmögna gruvdelägarna, som redan tidigt hade internationella förbindelser och handel med olika delar av Sverige, kristnats före de omgivande socknarna och anlagt gårdskapell, som sedan underhållits så länge på de välbyggda gårdarna att traditionen levt kvar; men detta är naturligtvis en ren hypotes.

Kopparberget hörde under 1200-talet och framåt till Torsångs socken. Den nuvarande kyrkans äldsta delar äro från 1300-ts mitt eller senare hälft. Dess storlek tyder på att platsen då var folkrik och förmögen, och dess byggnadssätt, med övervägande tegel och anordningar för välvning, visar, att den var en modern skapelse, till vilken idén hämtats utifrån, som här nedan utredes från de östtyska kustlanden. Förbindelser med Danzig, som forskningen visat funnits, stödjä

¹ För de ofta i det följande nämnda gårdarna och deras läge hänvisas till TOM SÖDERBERG, Kopparberget under medeltiden och Gustaf Vasa, Stockholm 1932, där även en karta över bergsmansgårdarna finnes.

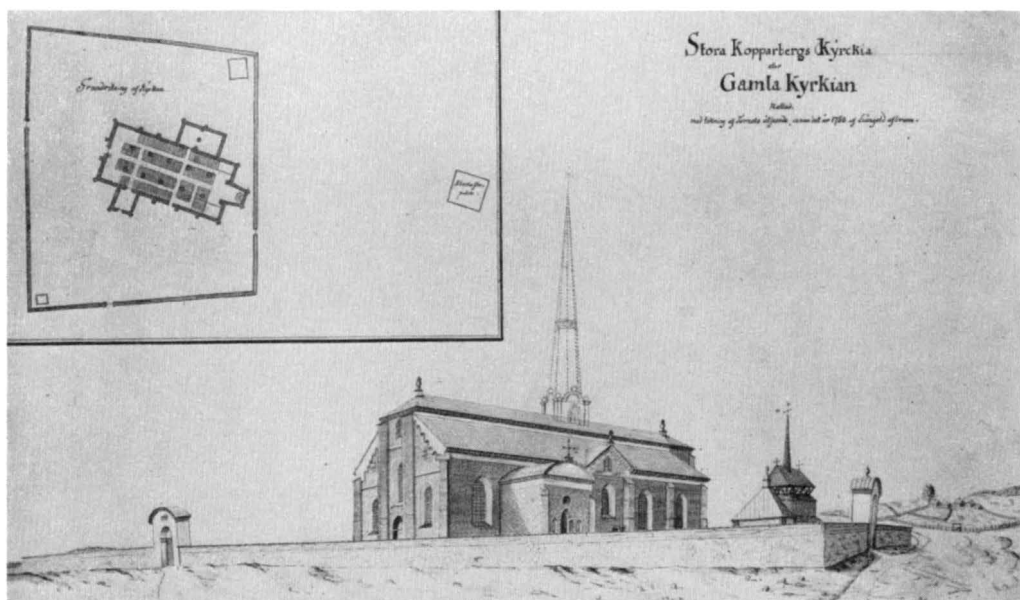

Fig. 4. Kyrkan, bogårdsmur och stapel före branden 1757. Efter tuschteckning av Anders Polheimer 1767.

Die Kirche mit Mauern und Glockenturm vor 1757. The church before 1757 with walls, spire and belfry.

ett dylikt antagande.¹ Kyrkan på Kopparberget skulle enligt äldre källor nämnts i ett pergamentsbrev från 1350, som senare, c:a 1650, förkommit. Detta, som upptagits till diskussion av alla äldre skildrare av Stora Kopparberget är tvivelaktigt som källa. Det kan nämligen ledas tillbaka till professor Rabenius källsamlings till vår äldre historia, vilka som bekant i stor utsträckning voro förfalskningar. En kyrka på Kopparberget har emellertid funnits på denna tid och nämnes första gången på 1300-ts slut, då »Alff Jonisson wår firsta Kyrckoprest uppå Kopparberget» nämnes 1396. 1414 är hans efterträdare nämnd, »Herr Gredika» medan dennes efterträdare »Herr Iwar» är känd 1427—1440. Det framgår tydligt av alla akter fr. o. m. 1396 att Kopparberget var socken. 1471 utfärdas ett avlatsbrev för dem som besöka »Capella Montis Cupri» på de stora kyrkliga högtiderna, Jungfru Marias och en lång rad helgons dagar. Detta torde, trots att det står »Capella» gälla kyrkan på Kopparberget. Det är dock anmärkningsvärt att St. Anna, som haft en framträdande plats bland kyrkans helgon, ej uppräknas förrän bland de sista. Altarskåpets gestaltning och flera andra skäl tala för att kyrkan var vigd åt Jungfru Maria. 1471 kan väl passa in på den då under ombyggnad varande kyrkan (s. 31). I avlatsbrevet nämnes särskilt »sustationem et fabricam» samt »luminaria, libris, ornamenta», d. v. s. underhåll, byggnad samt ljus, böcker och prydnader.

Allteftersom bebyggelsen växte och gruvan ökade i betydelse blev den för sin tid stort anlagda kyrkan för trång. Skildringarna av trängseln och de stora läktarbyggena visa att förhållandena

¹ Förf. har att tacka Fil Dr Tom Söderberg för värdefulla anvisningar och upplysningar utöver det som finns publicerat i hans ovan a. a. särskilt rörande förbindelserna med Danzig och Nordtysklands östra delar.

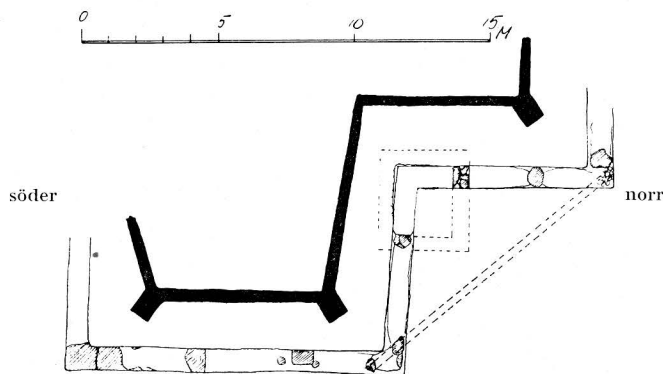

Fig. 5. Rester av gamla kyrkogårdsmuren på korets östra sida.
 Reste der östlichen Teil der altere Kirchofsmauer. Rests of the old churchyard wall
 on the east.

nådde bristningsgränsen på 1630-t. I en stambok för insamlande av medel till Kristine kyrkas byggnad 1643, som ej kunnat påträffas, framhölls huru »Inwånarna genom Herrens wälsignelse woro så storligen förökade, at the för myckenhet skull, icke fingo rum i gamla Kyrckian, utan måste hopetals, wid Guds-Tiensten, stå utan till.¹ Den enda lösningen var att bygga en kyrka till, längre ned i det växande samhället, men inte ens detta förslog, utan man måste även utvidga den gamla kyrkan. På 1700-t., när malmen började tryta och ett svårt ras timade i gruvan och staden 1761 till stora delar eldhärjades, blev det allt svårare att underhålla kyrkan, men man sökte dock på ett ofta storslaget sätt att uppehålla traditionerna från storhetstiden,

Stora Kopparbergs församling är förenad med Kristine kyrka under samma kyrkoherde, men har sin egen förvaltning.

Även för Hospitalet fanns en särskild präst förordnad.

Ett intressant indicium för förbindelserna med Danzig utgör St Örjans gille vid Kopparberget, en sammanslutning, vars existens går tillbaka till 1300-t. Gillets stadgar finnas bevarade.² Något annat gille finns ej omnämnt under medeltiden vid Kopparberget och man har därför velat antaga, att den gillestuga (s. 10), som stod vid Stora Kopparbergs kyrka, möjligen i kyrkogårdens s. v. hörn, skulle vara identisk med Örjansbrödernas gille. Detta har ej kunnat ledas i bevis, men starka sannolikhetsskäl tala därför. V. om kyrkogårdens s. v. hörn låg redan under 1600-t. första år ett sjukhus, kallat hospitalet, siukestuga o. s. v. Då Örjansgillena från början hade sjukvård på sitt program, synes detta öka sannolikheten av antagandet.

Bergsmännen och deras sammanslutningar ha haft båda kyrkorna som sitt centrala intresse genom tiderna. Stora Kopparbergs kyrka var dock och förblev även sedan Kristine kyrka uppförts bergsmännens kyrka i första rummet.

¹ JOHAN IHRMAN: *Christinæ eller Fahlu nya Kyrkjas Minnes-Märke*, Westerås 1754, s. 13.

² A. ETZLER, *St Örjans Gille vid Kopparberget, Med Hammare och Fackla I s. I ff och där citerad litteratur*, H. LUNDHOLM, *St Örjans Gille, St Örjans Gillens meddelanden nr 14*, Örebro 1915. N. AHN-LUND, *Medeltida Gillen i Uppland*, Rig 1923, s. 8. — LIDÉN, *Berättelse ur Stora Kopparbergets historia*, utg. av E. BILLENGREN, Falun 1883. — H. LAGERGREN, *St Örjans Gillestuga, Meddelanden från Dalarnas Fornminnesförbund nr 10*. — *Ibid.* *St Örjans Gillens pokal, Med Hammare och Fackla*, 1928 — SÖDERBERG s. 400 ff.

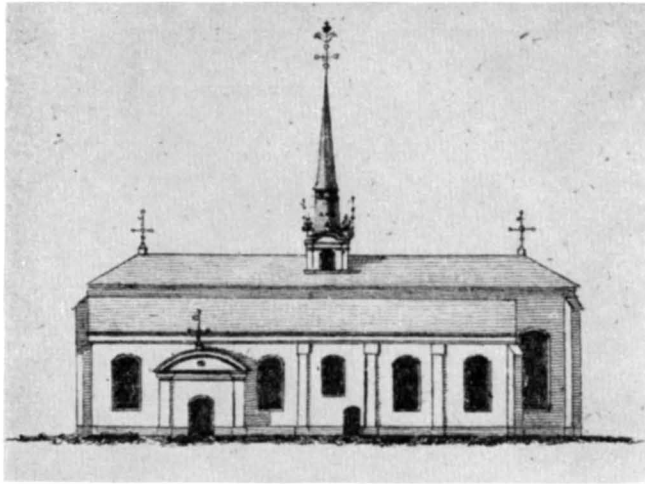

Fig. 6. Stora Kopparbergs kyrka 1757. Efter HAMMARSTRÖM.
Die Kirche 1757. The church 1757.

KYRKOGÅRD, KLOCKSTAPEL OCH ÖVRIG BEBYGGELSE

Stora Kopparbergs kyrka har ett dominerande läge på åsen i stadens n. del. Kyrkogården har en parklik vegetation med stora lövträd mellan de gamla gravplatserna. Den avgränsas i alla väderstreck av stensättning som mot ö. stiger med terrassmurning över omgivande gatunivå.

KYRKO-
GÅRDENS
UTSEENDE I
ÄLDRE TID

Grävningar omkring koret¹ ha visat att den äldsta muren gick omedelbart n. och ö. om kyrkan (fig. 5). 1603—05 (gruvrättsprotokoll) ombyggdes hela kyrkogårdsmuren med tegel och gråsten och försågs med höga spånklädda och rödtjärade tak. Till kyrkogården ledde två portar, som vid ombyggnaden bibehöllo sina platser, »Warp-porten» i v. och en i s., båda överbyggda och åtminstone den v. försedd med »galror», som lagades 1626. På en kartbild från 1640 synes kyrkan med omgivning, men utan detaljer från kyrkogården (fig. 29). 1634 uppgjordes genom lottning en plan för murens underhåll, varvid Gruvriset skulle svara för den ö. delen, Hosjö för den s. jämte porten, Warp-bygden för v.muren med port, medan n. delen kom på Faluns och Wargårdens lott. Första åtgärden skulle vara att förse muren med järnankare. 1667 (INV.) var muren i gott skick utom i nv., där reparation krävdes. Sannolikt voro dessa murar av anseelig höjd. Ö. muren revs 1684 för korbygget (jfr s. 11) och när sakristian tillbyggdes 1691 tog man tegel från bogårdsmurarna, som därvid sannolikt sänktes. 1692 reparerades bogårdsmuren

¹ Utförda 1932 av Lars Erik Bergström på uppdrag av Riksantikvarieämbetet i samband med en grävning för avloppsledning.

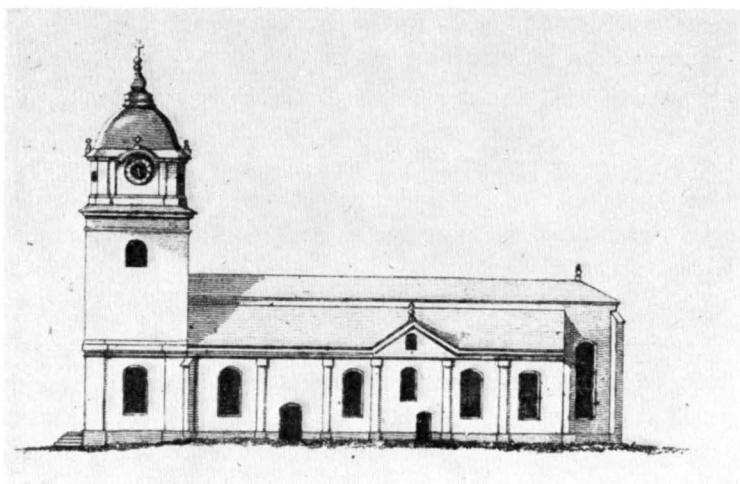

Fig. 7. Kyrkan från söder omkr. 1780. Efter HAMMARSTRÖM.
Die Kirche von Süden um 1780. The church from the south about 1780.

grundligt och ny inhägnad gjordes kring koret. Av grunden till denna kan man se att det var en kraftig sten- eller tegelmur.

Den s. porten försågs i slutet av 1600-t. med två spiror, förgyllda knappar och flaggor, bekostade av bergsmännen Daniel Hansson på Helsinggård († 1696) och Israel Joenson på Rotneby.

1727 utvidgades kyrkogården och kyrkogårdsmurar och portar fingo det utseende fig. 4 visar. Den ö. delen av muren liksom den nya östporten med tälttak gjordes nu av trä. De gamla portarna behöllo sina platser, men ombyggdes. S. stigluckan pryddes av ett, redan på HAMMARSTRÖMS tid försvunnet, förgyllt »krucifix». Båda voro på 1700-. koppartäckta och stängda av rödmålade järndörrar med lås (RÄK. och INV.). Kyrkogårdsmuren och stigluckorna raserades 1852.

På kyrkogården äro flera gamla gravar, en del inhägnade med gjutjärnsstaket och planterade med träd. HAMMARSTRÖM omtalar att på kyrkogården varit många gravstenar, men »äro nu få i behåll och en del lagde till golf i nya Wapn-huset» (= tornets nedervåning). 3 av de gamla hällarna funnos kvar på kyrkogården 1926 och inflyttades därefter i kyrkan (s. 62)¹.

»Öwer Grafwarna» brukades enligt HAMMARSTRÖM i »forna tider — — — Rohr eller timringar», men »blefwo förbudne uti et allment Kyrko-Råd d. 10 Junii 1716». Dessa voro »betäckte somlige med bräder, somlige med koppar.» På ett rohr lästes: HÄR HAR

¹ Jfr HELMER LAGERGREN, En märklig gravsten, Dalarnas Hembygdsförbunds tidskrift 1926, s. 81.

JAG VANDRAT I DET HOPP, / CHRISTUS ÄR MIN FÖRSONING, / NU HVILAS HÄRUNDER
MIN KROPP, / OCH VÄNTAR EN HIMMELSK BONING.¹

KLOCKSTAPEL Klockorna hängde till 1781 i en stor klockstapel belägen på backen nordöst om kyrkan (fig. 3). Den var öppen och spånslagen samt hade en hög spira och fyra hörntorn. 1726 revos de fem spirorna och ett högt spetsigt torn gjordes efter ritning av konstmästaren Georg Rudien. 1734 inkläddes stapeln med bräder och spånslogs (fig. 4). 1765 var den i så bristfälligt skick att frågan om total nybyggnad uppstod. Då tornet byggdes 1781 revs stapeln.

GRAVKAPPELL Söder om kyrkan är ett gravkapell av sten uppfört 1903 i gotisk stil.

BÅRHUS Ett bårhus av trä byggdes 1693. 1774 uppfördes ett nytt bårhus av trä vid södra porten. Det hade en murad källare och var avsett »til bisättning för sådane, som dö i Sommartiden, då begrafningar in uti Kyrkan icke äro tillätne. Efter 1773 hade K. M:t bestämt att inga gravar vidare finge säljas i kyrkorna. Stora Kopparbergs församlingsmedlemmar som ärvt eller köpt gravplatser vägrade emellertid att avstå från dessa om de ej fingo »wälmurade grafwar på Kyrko-gården» (KR.PROT. 5 dec. 1775).

BENHUS Benhuset låg n.ö. om kyrkan och var en rektangulär byggnad. Det torde uppförts i samband med kyrkogårdsutvidgningen 1717. 1738 flyttades det till kyrkogårdens s.v. del. Det var rödmålat och invändigt vitlimmat. Det revs 1852.

SJUKHUSET En byggnad av trä i kyrkogårdens s.ö. hörn benämnes 1604 »siuke-stugan». Denna reparerades grundligt 1622—24. Efter en allvarlig olyckshändelse i gruvan 24 juni 1694 lät Karl XI bygga ett sjukhus »en särdeles stufwa wid Grufwan» eftersom det då icke fanns plats, där de skadade kunde omhändertagas (RR. 17 mars 1694). Sjukstugan vid Kopparbergs kyrka är upptagen på stadsplanen 1704 och allt framgent tills den ersattes av sjukhuset på Åsgatan.

**GILLESSTUGA
OCH
MATERIALBOD** 1604 nämnes »Gillestufwa» invid kyrkan »gammal och bofällig». 1609 betalas spik »som lårarna i gillestufwan byggdes medh». 1625 reparerar den ånyo. RÄK. synas ge vid handen att det var en träbyggnad med källare och brådtak på näver. 1667 omtalas den: »Gillestugu medh taak och wäggjar wäl behållen utan golf, der förwaras hwadh som till kyrkians byggning betarfwas, såsom bräder, tiära och annat». Den revs 1672—73 och en ny materialbod byggdes på samma plats, och sades 1680 tjäna till förvaring av samma slags material². Därav framgår att gillestugan låg i kyrkans omedelbara närhet. I kyrkogårdens s.v. hörn ha grundmurar till en byggnad med källare delvis blottats 1935, som sannolikt tillhöra Gillestugan.³ I gillestugan lästes gruvlysningar och hölls vid stora högtider, innan Kristine kyrka byggdes, när trängseln var stor, även gudstjänst där (Gruvrättsprot.)

Jacob Ingelson och efter honom HAMMARSTRÖM ha antagit att gillestugan skulle vara

¹ Rohr är benämning på en timrad överbyggnad på grav (jfr Sv. K. Dalarne s. 336).

² LAGERGREN, s. 7 a. a., not 2.

³ Grävningarna utförda för Riksantikvarieämbetet av Lars Erik Bergström 1932.

Fig. 8. Kopparbergs kyrka från sydväst, före 1900.
Die Kirche von Südwesten, vor 1900. The church from the southwest, before 1900.

identisk med ett av de kapell, som skulle funnits i Faluns närhet före den nuvarande kyrkan samt att detta, senast på 1500-t. skulle flyttats till Kopparbergs kyrka och använts av St Örjans gille. Antagandet har ej kunnat ledas i bevis.

KYRKOBYGGNADEN

Den ståtliga tegelkyrkan, vars form och uppbyggnad framgår av Pl. 1—2, fig. 13, 14, har tillkommit under flera byggnadsskeden. Mittskeppets västgavel och de av pelarna burna mittskepps eller kleristoriemurarna, innehålla delar av den äldsta kyrka av vilken murverk finnes bevarat, en basilika från 1300-t. Det nuvarande långhuset och sakristians västra del utgöras av den på 1400-t. senare hälft till hallkyrka utvidgade och ombyggda 1300-talskyrkan. Koret tillbyggdes 1684—86 och sakristian utvidgades 1691. Korets byggmästare har tydligt bemödat sig att anpassa tillbyggnaden efter det gamla långhuset, varför kor och långhus bilda ett väl sammangjutet helt. Kyrkans exteriör ändrades först genomgripande 1780, då tornet byggdes. Den högt resta västgaveln,

PLAN,
EXTERIÖR
OCH
UPPBYGGNAD

Fig. 9, Kyrkan från sydöst. Foto S. Nilsson 1941.
Die Kirche von Südosten. The church from the southwest.

som dittills dominerat stadsbilden förbyggdes då, och tornet med dess kopparklädda spira gav staden en ny silhuett (fig. 1, 2). I en genomgripande restaurering 1900 efter ritningar av arkitekt Gustaf Pettersson har exteriören fått sin nuvarande karaktär, med ornering och detaljformer, som efterbildade medeltida arkitektur från olika epoker.

MATERIAL

Kyrkans alla delar äro uppförda av tegel med kärna av gråsten i gjutverk. Huggsten

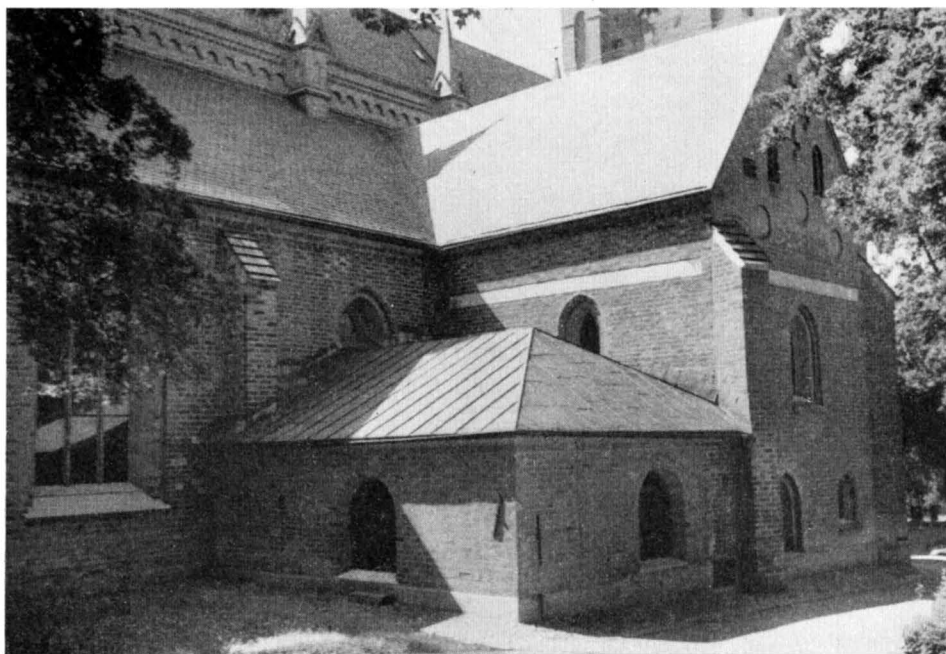

Fig. 10. Koret och sakristian från nordöst. Foto G. Boëthius 1941.
Chor und Sakristei von Nordosten. Sanctuary and vestry from the northeast.

förekommer som stänkskift vid strävpelarkrönen samt i den 1900 utförda sockeln. Det äldre teglet är högrött med skiftande färg. I långhuset är formatet starkt varierat och teglen ofta skeva. I de till skådesidor avsedda ytskikten har man sökt ut så jämna tegel som möjligt, medan man i mot vindarna vättande murar reglerat skiften med fogbredden. Format: $29-30 \times 14-15 \times 9-10$. Tio skifts höjd är i yttermurarna 108 cm mot upp till 115 cm på vindsytorna. Korets tegel är lika oregelbundet, men har mindre format ($28-29 \times 14 \times 7-8$) och ligger i förband med 2 skift löpare, omväxlande med ett skift koppar. Vid sidoskeppsröstenas kanter är mönstermurning med kilar för att staga gavelkanten (fig. 9, jfr. s. 90 f.). Korets tegel har samma färg och konsistens som långhusets medeltida tegel. Det slogs på det för Kristine kyrkobygge inrättade tegelbruket vid Rankhyttan (jfr. s. 90 f.). 1779 slammades hela kyrkan i rött. Rester av den röda färgen kvarsitter på en del tegel. Allt i kyrkan använt äldre tegel skiljer sig avsevärt från det, som kommit till användning i traktens övriga kyrkor, där stenarna äro jämnare och regelbundnare (jfr. Sv. K. Dalarna I, fig. 341—46, 474).

1900 fogströkos alla murytor med cement. Någon ursprunglig yttermur är ej bevarad tillräckligt orörd för att i detalj bestämma den äldre fogbehandlingens utseende, men de medeltida fogar, som finnas kvar äro avstrukna med glättad yta. De nya fogarna ha,

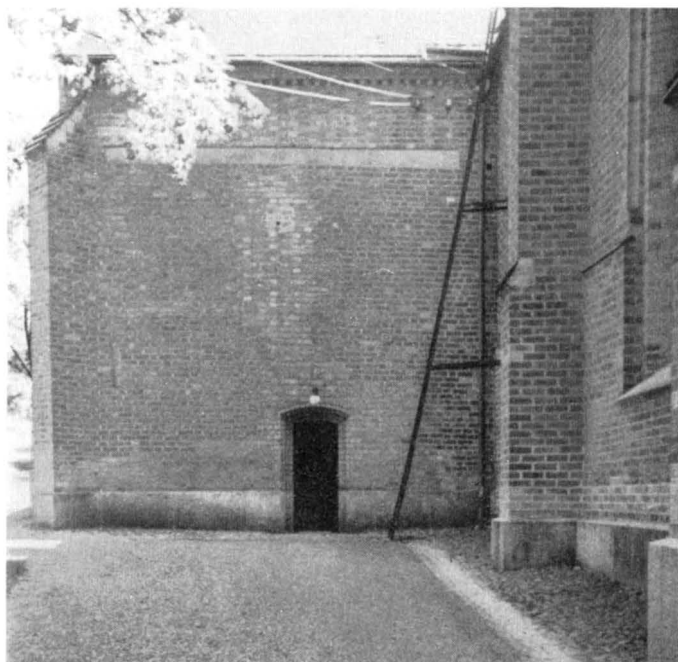

Fig. 11. Sakristians västvägg. Foto G. Boëthius 1941.
Die Westwand der Sakristei. 1941. The western wall of the vestry. 1941.

även på kor och torn, 1900 givits en typisk romansk form, »ryggskuren» med prismaformad genomskärning, som ej har någon motsvarighet i murarnas tidigare ytbehandling. Cementfogningens skadliga inverkan på tegelmurverket kan iakttagas flerstädes, både på nytt och äldre tegel i det att vita gipsutslag vanställa tegelytorna och tydlig vittring uppstår. Teglet har reparerats flera gånger, särskilt ingripande 1900, då stora ytor utbyttes mot maskinslaget tegel. Ny tegelornering gjordes då utmed mittskeppets taklist samt omkring södra portalen. Vid sidoskeppens krön förnyade man en taklist med formstensvulst och ersatte ett sannolikt, ursprungligt, insänkt band med putsad botten, med ett strömskift. Långhusets äldre tegelornering behandlas s. 32.

SOCKEL OCH
GRUND

Kyrkans grund förefaller att vara bristfällig. Många sättningar förekomma i murverket och ha vållat skador på valven. Sockeln av finhuggen granit inlades 1900. Tidigare var sockeln av tuktad gråsten täckt av tegel med avfasad kant (BRUNIUS). På grund av otillräcklig isolering och cementfogningen ha svåra skador uppstått i intilliggande murverk, som föranlett omfattande reparationer 1934. Cementfogarna göra dock att vittringen fortsätter.

STRÄVPELARE

Långhus och kor ha strävpelare utmed yttermurarna, långhuset även vid kleristoriemurarna. De ha reparerats flera gånger, särskilt ingripande 1900, men ligga alla i

Fig. 12. Tornportalen.
Westportal. Western portal.

förband med murarna. Västgavelns hörn har snedställda strävpelare, likaså korets samtliga hörn. De femte strävpelarna från v. räknat, i det medeltida långhusets hörn, äro delvis nymurade 1900. I de nedre skiften i den s. av dessa strävpelare (fig. 9) ligga dock medeltida tegel i förband med intilliggande väggs murverk. I övre delen, såväl å n. som s. strävpelaren, finnas flera skift från korets byggnadstid 1684—86. Det kan därför ej med bestämdhet påstås att dessa strävpelare varit snedställda som i de v. hörnen, ehuru det är det sannolikaste.

Samtliga fönster äro stora och rundbågiga med spröjsverk av tegel samt katedralglas i blyspröjs. De äro ombyggda 1900, då även ett stort rundfönster gjordes över den s. sidans ö. portal. Ett 1691 vid sakristiebygget igenmurat fönster i nordväggen, som bevarat sin gamla form och tidigare dolts av luttaket på sakristians ö. del, fick 1900 bågen ommurad och försågs med tegelmasverk (fig 10). Tidigare hade alla fönster järnbågar och blyspröjs, samt även träbågar, tillkomna i olika reparationer fr. o. m. 1600-t., huvudsakligen dock efter 1757 års brand och 1797. Korets ö. fönster återupptogs och vidgades 1900 och de andra utvidgades avsevärt. I korfönstren äro ornamentala glas-målningar, det östras skänkta av Henrica Gahn 1900.

FÖNSTER

Till kyrkan leda tre ingångar, en i v. genom tornet samt två i s. Tornets portal från

INGÅNGAR

Fig. 13. Interiör mot öster. Foto S. Nilsson 1941.
Inneres gegen Osten. 1941. Interior towards the east. 1941.

Fig. 14. Interiör mot väster. Foto S. Nilsson 1941.
Innes gegen Westen. 1941. Interior towards the west. 1941.

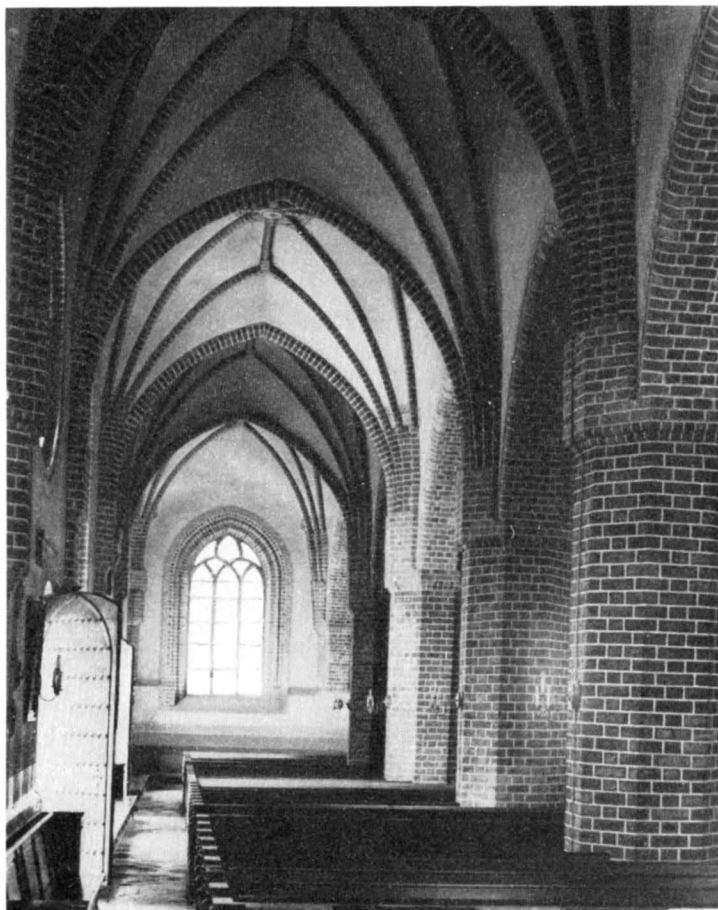

Fig. 15. Södra sidoskeppet mot väster. Foto S. Nilsson 1941.
Das Südliche Schiff gegen Westen. South nave towards the west.

1781 är rundbågig med i puts utformad omfattning och stänges av vackra kopparklädda portar från 1785 med drivna ornament, årtalet, Faluns »brinnande berg» och ett bergslagsmärke. Mellan tornets nedervåning och långhuset är kyrkans urspr. västportal kvar, svagt spetsbågig, med glaserade och högröda tegel (fig. 24). Smygen är vidgad 1900 varvid ett språng borttagits (s. 26). Den stänges nu av slagdörrar i ekfärg och har ett fönster med träspröjs i bågen. Kopparn i de gamla dörrarna från 1618 användes 1785 till tornportalens dörrar. De voro förfärdigade av Jost Timme och samtidigt skänkta av honom och sonen, kyrkovärden Melcher Jostson. De södra portalerna äro båda omgjorda 1900 och ha kopparklädda dörrar från detta år. Den v. bevarar sin gamla

Fig. 16. Väggskap med snidade ekdörrar. 1400-talets slut. Foto S. Nilsson 1941.
 Sakramenthäuschen mit geschnitster Türfassade. Sacramental niche with carved door.

form (fig. 25). Den ö. hade tidigare sin plats längre västerut (fig. 6), men flyttades mitt i travén 1900 och fick då sin nuvarande form.

JACOB INGELSON (d. 1729) berättar, att denna portal skulle igensatts för »mer än 200 år sedan och haft sin plats längre västerut», en uppgift som förefaller möjlig emedan den då skulle ha fört in i sidoskeppet nära det kringbyggda korets v. del (s. 47). Samtidigt skulle den kommit att ligga anmärkningsvärt nära den stora s. portalen. INGELSSONS berättelse lyder: »Erich i Warboo» (detsamma som Varpebo) skulle »slagit ihjäl 7 karlar, som han bött förre, och har allt plicktat med jordägor. Ibland andra har han slagit ihjäl en man mitt i den lilla Kiörkiödören wed gamla kiörkian och ner dett var bestält, satte han sitt folek op i Kläckstapeln och lät ringa Siälringning. Sedan blef samma lilla Kiörkiödör en lång tid igenmurat för, än hon blef öpnat.»¹ Någon Erich i Warbo, Varpebo, finnes ej efter 1530 då räkenskaperna börja. Detta ger sannolikhet åt Ingelssons berättelse, då mannen enligt hans uppgift skulle ha levt tidigare. Före

¹ Citerad efter H. LAGERGREN, Jacob Ingelssons Berättelse. Erik i Varbo förekommer ej i av KRÖNINGSVÄRD tryckta akter.

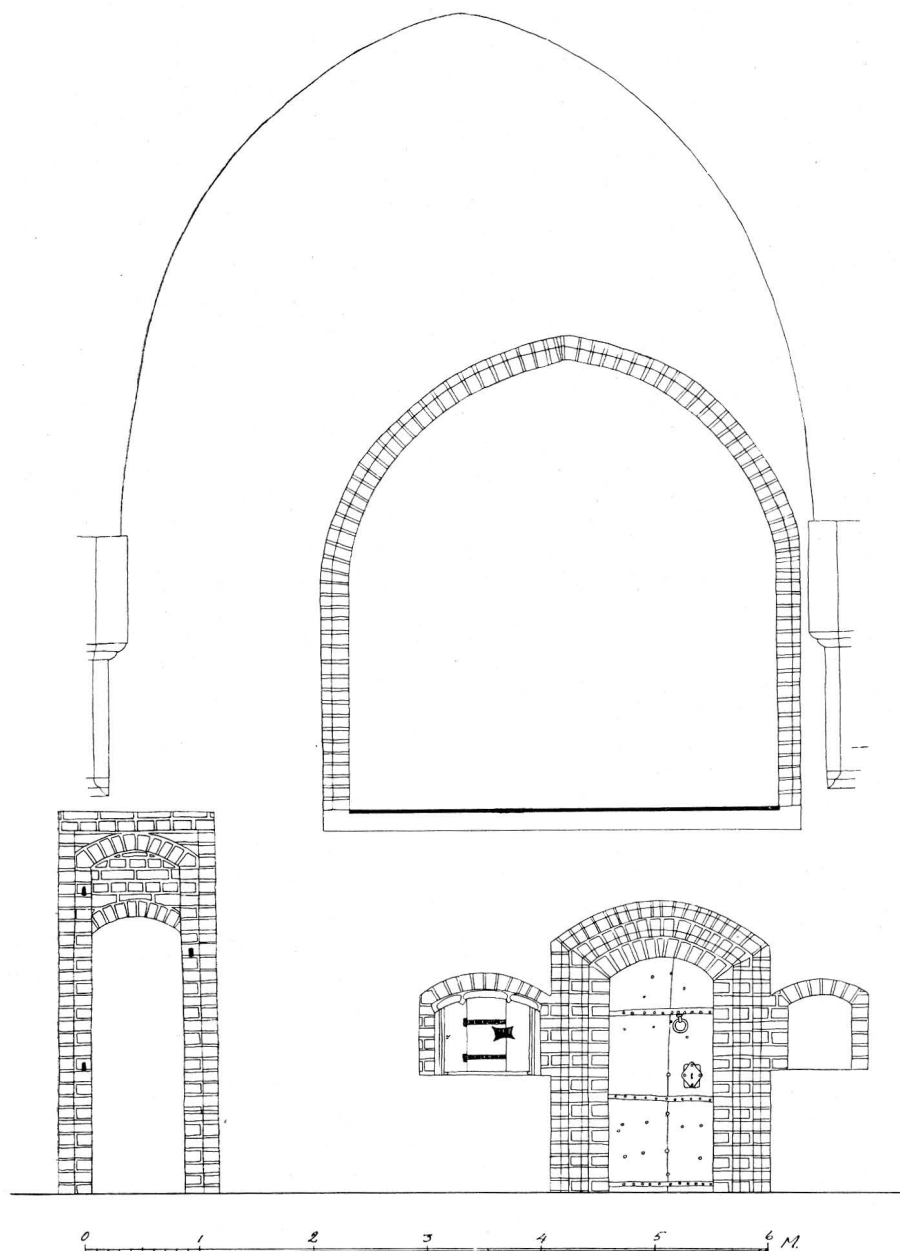

Fig. 17. Norra långhusväggen. Fasad mot Gapskullen. Uppmått av Sten Boëthius 1941.
 Nordwand des Schiffes mit dem Eingang zur Sakristei und der Chorempore. North wall in the nave with entrance to the vestry and the Organ-loft.

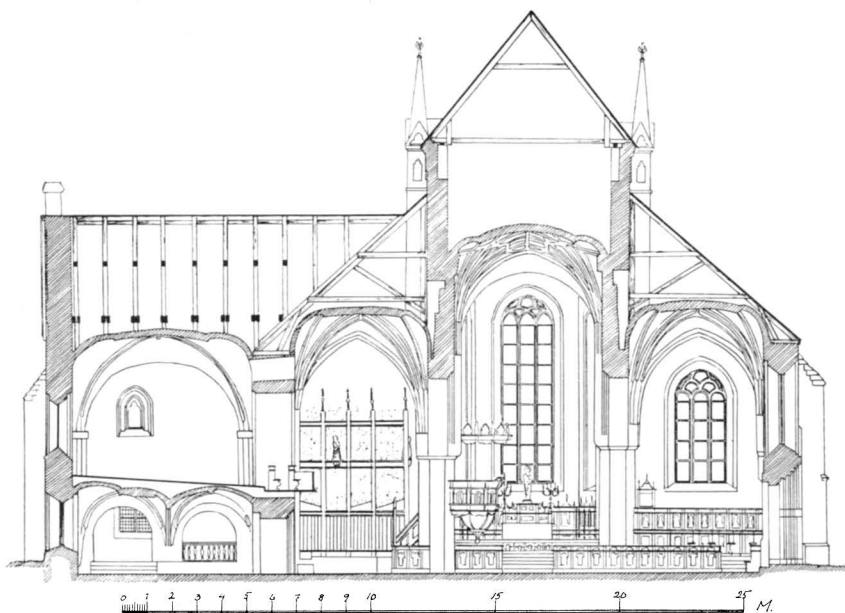

Fig. 18. Tvärsnitt mot öster. Uppmätt av Sten Boëthius 1941.
Querschnitt gegen Osten. Section towards the east.

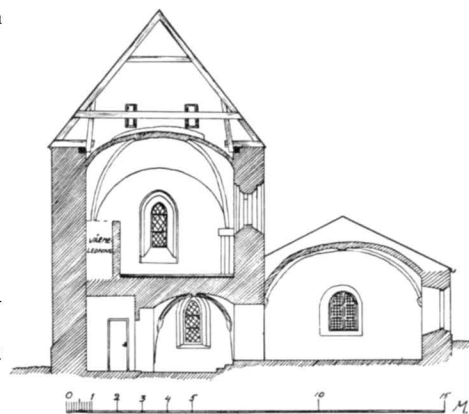

Fig. 19. Längdsnitt genom sakristian. Uppmätt av Sten Boëthius 1941.
Längenschnitt durch die Sakristei. Longitudinal section through the vestry.

restaureringen fanns en oregelbundenhet på sydmuren, som kan sammanställas med en igenmurning (fig. 32). 1618 var lilla syddörren åter i bruk ty den försågs detta år med kopparportar bekostade av Hans Larsson och Kristina Andersdotter. Från och med denna tid funnos två dörrar i s. och avbildningarna från 1700-t. visa även två dörrar (fig. 6, 7). BRUNIVS har ej iakttagit något spår efter en igensatt portal längre västerut. Även andra sägner knyta sig till denna dörr (HAMMARSTRÖM II, s. 5), kanske beroende på dess ovanliga placering i förhållande till den andra sydportalen.

Det treskeppiga långhuset utgöres av en ståtlig pelarhall med högre mittskepp och något lägre sidoskepp samt åttkantiga tegelpelare. Det täcktes av stjärnvalv med rikt

INTERIÖR

mönster och profilerade ribbor. Till detta sluter sig koret, som ligger tre trappsteg högre än långhusets golvnivå. Den ö. korkvadratens sneda väggar höja den perspektiviska effekten. De nya pelare, som stå på den gamla östgavelns plats, ha samma form som långhusets, men ha socklar med en av formsten uppåt avslutad bas. Koret har vid mittskeppet murpelare i form av halva pelare med likadan bas samt på övriga platser konsoler, som i detalj likna Kristine kyrkas (Pl. IV). Valven sakna ribbor, men ha indelning i stjärnmönster eller som kryssvalv.

Murytorna och valvkapporna äro putsade samt slammade med gulvit färg och ha sparsam ornering med slingor i »medeltidsstil» i brunrött, gult och grönt i långhuset samt renässansmönster i koret. Pelare, valvstrålar och fönsteromfattningar ha tegelytorna bara, med färgen ställvis, särskilt på nymurade eller reparerade delar höjd genom slamning i rött. Pelarna äro sannolikt ej avsedda att stå ofärgade. Murningen är skev, då det vållat svårigheter att få jämna skift med det oregelbundna teglet. Dettas format avviker något från kyrkans övriga regel ($32 \times 15 \times 9,4$ — 10 , 10 skift 120 cm). Den tredje pelaren från väster ommurades 1900 eller i en av de reparationer, som ägt rum i äldre tid på grund av skador på valven 1709, 1757 och 1789. Teglet har där mindre format (10 skifts h. = 107 cm). Alla fogar äro från 1900. Golvet är i gångarna av kalksten i rutmönster, i bänkkvarteren av trä. Från 1900. Det har så långt man kan följa det tillbaka varit av tegel och gravhällar.

SAKRISTIAN

Sakristians västra del är samtida med långhuset, men det inre ombyggt 1691, 1900 och 1934. Gavelröstets cirkelformiga blindingar äro gamla till sina nedre delar. De övre tegelornamenten gjordes 1900 och 1600-talsdelen (Pl. I, D) fick då helt nya ytskikt. Den äldre delen av sakristian har två våningar av vilka den övre med en spetsbåge öppnar sig mot sidoskeppet. Uppgången till denna går i murtjockleken med ingång från sidoskeppet på en trätrappa. Urspr. var tegeltrappa, vilken ett skede endast kunde nås från sakristian. Dennas övre del, som leder från läktarvåningen till vinden är bevarad. På båda sidorna om sakristidörren äro i sidoskeppet två väggskåp av vilka det ena har ett ursprungligt, eller i varje fall medeltida, skåp i behåll (fig. 16, 17).

Den äldre sakristians nedervåning, som före 1900 var tunnvalvd (BRUNIUS), har nu två kryssvalv. Den har ett lågt sittande fönster med ursprunglig, men 1900 restaurerad smyg (fig. 20). Övervåningen har ett ursprungligt fönster i ö. och ett i n. I väster är en ingång med stickbågig avslutning, upptagen 1900. 1934, då värmeledningen förnyades, gjordes nedgång till en ny källare i sakristians v. del och en ny inre avbalkning gjordes med en mur i v., det gamla tunnvalvet ersattes med kryssvalv och en ny dörr upptogs, varjämte ett tvättrum inreddes i n.v. hörnet.

Den 1691 tillbyggda delen har kupolliknande kryssvalv med markerat stjärnmönster utan ribbor. Mellan den äldre och nyare delen är en fyrkantig pelare. Valven äro av en typ, som samtidigt byggdes bl. a. i Leksand och Rättvik (jfr Sv. K., Dalarne I, s. 17). Sakristian har två, 1900 vidgade, fönster. Denna del av sakristian hade urspr. högre murar och slöt sig med ett luttak mot den gamlas östvägg, strax under dess takfot. I

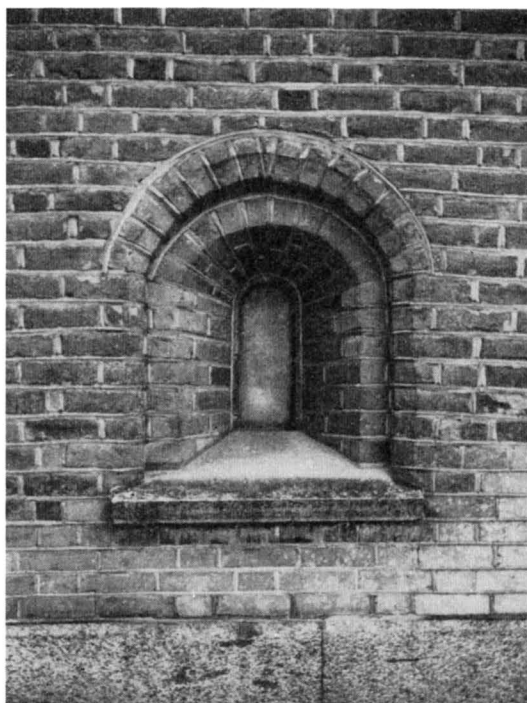

Fig. 20. Fönster på sakristians nordvägg. Foto Sten Boëthius 1941.
 Nordfenster der Sakristei. Window on the vestry's north wall. 1941.

restaurationen 1900 revs den övre delen och yttermurarna omkläddes med nytt, maskin-
 slaget tegel med cementfogar.

Alla tak äro skifferklädda utom det 1900 omgjorda taket på den yngre delen av sakristian som är av plåt. Första notis vi ha om taktäckning var, att Bengt Jönsson på Stensnäset lade koppartak på kyrkan. Detta torde ha skett efter en brand 1569. Bengt var kyrkvärd fr. o. m. 1659.¹ Hela taket utom n. sidans nedre fall omtalas som koppartäckt från och med 1604. 1606 lades nya bräder under kopparen och kopparen reparerades på bekostnad av Jost Timme; 1633 företogs åter en större reparation. Det nya koret fick koppartak och det gamla taket, som då var i mycket dåligt skick, revs och nytt koppartak lades. 1747 var taket efter många mindre reparationer i behov av omläggning och södra nedre takfallet omlades. 1752 täcktes mittskeppets tak. Den norra delen sades då vara »i gott stånd» I eldsvådan 1757 förstördes alla yttertak och den efter branden hopsamlade kopparn var »skämd av elden» varför man — förgäves

YTTERTAK

¹ K. A.: Kopparboken, jordeböcker och tiondelängder för Dalarna.

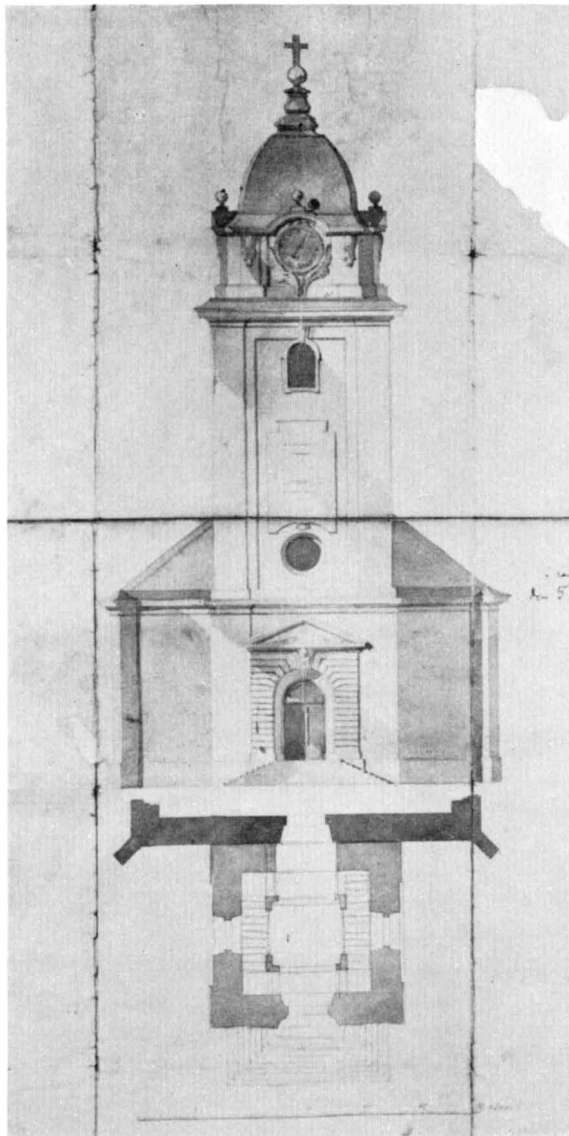

Fig. 21. Ritning till tornet 1778.
Projekt der Turm. 1778. Desein for the tower. 1778.

— försökte få slå mynt av den.² Kopparen omsmältes då vid Avesta och användes för det nya taket, som redan under de två påföljande åren kopparbeslogs. I samband

² Adolf Fredriks brev 29 aug. 1758.

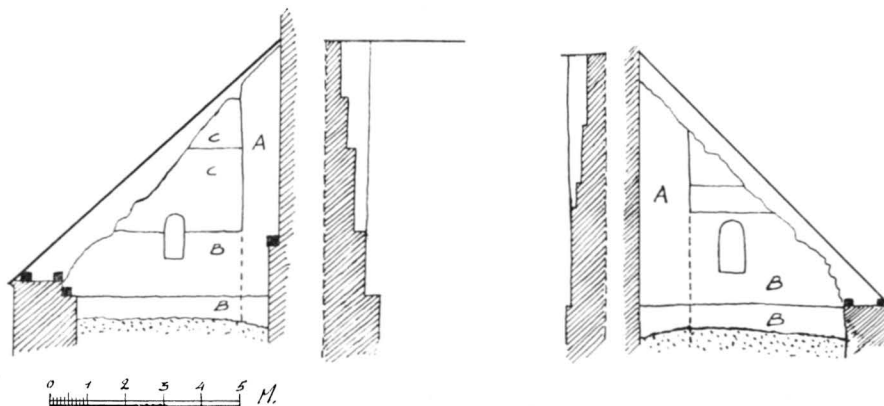

Fig. 22. Södra och norra delarna av västgaveln sedda inifrån och i genomskärning.
Uppmätt av Sten Boëthius. 1941.

Süd- und Nordgiebel den Nebenschiffe. Innere Seite und Querschnitten. The south and north gables of the aisles. Insides and sections.

därmed gjordes en gavelliknande höjning av taket, mitt på s. fasaden, med fönster som gav ljus åt valven. Samtidigt gjordes gluggar i sidoskeppens gavlar och genomgång mellan sidoskeppen och koret, där den medeltida gaveln då ännu stod kvar. 1797 blev taket skadat i en storm och blåste till stora delar av. Man avlägsnade då all koppar och övergick till ett tjärat spåntak, som 1900 fick vika för det nuvarande skiffertaket.

Kyrkan har haft en hög takryttare ända till 1757. Denna omnämnes första gången 1621. Bilden av Falun i Dahlbergs Suecia antiqua et hodierna visar spirans äldsta kända gestalt med sexkantig underbyggnad. 1717 var takryttaren i stort behov av reparation varför den nedtogs och spiran återuppbyggdes, efter ritning av konstmästaren G. Rudien, av byggmästaren Olof Ersson Skugg. Det fick då en form, som väsentligt avviker från Sueciabildens (fig. 1). Enligt HAMMARSTRÖM skulle den gamla spiran haft tre kors, uppsatta till minne av directeur Zacharias Unosson, rådmän Fredrik Hansson och bergsmannen Christoffer Matsson i Ingararfvet. 1717 uppsattes även ett fjärde med »bokstäfwer Jesu Namn». Spiran blev i denna ombyggnad 3 alnar längre än förut. Dess topprydnad, som bestod av »Kors med Topp, 2:ne Kronor deröfwer och knappar samt andre ornament, altsammans förgylt» var tidigare bekostad av »Grufwan och Bergslaget» och reparerades av målaren och förgyllaren Resenberg. 1742—43 blev spiran ånyo grundligt reparerad, resvirket till stor del förnyat och en ny topprydnad med en förgylld sol uppsatt. Taket på fyrkanten var nu täckt av »Näfwer och Bräder». Höjden från översta torn toppen till kyrkogolvet var 89 alnar. Efter branden 1757 återuppbyggdes ej takryttaren. TAKRYTTARE

Tornet (fig. 21) byggdes 1780 efter en av Ö. I. Ä. lämnad ritning av okänd arkitekt. Det hade sin urspr., kopparklädda och karnissvängda huv samt alla muröppningar oförändrade till 1900 (fig. 8). Fönstren förstörades då, men dörrpartiet bibehölls TORNET

(jfr ovan). Dess nedre våning tjänstgör som vapenhus och har, utom avbalkningen för uppgång till klockorna, avskilda skrubbar för städutensilier och materiel. Sannolikt revs den gamla östgaveln vid tornbygget och materialet användes därtill. 1900 ombyggdes tornets övre del ovan listen och det fick sina nuvarande spiror. Det är även nu koppartäckt. Fönstren ombyggdes och den ö. ljudgluggen, som delvis överskars av det höjda mittskeppets nock, igenmurades. Särskilt främmande för dess stil är det stora nya rundfönstret i väster. På tornets inre murar äro inskriftstavlor av gråröd kalksten, i s. med data om äldre reparationer, i n. med uppgifter om restaureringen 1900.

KYRKANS ÄLDSTA SKEDEN OCH UTVECKLING

1300-TALETS
KYRKA

En ingående granskning av från vinden synliga murpartier visar, som ovan antytts att i nuvarande långhusets murverk kvarstår stora delar av en äldre kyrka, en basilika från 1300-t. Sidoskeppens röstena ha lodräta skarvar c:a 90 cm från mittskeppets ytterhörn (fig. 22, A). Teglet norr och söder därom är nyare och tillkommet under olika perioder, av vilka den, som betecknas B, har tegel i samma format och färg som kyrkans yttermurar medan A:s tegel har en ljusare, jämnare färg och är större (30—32 × 15 × 9—9,5 cm, 10 skift = 114 cm). Även detta tegel är oregelbundet och kräver ovanligt breda fogar för skiftsavjämning. Kleristoriemurarna, mittskeppets övre murdelar, äro i de nedre partierna av samma tegel medan de övre delarna tillhöra B:s typ. De ha strävpelare, som försvinna i de nuvarande sidoskeppsvalvens vinklar och ligga i tydligt förband med murverket. De vid mittskeppets hörn iakttagna murklackarna, som fortsätta ända upp, ha samma bredd som strävpelarna och har sålunda bildat det västligaste paret av mittskeppets strävor (fig. 22, per. A). Mellan strävpelarna på sträckmurarna är, mitt i var och en av de nuvarande travéerna, en hög stickbågig muröppning, vars smyg med ett rätvinkligt språng öppnat sig mot mittskeppet (fig. 23). Dessa muröppningar ha sannolikt stängts av träväggar, måhända försedda med fönsterliknande luckor, som sannolikt varit målade. De nuvarande sidoskeppens valv skära över muröppningarna, som igensatts vid valvslagningen. Det stympade parti av mittskeppets västgavel, som står kvar efter eldsvådan 1757 och tornbygget, är den enda del av kyrkans murverk där gråsten överväger. Då tornet byggdes påmurades och jämnades röstet till en höjd, som når några skift ovan den nya genomgången mellan torn och mittskeppsvindar (Pl. II). Man har därvid lämnat den del av röstet, som var av gråsten, tämligen orört. Ytskiktet mot vinden är starkt brandskadat. Gavelröstets urspr. kontur är därför omöjlig att avläsa. Utvändigt var röstet helt tegelklätt.

Kleristoriets muröppningar måste i n. och s. ha vätt mot vindar. Kyrkan har därför haft sidoskepp, vilka antingen varit täckta med platta trätak eller haft lägre valv. Då det nuvarande långhusets yttermurar äro av tegel i samma format som kleristoriets påbyggnad, kunna dessa ej ha tillhört det äldsta skedet. De urspr. sidoskeppen ha därför

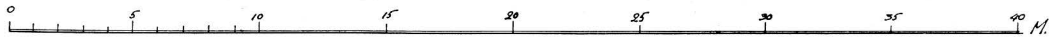
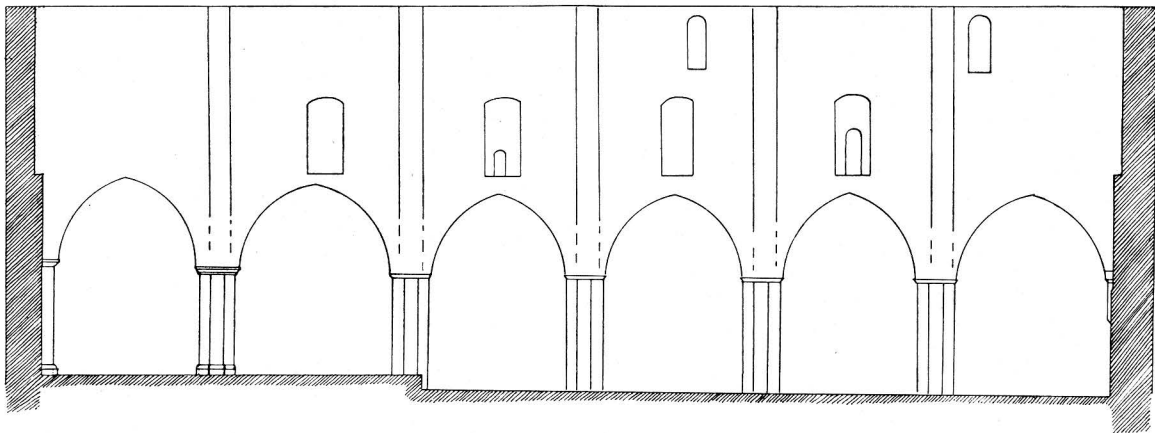
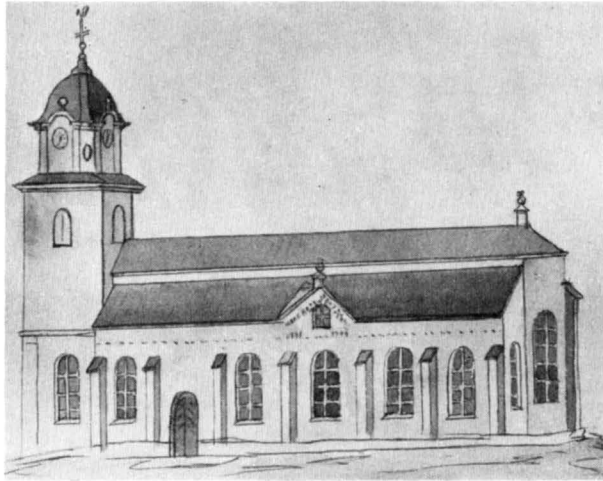

Fig. 23.

Överst Kyrkan från söder efter teckning av E. Geissler, omkr. 1750. U. B.
 Oben: Die Kirche von Süden. Um 1750. Above: The church from the south about 1750.
 Därunder Längssnitt genom norra sidoskeppet invid kleristoriemuren. Uppm.
 av S. Boëthius 1941.
 Unten: Längsschnitt durch die nordliche Schiffe. Below: Section through the north aisle.

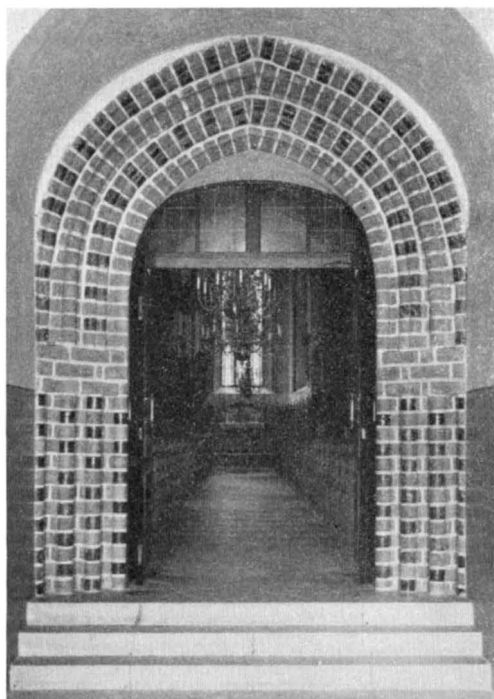

Fig. 24. Västportalen. 1300-talets senare hälft.
Foto S. Boëthius 1941.
Westportal. 14. Jht. Western portal 13th century.

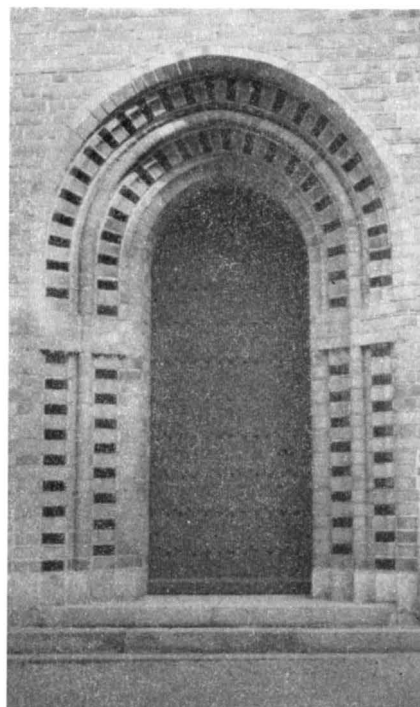

Fig. 25. Södra portalen. 1400-talet. Foto
Sten Boëthius 1941.
Südportal. 15. Jht. South portal. 15th century.

varit lägre och smalare. I västgavlarna är murverket förstört av de höga fönstren och annan nymurning 1758 och 1900, varför inga spår av skarvar kunna kvarstå. För antagandet att sidoskepp funnits talar också att de v. strävpelarparen på mittskeppet ej varit ställda på skrå utan stått vinkelrätt mot murverket. Sidoskeppen kunna antingen haft tvärställda sadeltak, ett för varje travé, eller också intäckts av ett gemensamt luttak. Då alla murytor skadats av brand, omfogats och reparerats, är det ej längre möjligt att utröna detta. Båda takformerna ha funnits hos oss.¹ Det förefaller dock här som om luttaket varit det sannolika, då man väl måste antaga att muröppningarna i detta fall haft någon liturgisk funktion, som krävt möjlighet att passera längs kleristoriemurarna, och ej endast varit ett rudimentärt triforium. En direkt motsvarighet till anordningen finnes i Uppsala Domkyrka, där korets mittskepp har mindre gluggar och långhuset större och stickbågiga.²

¹ Se Sv. K., Stockholms kyrkor, Storkyrkan av Johnny Roosval, fig. 127.

² BOËTHIUS—ROMDAHL, Uppsala Domkyrka, Upps. 1935, s. 64.

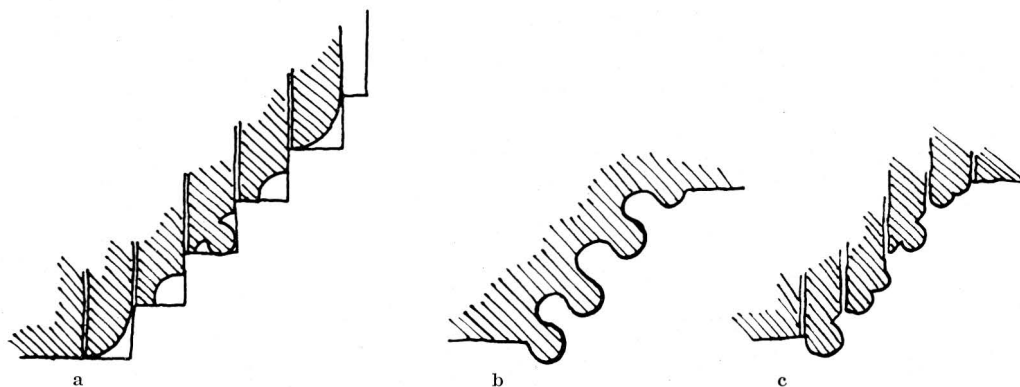

Fig. 26 a. Södra portalens profil. b. Västra portalens profiler. Sten Boëthius del.
a. Südportal. b. De Westportale. a. The south portal. b. the western portal.

Strävpelarna tyda på att avsikten varit att välva kyrkan. Det är också möjligt att detta ej genomförts och att de haft en uteslutande dekorativ uppgift.

Portalen mellan torn och långhus torde tillhört denna kyrka (fig. 24). Den har ett mycket karakteristiskt utseende med lågt sittande kapitälbandning, som vi känna från Torstångs kyrkas första period, där också glaserat tegel i stor utsträckning kommit till användning. Övriga portaler inom traktens kyrkor, som äro säkert daterbara till 1400-t:s slut ha kapitälbandet i normalt läge. Några spår av fönster äro ej bevarade. Som nedan visas är det dock sannolikt att mittskeppet hade tre fönster i ö., i så fall kopplade eller grupperade på höggotiskt vis med ett högre i mitten.

Den treskeppiga kyrka, som här analyserats fram, har en plan med utpräglat höggotisk karaktär. Den resning mittskeppet haft med strävpelare, som stärkte vertikalinttrycket och de väsentligt lägre sidoskeppen, väcker också tanken på höggotisk byggnadskonst, exempelvis Trefaldighetskyrkan i Uppsala. Med Uppsala Domkyrka tycks exteriören även haft gemensamt en enkel slutenhet i murytorna, där strävpelarna utgjorde den huvudsakliga artikuleringen och den ytornering med tegelblinderingar och mönstermurverk, som annars är svensk tegelbyggnadstradition, ej synes ha förekommit (s. 32).¹

För kunskapen om landskapets konsthistoria är det av betydelse att det klarlagts, att en byggnad av Stora Kopparbergs kyrkas mått under 1300-t. uppförts på ett så centralt och ledande ställe som vid Falun. Det har tidigare visats att det under 1300-t:s senare hälft fanns en arkitekturriktning, som vid sidan av element, hämtade från Västerås domkyrka och andra ledande monument i Mälardalen, hade en annan formvärld och även, främst för liturgien, skapade anordningar såsom korläktare och kapellanläggningar i norr.² Till denna arkitektur hörde användandet av glaserade tegel i portalerna,

¹ Se Betänkande avgivet av kommitterade för uppgörande av Generalplan till Uppsala Domkyrkas restaurering, Sthlm 1941, Historik av GERDA BOËTHIUS, s. 17, 49.

² BOËTHIUS, Tegelryrkor, s. 121.

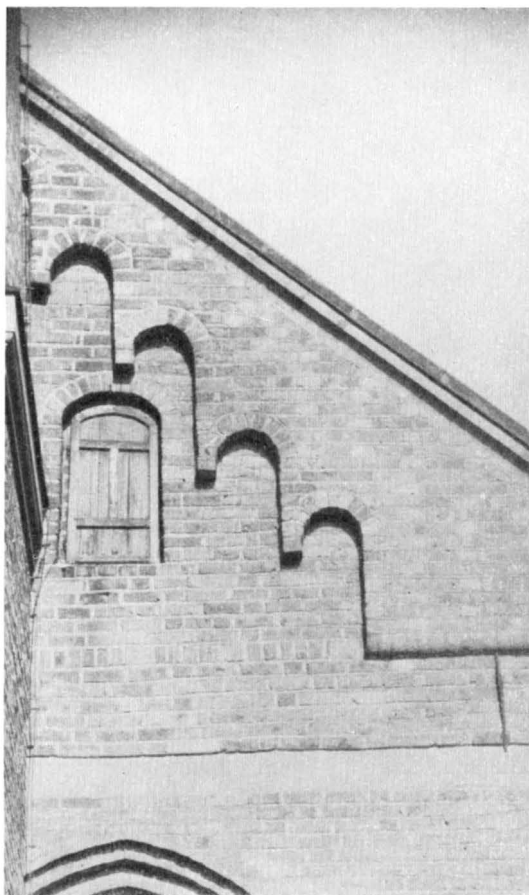

Fig. 27. Södra sidoskeppets gavel. Foto S. Nilsson 1941.
Westgiebel des südlichen Seitenschiffs. Western gable of the south aisle.

figurer i bränd lera, portaler med rika formtegelprofiler. I sitt första skede ha dess representanter mesta beröringspunkterna med tyska ordens byggnadskonst och andra öst- och västproussiska monument. Även med den höggotiska arkitekturen i Brandenburg finnes samband. Proportionerna i den gotiska kyrkan i Stora Kopparberg kommer särskilt nära byggnadsverk som kyrkorna i Barthenstein (från 1300-t.), Schwetz, Welau, och Mariakyrkan i Thorn; Amau, Cremitten, m. fl.,² samtliga från 1300-t. till 1400-t:s början. Västportalens direkta motsvarighet, Torsångs portaler, stamma från 1300-t:s senare hälft (Sv. K. Dalarne, I, s. 492, fig. 476). Det ligger nära till hands att antaga att

² Jfr BAU UND KUNSTDENKMÄHLE, för Ostpreussen och Westpreussen.

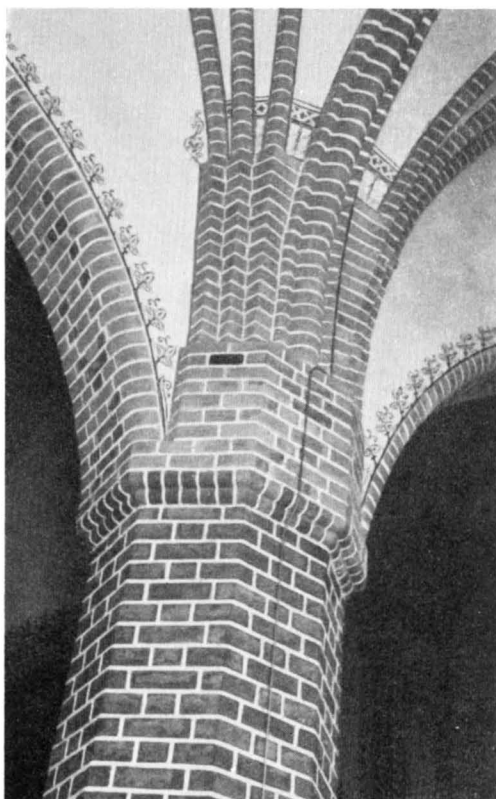

Fig. 28. Kapitäl och valvanfang i mittskeppet.
 Kapitäl und Anfang des Gewölbes in dem Hauptschiff.   Capital and springing of arches in the nave.

Stora Kopparbergs kyrka varit det äldsta ledande monumentet inom denna bergslags- och dalagrupp. Under gruppens senare skede växer intresset för tegelornering (jfr Stora Tuna, Sv. K. Dalarne, I, fig. 342).

1300-t:s basilika synes ha blivit för trång för det växande samhället »på Falan». Vare sig de smala sidoskeppen voro indelade i småkapell eller bildade öppna skepp, svarade de ej mot det önskemål, som blev alltmer allmänt på 1400-t., nämligen att få salar lämpade för predikan, samt tillräcklig plats för processioner till de olika helgonkoren och altarna.¹ Särskilt på en plats, vilken liksom Kopparberget fick en allt mer stadsliknande bebyggelse, gjorde sig kravet på samlingsal säkerligen alltmer gällande.

Den kyrka, man nu begynte att uppföra, motsvarar det nuvarande långhusets 5 v.

¹ NORDISK KULTUR XXIII, G. BOËTHIUS Kirkebygninger, s. 35.

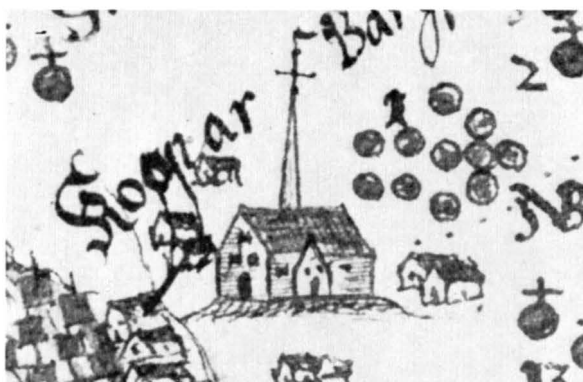

Fig. 29. Kyrkan på en karta från 1640. Lantmäteristyrelsens arkiv.

Die Kirche auf einer Karte The Church from a map.
aus d. J. 1640. 1640.

travéer och omfattade även den nuvarande sakristians v. del (Pl. 1, A). Koret var rakt avslutat, i ö. och v. voro högt resta gavlar flankerade av strävpelare och med strävpelare mellan mittskeppet och sidoskeppen samt utmed mittskeppets sträckmurar.

Ombyggnaden torde tillgått så, att man utlade grunden till de nya murarna i s. och n. samt i v. och ö. fram till de gamla gavlarnas syd- och nordhorn. Man började i ö. eller v. När murarna uppdragits rev man efter hand de äldre och fick på så sätt en del material till bygget. De låga sidoskeppsgavlarna tillbyggdes och ombyggdes. Allt murverk i de delar av v. gaveln, som synes på sidorna om tornet är från denna period och senare skeden (jfr s. 15, 28).

DEN SEN-
MEDELTIDA
KYRKANS
EXTERIÖR

Den äldre exteriören kan i stora drag rekonstrueras tack vare byggnadsrester, avbildningar och äldre beskrivningar (fig. 1, 4, 6, 7). V. gaveln indelades av två strävpelare, som flankerade mittskeppet och inramade västportalen. De ha gått ända upp till mittskeppets murkrön, men kapats, då taket avvalmades. Gavelns enda ornering har utgjorts av de ännu bevarade rundbågefriserna utmed sidoskeppens takfall och det insänkta, vita bandet, som ej fortsatt i rak linje över mittskeppet utan där ligger ovan fönstret och ej gått runt sträckmurarna. Ö. gavelns utseende sakna vi kännedom om. Sträckmurarna ha, omedelbart under takfoten, haft ett bredare insänkt band, som korresponderat mot rundbågefrisens anfang på gaveln. Polhems med minutiös noggrannhet utförda bild visar att den tegelornering, som nu finns å kleristoriemurarna, saknar motsvarighet i äldre skeden.

Teglet i murarna ligger i vanligt munkförband (s. 12). Det har en varmare röd färg än den äldre kyrkans och flera hårdbrända tegel använda både som koppar och löpare. På västgaveln äro rester av tegelorneringen bevarad, ett insänkt band och stigande rundbågefris, slagna med koppar. Dessa friser följa ej röstets kant utan skulle, om de förlängas, bilda en spetsigare vinkel. Gavelkanten är en halvsten förtjockad och av-

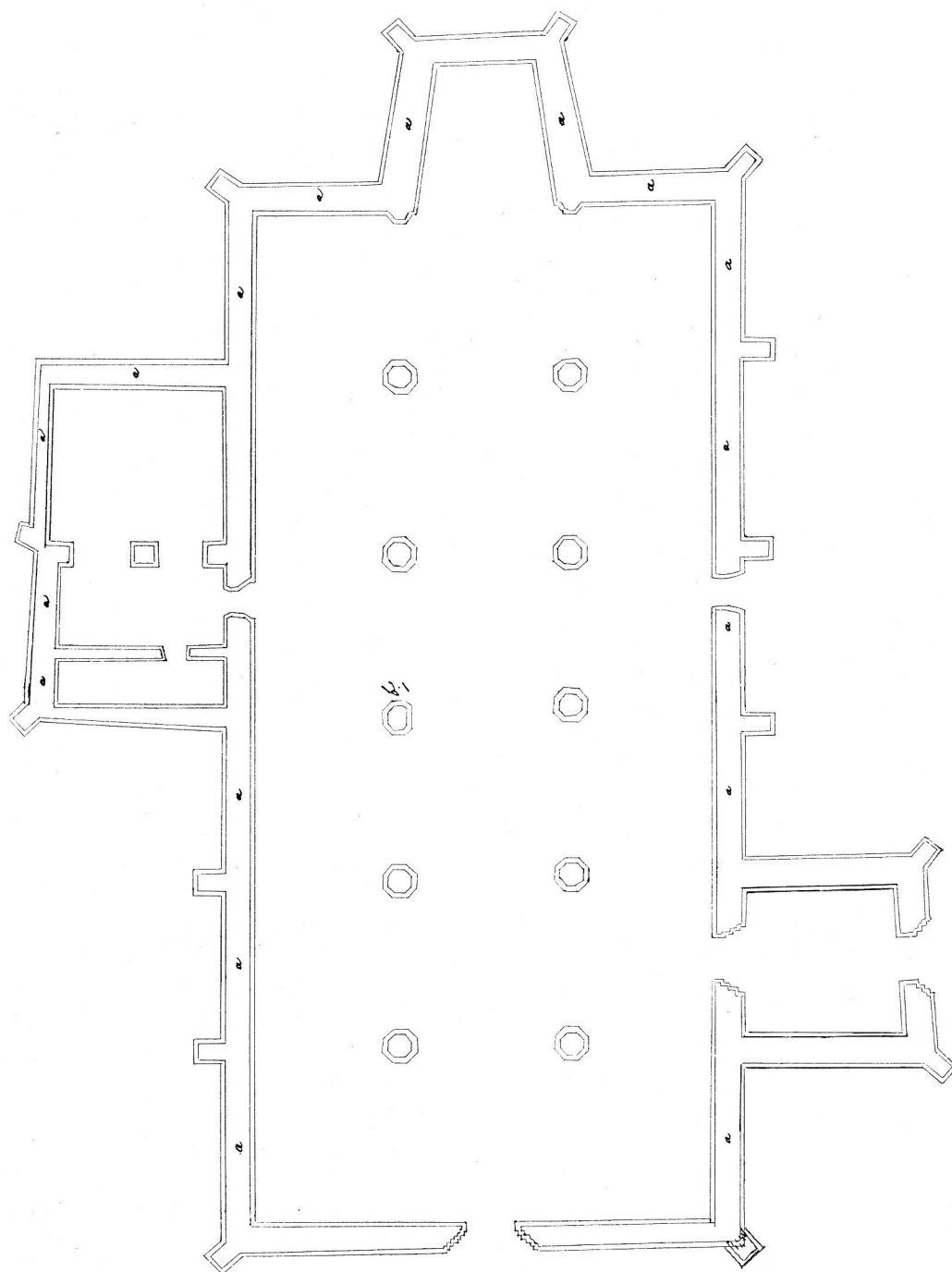

Fig. 30. Plan. Uppmätt av C. G. Brunius 1849—50.
 Grundriss. 1849—50. Plan. 1849—50.

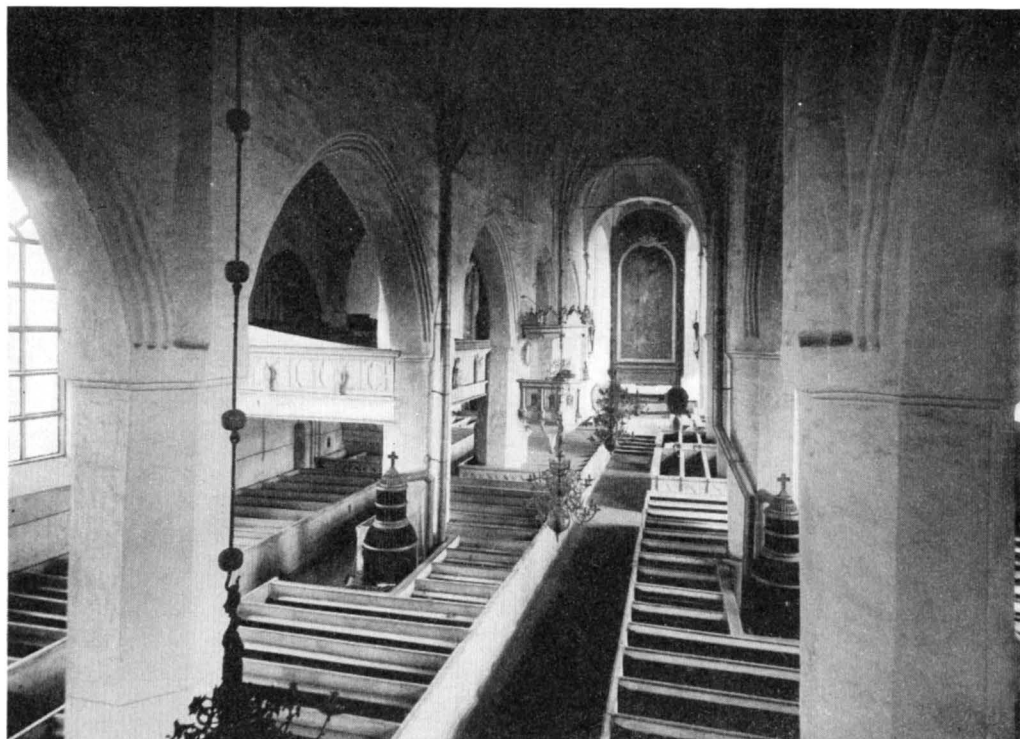

Fig. 31. Interiör mot öster före restaureringen 1900. Foto tillhörig köpman Axel Ström. Falun. Inneres gegen Osten vor die Restaurierung 1900. Interior towards the east before the restoration 1900.

slutas vid frisens anfang av en list med enkel karnissvängd profil, som fortsatt utmed sträckmurarnas takfot, följd av det insänkta bandet (fig. 4).

På en kartbild från 1640 (fig. 20) synas obetydliga antydningar till tegelornering. Polhems bild ger ej heller några detaljer, som ge stöd för att mera omfattande tegelornering funnits. Den tegelornering, som återgives på bilderna efter branden är restaurerad 1758, då bl. a. mittskeppets krön ommurades och tydligen berövades några tegelskift (fig. 4, 9, 10 o. s. 14). Där kan därför tegelornering ha funnits och mittskeppets gavlar kunna ha haft blindingar i röstets spetsar. Mittskeppets sträckmurar höjde sig tidigare över sidoskeppens taklägen och dess strävpelare kröntes åtminstone från och med 1660-t:s början av småtorn. Utmed den övre takfoten gick ett insänkt band likt långhuset. Den nuvarande tegelorneringen saknar motsvarighet i äldre skeden.

Yttertakens täckning är ej känd före 1570-t. (s. 23).

TAKRYTTARE
OCH SMÅTORN

Taket kröntes av en kopparklädd takryttare (fig. 3, 4, 6). Genom branden 1757 försvann denna karakteristiska del av den medeltida exteriören jämte strävpelarnas småtorn, vilka i hög grad böra ha bidragit till kyrkans pittoreska helhet. De voro 12,

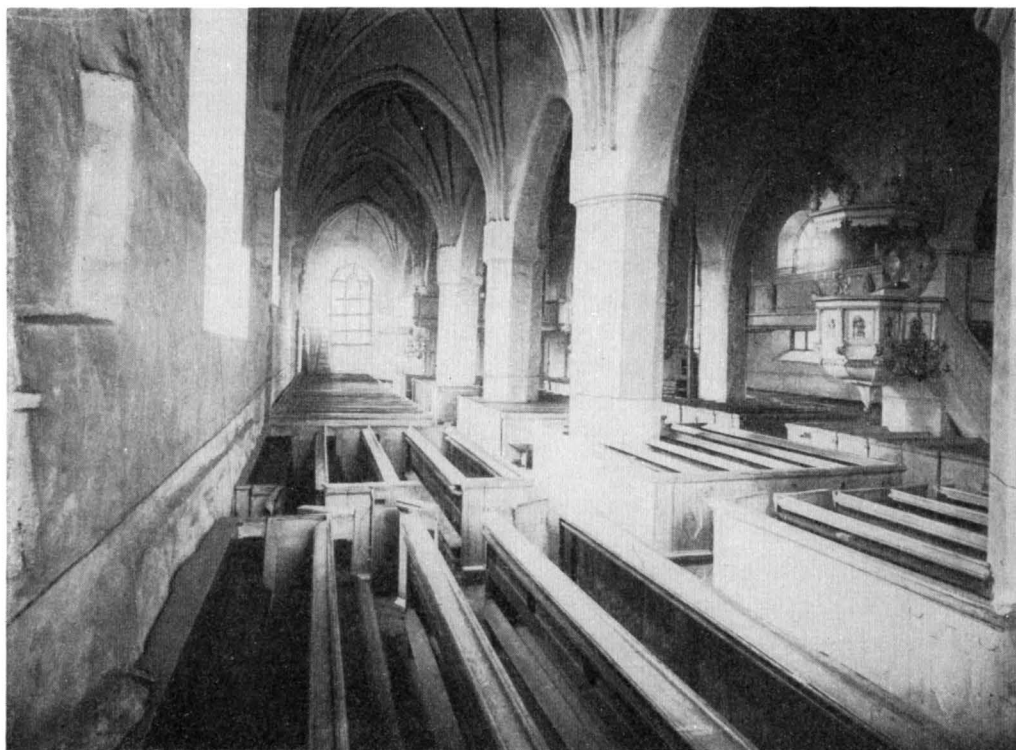

Fig. 32. Interiör mot väster före 1900. Foto tillh. Axel Ström, Falun.
Inneres gegen Westen vor 1900. Interior towards the west before 1900.

vilket innebär att strävpelarparen på mittskeppets båda gavlar även hade spiror. Bergslags senioren och kyrkvärden Olof Jonsson på Backa svarade omkr. 1620 för fyra spiror medan bergsmännen Mats Hansson vid gruvan, Eric Matsson i Grufrisets, Eric Christopherson i Grufrisets, Lars Nilsson på Heden, Lars Andersson i Bergsgården, Christoffer Philipson på Åsen, Jon Olsson i Östanfors, svarade för var sin och Hans Pehrsson på Heden och Olof Jonsson i Efrikgården för ett gemensamt.

Dyliga spiror som avslutning på strävpelare voro vanliga under medeltiden. På Uppsala domkyrka funnos små spiror, då Johan III:s omfattande ombyggnad av strävsystemet genomfördes, och förnyades då. Även Stockholms Storkyrka hade dyliga småtorn (Sv. K., Stockholms kyrkor s. 606). De kunna alltså vara en ursprunglig anordning eller ha tillkommit i samband med Bengt Jönssons takläggning (s. 23). Småtornen revos 1680.

Kyrkans fönster voro enligt inventarierna 14 stycken före korets tillbyggnad. Efter korets tillbyggnad, funnos fortfarande endast 15 större fönster och sedan sakristian tillbyggt endast 14 st. Då det nya koret hade 6 fönster, varav två sutto i de nyttill-

FÖNSTER

komna travéernas s.- och n.-murar, måste det gamla koret ha haft fem fönster på ö. gaveln, fyra i n., tre i s. och en i vardera av sidoskeppets v.gavlar. Av ö.gavelns fem fönster torde de tre i mittskeppet bildat en grupp med ett högre och två lägre, en anordning, som troligen stammade från den äldre kyrkan (s. 29). Fönstren hade järnkarmar och blyspröjs.

INGÅNGAR

Västportalen (fig. 24) övertogs sannolikt från den äldre kyrkan (s. 29). I s. var en portal genom andra travén och en i den tredje, som dock ej med säkerhet var av medeltida ursprung (s. 19). Den stora sydportalen är så starkt restaurerad att man ej kan bedöma dess urspr. typ, men den skall i huvudsak bevara sin gamla form (fig. 25). Den andra ingångens läge i omedelbar närhet till stora s. dörren är betingad av den medeltida korinredningen, som bibehölls till 1686. Om stora portalen legat på sedvanlig plats i västligaste travén, skulle de kommit i normalt förhållande till varandra. Då den s. huvudingångens läge ogärna ändrades på medeltiden, emedan vägindelning, gravar, stigluckor o. s. v. i så fall måste flyttas är ett »abnormt» läge på en huvudportal ofta ett tecken på att en utvidgning av kyrkan ägt rum eller att en äldre mindre kyrka legat på samma plats.

INTERIÖR

Arkadbågarna och gördelbågarna äro profilerade med formsten av något varierande typ. Stjärnvalven ha profilerade ribbor och ett rikt strålmönster. Anfangen ha formen av en egendomligt utdragen tunn murpelare, men enkel skrånslutning nedåt. Motsvarande form finnes i den östtyska arkitekturgrupp, som här har antagits vara förebildlig för Bergslagsgruppen. På v. gaveln gå valvanfang och arkader ej organiskt ihop och strålarna stiga från rundstavar i stället för från anfangen. Samma har förhållandet mot den 1686 delvis rivna ö.-gaveln varit. Detta beror sannolikt på att anpassningen till de gamla gråstensgavlarna mötte vissa svårigheter. Liknande detaljformer förekomma i det med Stora Kopparbergs kyrka samtida korombygget i Västerås domkyrka. Valven ha reparerats flera gånger, men bibehålla sin urspr. karaktär.

SAKRISTIA

Sakristians v. del tillhör helt 1400-t:skyrkan. Den har flera detaljer bevarade än motsvarande anläggningar i Vika och Stora Tuna, som vid sidan av Stora Kopparbergs äro de rikast utformade inom gruppen. Valvet har enklare ribbor än kyrkan, vilket möjligen kan tolkas så att välvningen av läktarvåningen fullbordats under en senare regi. I långhusvalven ha de profilerade ribborna ej fullständigt räckt till de västligaste travéerna, vilket tyder på en förenkling av byggnadsarbetet mot byggnadstidens slut.

1400-TALS
KYRKANS
KONST-
HISTORISKA
STÄLLNING

1400-t:skyrkans konsthistoriska ställning är redan berörd. Stjärnvalven och pelarna tillhöra en annan typ än Stora Tunas, men stå närmare Vikas, ehuru de äro elegantare med sina profilerade ribbor. Tegelorneringen står nära gruppens övriga byggnader, likaså synas sydportalen och även den obetydligt yngre vapenhusportalen ha varit av samma typ som Vika och Stora Tunas portaler. Sakristians tegelornering med cirkelrunda blindingar inför ett nytt element i gruppen, som också pekar mot Nordtyskland. Formen är dock spridd över hela Östersjökusten. Det kan ha ett visst intresse,

att den i Sverige har vunnit särskild hemortsrätt i Östergötland, där bl. a. Åtvidabergs kyrka, som har gapskulle och andra former gemensamma med Stora Kopparbergs, upptagit denna orneringsform. Stora Kopparbergs hallkyrka får sin datering genom valven, som inleda den stjärnvalsperiod, som börjar i mellersta Sverige omkr. 1450¹.

Till denna kyrka fogades omkring 1500 ett numera försvunnet vapenhus av tegel med cirkelformad blindering i röstet och en portal av samma typ som långhusets s. nu har, men flankerad av nischer. Vapenhuset täcktes av kopparplåt 1667 och fick taket avvalmat 1719 i den av Georg Rudien ledda reparationen eller 1743. En period pryddes det av en gjutjärnstavla med 23 bergsmäns och kyrkoherdens namn, bomärken och initialer, sannolikt uppsatt vid fullbordandet av någon restaureringsetapp 1634 (s. 71 samt yttertak och även inredning).

Vapenhuset hade väggfasta bänkar och ett bord, första gången nämnda 1667. Det revs 1779, när tornet byggdes. VAPENHUS

Det 1684—86 uppförda koret sluter sig, som inledningsvis framhållits, organiskt till den gamla långhuskyrkan. Det har många likheter med Kristine kyrkas uppbyggnad, bl. a. vinkelmurningen vid gavlarna, konsolformer och valvkupornas mönster. Möjligt är därför, att en ritning uppgjorts av Hans Förster eller Jürgen Fischer. Den gotiska tradition, som ännu återklingar i resningen, talar därför. Byggmästare var Eric Malm från Västerås, känd från byggnadsverksamhet i stiftets kyrkor, men han har icke i något fall åstadkommit en sak, som i arkitektoniskt avseende står på samma nivå som Stora Kopparbergs kor med dess höga resning.² Murningen visar emellertid en annan teknik än Kristine kyrkas. Den i Stora Kopparberg använda varianten av renässansförband med två löparskift omväxlande med ett skift koppar harmonierar bättre med de invidliggande medeltida murytorna. KORETS
TILLBYGGNAD

När koret byggdes, började man på medeltida vis att lägga ut grunden och uppföra murarna. Gudstjänst kunde därför obehindrat pågå i kyrkan ända fram i år 1686. Vid generalvisitationen 1684 omtalas korbygget: »Angofwo dhe at dhe tenkt utwidga kyrkian på östra sidan och redan begynt at leggia grundwalen, och dhe dhertil intet hade någon hielp utan allenast bref af Kongl. Maj:tt på collect i stiftet» (PROT.).

I samband med korbygget revos alla småtornen på strävpelarna. Taket avvalmades först senare. Suecia antiquas bilder ge ej klarhet därom. På en vy från gruvan syns kyrkan i fjärran, skissartat angiven och med tillbyggt kor. Den har emellertid där ett högt röste i öster på den gamla östgavelns plats. Då inga karakteristiska detaljer äro angivna, är bilden icke tillförlitlig. Avvalmningen torde skett senast 1719.

Den 1691 tillbyggda sakristian med dess låga stjärnmönstrade valv och tunga former är typisk för Eric Malms vanliga arbeten. SAKRISTIANS
TILLBYGGNAD

¹ BOËTHIUS, Tegelkyrkor, s. 40. Avlatsbrevet 1471 torde gälla inredn. i denna kyrka.

² Jfr t. ex. Leksands k:a, Sv. K., Dalarne I, s. 17.

Fig. 34. Ritning till altare och altarprydnad av Olof Tempelman. 1778.

Zeichnung für Altar und Altaraufsatz von O. Tempelman 1778.

Drawing for an altar and an altarpiece. By O. Tempelman 1778.

Fig. 35. Pietá, Ekskulptur ur Berndt Notkes krets. Omkr. 1485.
Pietà, Berndt Notkes Schule. Um 1485. Eich. Pietá. Oak. Of the school of Berndt Notke. About 1485.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Altare av tegel, täckt med kalkstenhäll och på framsidan och gavlarna likaledes täckt med kalksten, från 1900. Det står fritt i koret, men nära den östra gaveln. 1780 kläddes altaret med trä i samband med anskaffandet av en ny altartavla. Detta finns kvar (på tornvinden) och är ett enkelt snickeriarbete med fyllningar och ramverk med förgyllda lister.

ALTARE

Altarprydna*d* i form av en predella-artad uppbyggnad av ljus ek med reliefer föreställande Kristi dop, Nattvarden och Bergspredikan och krönt av en Kristusbild fr. 1900, utförd av Eugen Hammarberg.

Altarringen av ljus ek, klädd med violett. 1900. Altarringen från 1780 finnes kvar (tornvinden), av trä med fyllningar och ramverk målade i vitt med blåa lister. Den gjordes av snickarmästare Köppen och målades av »Mäster Svedin Johansson».

I det nya koret uppsattes 1686 det medeltida altarskåpet på högaltaret och sades då och i de följande decenniernas protokoll vara »wackert». Det blev i branden 1757 utflyttat i »Hospitalet» och när kyrkan sedan reparerades återuppsattes det ej utan ställdes framme i koret på s. sidan om altaret inom ett därför byggt skrank. 1770 när biskop Benzelstierna på en visitation sökte få till stånd en uppröjning av allt gammalt, som ej direkt tjänade gudstjänstens behov, föreskrevs att den gamla altartavlan skulle flyttas ur kyrkan. Den har sedan förkommit. Möjligen har någon av Mariabilderna (fig. 36, 37) tillhört detta.

ÄLDRE ALTAR-
PRYDnader
ALTARSKÅP

Altarskåpet bestod av corpus med Korsfästelsen samt två flyglar, i den vänstra St Anna, i den högra någon Mariaframställning. Det beskrives 1667: »altartaffla Christi korsfästande medh bookstefr mit uppå». Dessa sägas senare var i »munkstil». Inventarierna på 1700-t. och HAMMARSTRÖM återge inskrifterna i allt väsentligt lika: På vänstra flygeln: HIELP GOTT UND SANCT ANNE; på den högra: O MODER WOR ERBARM DICH UNS; på korpus: AVE CRUX DIGNA SUPER OMNIA LIGNA! / TU ME CONSIGNA, NE MORIAR MORTE MALIGNA! / AVE LATUS PERFORATUM UNDE FLUXIT FLUMEN GRATUM / PRAEBE NOBIS CONDICATUM ÆTERNÆ VITAE STATUM! / AVE MANUS DEXTRA CHRISTI, PERFORATA PLAGA TRISTI, / NOS AD EAM JUBE SISTI, QUOS PER CRUCEM REDEMISTI! / AVE MANUS CHRISTI LAEVA, SIC CONFIXA MANU SAEVA, / NOS AB OMNI MALO LEVA QUOD PRODUXIT MATER EVA. / Altarskåpet blev 1600—1627 försett med en omramning i snidat och målat arbete samt en predella med Kristus och de fyra evangelisterna. Anordningen var lik den som vidtogs med Stora Tunas nu i Amsberg befintliga altarskåp (Sv. K. Dalarne, I fig. 418). På omramningen och övrig inredning arbetade Lars Mattson, som tydligen var den som stod för arbetet. Lars Mattson (d. 1635) var från Västerås och synes, av det påkostade epitafium, som nu pryder domkyrkan att döma ha varit en framstående hantverkare. De i omramningen omnämnda bilderna kunna vara identiska med de figurer som nu pryda predikstolens tak och som ej avsetts för en dylik placering. Dessa bilder, som

Fig. 36. Mariabild från altar-
skåp. Foto S. Nilsson 1941.
Marienbild aus einem Schnitz-
altar. Lübecker Arbeit. Um
1480.

S. Mary from reredos. Lübeck-
work. About 1480.

Fig. 37. Maria. Ur ett altar-
skåp. Foto S. Nilsson 1941.
Marienbild. Lübecker Arbeit.
Um 1480. Aus einem Schnitz-
altar.

St Mary. By a Lübeck-sculptor
about 1480. From a reredos.

Fig. 38. Triumfkrucifix. Omkr. 1450. Foto A.T.A.
Triumphkruzifix. Um 1450. Crucifix. About 1450.

ej äro av samma hand som den även av Lars Mattson utförda predikstolens, ha tydligen införskaffats från en bildhuggare i Stockholm eller eventuellt från Nordtyskland.

När det gamla altarskåpet förvisades från högaltaret hade man ingen ersättare och ej heller när biskop von Benzelstierna föranstaltade om dess avlägsnande ur kyrkan. En insamling pågick sedan 1757, men viljan och förmågan då det gällde kyrkans prydnade var ej densamma som i äldre tid och den stora eldsvådan 1757 innebar en hård påfrestning. Först 1778 beställdes ritning till en altartavla av Olof Tempelman, d. 1816,

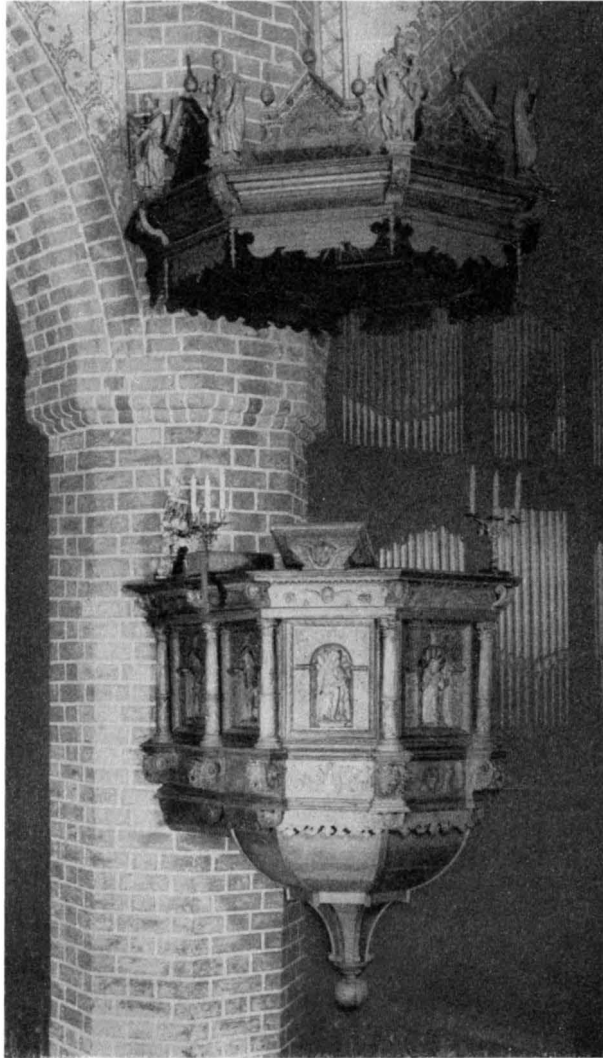

Fig. 39. Predikstol. 1618. Foto S. Nilsson 1941.
Kanzel. 1618. Pulpit. 1618.

som stadfästes s. å. av Gustaf III (fig. 34). Omramningen utfördes i Stockholm av bildhuggaren Ljung och målades av »hofmålaren Eric Hallman». Tempelman hade som tavla tänkt sig en målning föreställande Uppståndelsen utförd i samma ljusa ton som den i Djura kapells altarprydnad (Sv. K. Dalarne I, fig. 46), men detta blev ej verkställt utan en målning föreställande Korsnedtagningen beställdes av professor Jonas Hoffman

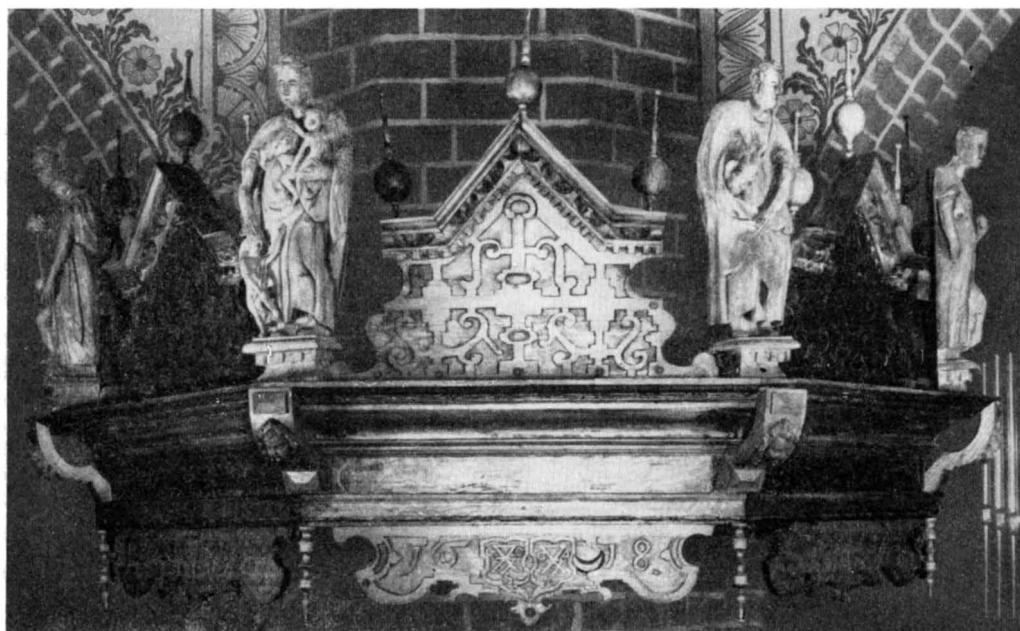

Fig. 40. Predikstolens tak. Foto S. Nilsson 1941.
Kanzeldeckel. Soundboard of the pulpit.

vid Konstakademien.¹ Tavlans är utförd i starka, mättade färger med guldbrun helton. H. 700 cm. B. 308 cm. Predella med citat av Esaias. 53: 5. H. 381 cm. B. 142 cm. Altarprydnaden, som till 1900 stod på högaltaret, flyttades då till en plats i korets norra del.

Pietà (fig. 35) av polykromerad ek i tämligen flack men genomarbetad relief. Har varit övermålad med gul oljefärg men rengjordes och färgresterna konserverades 1935 av konservator Oscar Svensson. Marken är grön, höftklädet vitt med guld, Marias klädning gyllne med blått foder, grönt dok. Av skulptör i Bernt Notkes krets, omkr. 1485, Turøaltarskåpets mästare (se PAATZ, Berndt Notke, Berlin 1939, fig. 142). Uppställd på s. murpelaren i koret.

Maria med barnet (fig. 36). Maria står på månskäran och har varit omgiven av en mandorlaformad strålgloria, Uppenbarelsebokens »sol» (jfr Sv. K. Dalarne I, fig. 72). Ek. Övermålad med gul oljefärg 1900. Vackert, sannolikt från Lübeck importerat arbete från omkr. 1480. H. 90 cm. På orgeln i väster.

Mariabild (fig. 37), även denna på månskivan, vars nedre del dock bortskurits i senare tid. Ek. Övermålad med gul oljefärg 1900. Troligen från Lübeck omkr. 1490. H. 86,5. På orgelns södra sida.

¹ JONAS HOFFMAN, f. 1728, d. 1780, professor i teckning 1772.

Fig. 41. Aposteln Andreas. Statyett på predikstolen. 1618. Ek. Foto S. Nilsson 1941.
St Andreas. Skulptur St Andrew. Sculpture von der Kanzel. Eich from the pulpit. Oak.

Fig. 42. Johannes Evangelisten. Statyett på predikstolen. Foto S. Nilsson. 1941.
S. Johannes. Skulptur St. John. Sculpture von der Kanzel. Eich. from the pulpit. Oak.

St: a Annas kor nämnes i en köpehandling från 1491. Någon Annabild är ej bevarad. Under rubriken »Meer» upptar 1634 års inventarium »Någre förgylte tafflor och en fana». Med de förra åsyftas utan tvivel de altarskåp, som de ovan beskrivna träskulpturerna hört till. Fanan kan ha varit en processionsfana.

HÖGKORETS
INREDNING
FÖRE 1684

I inventariet 1601 står under rubriken Chor: »ny af utskuret arbete». Detta efterträdde säkerligen ett medeltida korskrank och utgick sannolikt från dettas grund. Genom att sammanställa notiser i räkenskaper och protokoll blir det klart att det inhägnade koret omfattade mittskeppets två östligaste travéer. Altaret, som stod fritt i koret flyttades 1604 intill korväggen och kunde därför ut sannolikt kringgås (jfr

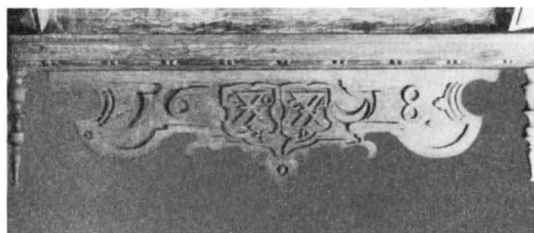

Fig. 43. Detalj av predikstolen. Foto S. Nilsson 1941.
Teil der Kanzel. 1618. Detail of the pulpit. 1618.

Stora Tuna Sv. K. Dalarne, I, Pl. V, s. 366). Korskranket nämnes vid olika tillfällen alltid såsom »wacker» eller »behållen». 1624 utfick Daniel målare betalning för arbete på korskranket. Eftersom det var nytt 1621 och summan endast var 200 dlr koppm:t gällde det säkerligen en komplettering. 1667 heter det att »begge sydwäggiarna i choret skola reformeras, medan och the reparation behöfwa» (VIS. PROT. 1684). Före korutvidgningen omtalas detta »Chor afbygt med bildhuggeri arbete» (INV.). 1658 utbyggdes skranket för att ge plats för funten (s. 51). Inom det av skranket omgivna koret stodo en del stolar. 1621 omtalas biskopsstol »ny målader» och »Bokestol wäl behollen», men senare heter det om bokstolen: »En gammal af gammalt arbett behöfr reformation». I ett i inv. 1667 säges det att »Bookstohl för Capellanerne och Scholae Betiente ähr reformerad». Det tycks möjligen ha funnits två st., ty 1680 säges den fortfarande vara »gammal»; 1684 uppges dess plats vara »i choret». Biskopsstolen är försvunnen från och med 1667, men 1684 omtalas »kyrkoherdebänk gammal behöfver förbetras»

Korskranket som omgärdade det ansefliga utrymme, som behövdes för att ge plats åt de olika bänkarna måste ha varit tämligen högt, ty på dess krön hängde begravningsvapen till 1684, då korutvidgningen ägde rum och korskranket flyttades längre österut (s. 37). Där inreddes då plats för »djäknarna och deras sångledare» samt efter 1757 för det gamla altarskåpet (s. 54). Skranket, som ännu fanns kvar 1770, föll offer för den av biskop von Benzelstierna påbjudna saneringen av kyrkan.

Triumfkrucifix (fig. 38). Svenskt arbete från omkr. 1450. Konserverat 1934 av konservator Oscar Svensson, varvid den ursprungliga målningen som till stora delar fanns kvar, framtog. Kristusfiguren är fäst på ett kors med avhuggna grenar, en symbol för livsträdet. H. 200 cm. Kroppens H. 125 cm, B. 132 cm, mellan armarna 125 cm. Krucifixet hade sin plats vid ingången till det gamla koret, d. v. s. i bågen till den tredje travén från v. räknat. Det flyttades en travé österut, då koret tillbyggs och omtalas sedan i inventarierna: »ett crucifix af trä med hvit gipsmålning anstrukt, hänger öfwer trappan till koret.» Det skulle nedtagas efter biskop von Benzelstiernas visitation 1770, men hängde ännu kvar i början av 1800-t. Nu uppsatt över stora s. dörren.

KORSKRANK

TRIUMF-
KRUCIFIX

Fig. 44. Dopfund av kalksten. Omkr. 1500. Foto S. Nilsson 1941.
Taufstein aus Kalkstein. Um 1500. Baptismal font of limestone. About 1500.

PREDIKSTOL

Predikstol av ek (fig. 39—43) med rik ornering i plattskärning och relief samt snidade statyetter på korgens fält, på taket och dörromfattningen. Den har ursprungligen varit rikt målad och förgylld (jfr Stora Tuna numera Amsbergs och Torsångs predikstolar, Sv. K. Dalarne, I, fig. 420—22, 485). Trappan är ny och korg och tak ha flerstädes nya delar samt äro hårt restaurerade, varvid ytan flerstädes skrapats och överarbetats samt ett flertal ornament kompletterats. Tak och korg ha lambrekinartade plattor från sargen med ornament och följande inskrift samt bomärken: JOHAN PALMA /

Fig. 45. Dopfat. Foto Sten Boëthius 1941.
Silbernes Taufschüssel. 1647. Baptismal basin of silver. 1647.

ANNA NILSD CHRIS OLFS / CARIN ANDSD / MATS IO / RENSON / PER ERICHSON. AV RÄK. framgår att man ej snålade på silver och guld. 1680 säges den vara »wäl målader» (INV.).¹ Korgens statyetter föreställa från n.v. räknat: Matteus, Markus, Johannes, Kristus, Lukas, Andreas, Petrus (?), de flesta med bevarade namnskifter på fotplattorna. På taket stå sex statyetter föreställande olika »dygder» och portalens omfattning krönes av två dylika. De flesta ha förlorat sina attribut, men Kärleken, en kvinna med två barn, samt två manliga figurer med nakna fötter — apostlar? — kunna identifieras. Dessa figurer, som äro av en annan hand än de i korgens fält, äro icke skulpterade runt om såsom takfigurer i regel äro. De ha sannolikt tillhört altaronramningen från 1620:t:s början eller möjligen korskranket, på vilket dock aldrig figurer nämnas. Korgens

¹ J. Palma var kyrkoherde i St. Kopparbergs förs., d. 1648, samt g. m. den berömda bergsmannens Christoffer i Nor, adlad Gyllenkoster, dotter. Till predikstolen bidrog dessutom landshövdingen Peter Kruse. Per Erikssons bidrag var 20 daler.

tak hade sannolikt ej från början figurer. På dess lambrekin äro Christoffer i Nor och hans hustrus bomärken samt 1618 (fig. 43).

Predikstolen hör till en grupp inredningsföremål, vilkas anskaffande främst inspirerats av biskop Johannes Rudbeckius under hans täta visitationsresor i stiftet. Den är konsthistoriskt ännu outredd. Namn på en del snickare-entreprenörer ha bevarats eller framletats. Dessa ha arbetat efter mönsterböcker och andra förlagor samt i fall där det gällt finare arbeten samarbetat med olika bildhuggare eller monterat från annat håll inköpta, ibland importerade statyetter och skulpturverk. Ehuru en viss gemenskap kan utläsas ur en del av de verkstäder, där snickarmästarenamn eller bildsnidare äro kända, kunna attributioner ännu ske endast i stora drag. Stora Kopparbergs predikstol, som är den äldsta kända av sin typ i trakten, har varit den konstnärligt mest högtstående. Dess statyetter med deras egenartade proportioner, rika veckfall och känsliga detaljformer äro sannolikt anskaffade från Nordtyskland eller från någon av de filialer till nordtyska verkstäder som voro sysselsatta i Stockholm vid denna tid. Takets statyetter skilja sig även avsevärt från andra bevarade, men tillhöra den lübecker-skulptur som kan grupperas omkring mästarna Heinrich Sextra och Michael Sommer¹, I gruppens andra predikstolar kan man studera den gradvisa förenkling som de ädla skulpturerna undergingo, då de kopierades av lokala mästare.

Predikstolen hade sin plats i s. på fjärde pelaren från v. räknat, således invid korskranket, till 1684, då den flyttades i samband med korutvidgningen. Den målades och förgylldes 1746 samt ommålades i vitt och guld med blåa lister 1780. I restaureringen 1900 har man sökt återställa den i urspr. skick, men tyvärr ej förstått att konservera den äldre vackra målningen.

Dörr från predikstolen, använd vid ingången till tornurkammaren; gråmålad. 1746 fanns en dörr som målades. På 1600-talet hade man istället för dörr en förlåt av grönt kläde.

Om den äldsta predikstolen är endast känt, att Björn i Varggårdens »Conterfeij har stått uppå den gamla Predikstolen, som togs bort A:o 1618» (JACOB INGELSSON).

Timglas på predikstolen, anskaffat 1677. Det förgylldes 1746 och 1780.

DOPFUNT

Dopfundt av uppländsk kalksten, bestående av fot och cuppa (fig. 44). Den nedersta fotplattan försvunnen. Cuppan orneras av cirklar med rosetter, flätornament och starkt stiliserade klöverrankor. Nederst en smal vulst med en fris av varandra skärande rankor med uppåtriktade klöverblad. Fotens vulst prydd av i varandra flätade ringar, nederst på foten bladranka. Saknar uttömningshål. Den tillhör samma grupp som Stora Tuna och Silvbergs funtar samt funten i Stockholms storkyrka. Svenskt arbete från Mälardalen omkr. 1500. H. 107 cm. Cuppans diam. 82 cm. Ena sidan starkt vittrad. Står nu i koret.

¹ Jfr HANS RABÉN, Träskulptur och snickarkonst i Uppsverige, Sthlm 1934, omnämner ej predikstolen. Han har ett flertal intressanta exempel på inredningskonst särskilt från Västerås stift, men boken är missvisande för Kopparberggruppen bl. a. emedan skillnad ej göres på snickeri- och skulpturarbete.

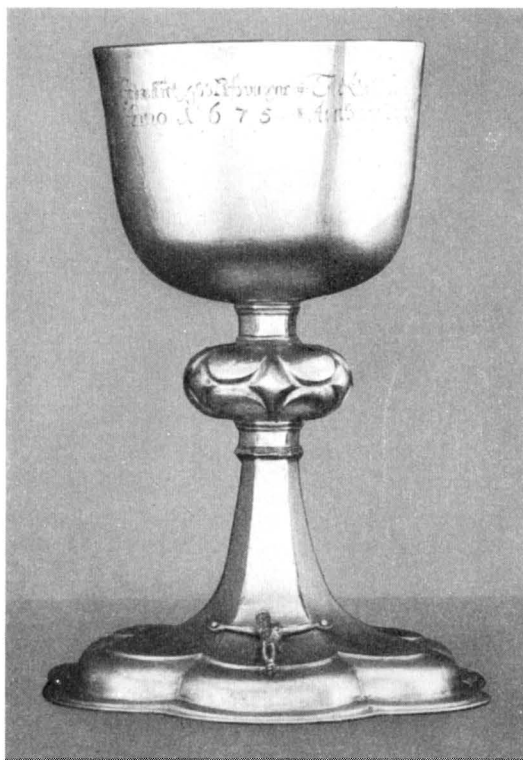

Fig. 46. Kalk av silver. 1675. Foto Sten Boëthius 1941.
Silberner Kelch. 1675. Communion chalice of silver. 1675.

Dopfunten hade sin plats längst västerut till 1658, då den flyttades fram inom korskranket (s. 47). Funten täcktes av ett stort mässings- eller kopparfat, som nämnes första gången 1621. 1680 beskrives den (INV.): »Funten står i Choret ähr af gammalt arbete uthuggen, öfuertechter medh ett kopparfat, kringklädder medh rödt kläde.»

Dopfat av silver med driven, punsad och ciselerad ornering samt en graverad sköld mitt i med Bergslagens vapen, två bälgar och flammor, samt inskriften: Ao: 1647: ÄR DENA SKÅLEN AF SAMTLIGE; BERGSLAGEN, TIL GAMLA KOPPERBERGS KIRKAN FÖRERATT. Stämplar saknas. Diam. 37 cm. Skänkt av de »24 äldste och bergmästaren» i tacksamhet över att de undkommit oskadade vid ett svårt gruvras (fig. 45).

DOPFAT

Bänkarna äro öppna med skärmar imiterande Kristine kyrkas dörr- och skärmfält (fig. 13) Brunbetsade. Från 1900. De äldre bänkarna (fig. 32) stammade i största utsträckning från 1719 och hade med lister inramade åttkantiga fält av samma typ som en av Bjursås kyrkas äldre bänktyper (Sv. K. Dalarne, I, fig. 86, 87). De reparerades 1757 av Mäster Columbus för 30 daler bänken. Bänkarna voro 1621 »mest gamla» och

BÄNKINRED-
NING

Fig. 47. Vinkanna av silver 1646. Foto Sten Boëthius. 1941.
 Silberne Kommunionkanne aus d. J. 1646. Communion jug of silver. 1646.

talrika reparationer förekommo om vilka notiser äro bevarade fr. o. m. 1609, då en bänk utmed långhusets nordmur lagades. 1659 pågå större lagningsarbeten på bänkarna, och INV. 1667 upplyser om att »Kvinfolksbänkarna» detta år förnyades. Bänkarna utökas nu efter hand i antal, dock mest genom korttillbyggnaden, läktarbyggen och 1750 genom att man gjorde nedfällbara säten längs mittgången och tvärgången. Bänkkvarterens indelning framgår av fig. 55. På 1700-t. fanns en »Landshövdingebänk».

Fig. 48. Vinkanna av silver av guldsmeden Arvid Falck, 1679.
 Silberne Kommunionkanna aus d. J. 1679. Communion jug of silver 1679.

Sannolikt innehöll den bänkinredning, som såldes på auktion 1900, även rester av de äldre bänkyperna, som på detta sätt gått förlorade.

Orgelläktaren, som uppfördes 1698 i två våningar revs 1900. Tidigare hade orgeln sin plats på den s. k. gapskullen, en korräktare inredd i sakristians övervåning. Gapskullen var en ursprunglig anordning i 1400-t:skyrkan. Om dess äldsta läktarbarriär är intet bekant, men den hade från 1598 Jöns Danielsson Swinhufvuds af Qvalstad och Carl Philipson Bondes vapen och bådas initialer I D och C B målade på räcket i färger. Dessa vapen funnos kvar ännu på HAMMARSTRÖMS tid. Läktaren sträckte sig då, enligt de uppgifter som räkenskaper och inventariet m. m. ge ett stycke ut i kyrkan. Pannåerna med vapnen tyckas ha behållits vid en ombyggnad 1757. Under

ORGEL-
LÄKTARE
GAPSKULLE

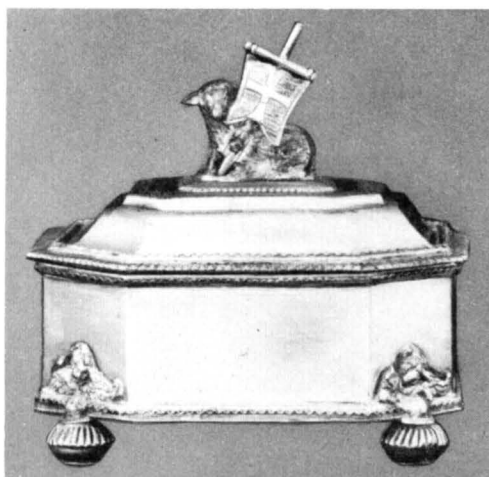

Fig. 49. Oblatask Anders Ohtz, 1719. Foto Sten Boëthius. 1941.

Silberner Hostienbehälter. Silverbox for sacramental wafer. 1719.

medeltiden och framåt hade orgeln sin plats på gapskullen och där stod också djäknekören och sjöng växelsång med församlingen. Inventariet 1667 uppger, att denna läktare var helt ny. Det hade då sannolikt uppförts en sångläktare i s. för gosskören, ty 1679 får denna återflytta till orgelläktaren. Sedan koret uppförts flyttades kören dit, för att ej komma för avlägset från altaret. 1716 byggdes den ut till en stor kvinnfolkläktare och behöll sedan denna form till 1900 (fig. 31, 32).

LÄKTARE

Läktare saknas för närvarande med undantag för gapskullen över sakristian. Före 1900 hade kyrkan en läktare i v. och en utmed hela n. sidan. Läktarbyggena under 1600-t. demonstrera på ett utmärkt sätt den ökade trängseln i kyrkan under Koppargruvans stora blomstringstid. 1605 byggdes en läktare i två våningar längst västerut i s. sidoskeppet. 1698 byggdes en stor västläktare för orgeln, som sträckte sig ända fram till den s. och var hopbyggd med en »Kvinnfolkläktare», som sträckte sig från gapskullen i ö. till v. läktaren och åtminstone till sina ö. delar var i två våningar. Dess övre del störtade 1650 varvid 3—4 kvinnor hoppade ned i predikstolen. Den tycks endast nödortfittigt reparerats och även de andra förefalla att ha varit i stort behov av reparation, ty 1667 heter det att de »behöfwa nedertagas och sättias up igen på annat sätt på dhet kyrkian må blifwa så mycket liusare» (VIS. PROT.). 1680 funnos 6 läktare utom gapskullen. Därvid räknade man vardera avdelningen som en. Efter branden 1757 uppbyggdes läktarna igen och reparerades. Den s. revs dock senare.

ORGEL

Orgel från Åkerman & Lund, Stockholm, anskaffad 1900. Den äldsta kända orgeln anskaffades från Tyskland 1611 och hemfördes genom bergsmannen Knut Kråkas försorg.

Fig. 50. Silverljusstake 1723. Foto Sten Boëthius 1941.
 Silberne Leuchter. 1723. Candelstick of silver. 1723.

Den monterades av orgelbyggaren Paul Möller och hade då »9 manual och ryggpositiv». 1621 säges den ha »21 stämmor», 1667 »22 stämmor». Den hade då reparerats av den senare vid Kristine kyrka verksamme orgelbyggaren Frantz Boltz för 400 daler k:mt samt 1665 och 1676 av Mr Wellam Orgelbyggare från Stockholm. 1695 reparerades den åter och flyttades sedan 1698 till västläktaren av Johan Cahman varvid den utökades med »10 Pedal». Orgeln skadades 1757 i eldsvådan och ombyggdes sedan och fick enligt HAMMARSTRÖM följande sammansättning: »8 Manual stämmor, p: & B(as) 16, Sp(ets) F(löjt) 4, 0(octava) 2 och 4, B Fl 1 Bas 16 T(rumpet) 8». ¹

Nummertavlor: 1) 2 st., ovala, nu fästade på långhusets ö. murpelare, urspr. på ståndare. Av samma typ som Åhl, Leksands m. fl. (Sv. K. Dalarne, I, fig. 68, 480) — 2) 2 st., med enkel akantusornering. 1700-t. H. 150 cm. B. 79 cm. — 3) 2 st., från 1900.

Kalk, silver, invändigt förgylld. (fig. 46). På den sexpassformade foten fastnitat

NUMMER-
TAVLOR

NATTVARD-
KÄRL

¹ Jfr Abr. A:son HÜLPHERS, Hist. Afh. om Musik och andra Instrument, 1773.

Fig. 51. Ljustake av mässing. Omkr. 1640. Foto S. Nilsson 1941.
Leuchter aus Messing. Um 1640. Candlestick of brass. About 1640.

krucifix (h. 5 cm). Inskr. på skålen: TILL GUDZ NAMNS ÄHRA OCH GUDZ HUUS PRÿNA
ÄHR DENNE KALCK MEDH DES PATEN FÖRÄHRAT AFF SAHL. JOHAN TROTZIGS ARFWINGAR
/ ANTHONÿ TROTZIGH / CHRISTOFFER DEPKEN / JOHAN TROTZIGH / ANDERS TROTZIGH /
ANNO 1675. Stämplrar: Stockholms stämpel (krona) — M P (hopskrivet). H. 27,5 cm.
Utförd av guldsmeden Michel Pohl d. ä. i Stockholm (känd 1675—98). Patén. Oläslig
stämpel. B. 19 cm.

Vinkannor av silver: 1) Invändigt förgylld, med änglahuvud och växtornament i
drivet, ciselerat och punsat arbete (fig. 47). Förgyllda bårder. Inskr.: JACOB ERICHSON
1649 12 JÜNÿ. Stämpel: Bomärke ; skänkt till Stora Kopparbergs kyrka 12 juni
1646 (INV. 1647). H. 25,5 cm. — 2) Förgylld invändigt och på locket (fig. 48). Drivna
ornament och reliefer, föreställande Kristus i Getsemane, Nattvarden och Fottvagn-
ningen. Stämplrar: krona (= Stockholms märke) A F (= Arvid Falck) Tillverkad 1679
av en gammal kanna och nytt silver. H. 30 cm. — 3) Ursprungligen helt förgylld.
Inskr.: TILL SKYLDIG HOG KOMMELSE FÖR GUDZ NÅDE WÄLGIÄRNINGAR ÄR DENNA KANNA
FÖRÄRAT TILL FAHLÛ GAMLA KIÖRKIA AF BERGSMAN WÄL-ACHTAD HANS JOHANSSON OCH
DES KIÄRA HÛSTRÛ MAHLEN JOHANS DOTER I ÛLWIKEN (=Uggleviken) 1732. — Stämplrar:
Falu vapen — (= guldsmeden O. H. Sjöberg i Falun). H. 37 cm.

Oblatask av silver (fig. 49). Stämplrar: åldermansranka — A O (= guldsmeden
Anders Ohtz, Falun) — Falu vapen. — Inskr. ANNO 1719. H. 8, L. 14 cm.

Silversked, helt förgylld. Stämplrar saknas. L. 13,5 cm.

Vinkanna av tenn, tillverkad av Santesson, Stockholm. 1800-t. H. 30,5 cm.

På 1570-t. (INV.) funnos »2 förgylta kalkar med sine patener och corporaler. Item een huit kalck huilken plägar brukas i socknebudh och medh sit pateen. Item een pixis oförgylld». 1619 skänktes en brudkrona av Erich Hansson på Höjen och 1623 gav Märten Simonssons stärbhus en » $\frac{1}{2}$ förgylld» silverkanna. 1667 säges kalken ha »gamble Rubiner». Då fanns också en »ottkantig obblatask.» Till 1670-t. fanns en monstrans.

Mässingsljuskronor: 1) 2×8 ljusarmar. Staven krönt av kvinna med palmkvist. Inskr.: SUPERINTENDENTEN JOHAN RUDBECK P. ET PS — ANDREAS H. LITZMAN, ERICUS BROVALLIUS, NILS MÅN SON I WARGÅRDEN, ANDERS LARSSON I PILTARE. ANNO 1667. Inköpt 1667. — 2) 4 rader ljusarmar, 3 om 10, en om 12. Inskr. på globen inom tre lagerkransar med pastor Johannes Ahrusius och kyrkvårdarna Oluff på Backa och Nils Månsson i Wargordhen samt årtalet 1673. Ej upp- tagen hos Hammarström, men i kyrkans inv. H. 223 cm.

— 3) 2×10 ljusarmar, staven krönt av naken kvinna. 1600-t., nämnd 1680. H. 125 cm.

— 4) 2×12 ljusarmar, krönt av kvinna med palmkvist. Omkr. 1700. H. 230 cm. —

5) 3×10 ljusarmar, staven med krönfigur lik föregående. Skänkt, enl. inskr., av »Hans Israelsson och Sara Daniels Dotter. På Körsnäs». 1728. H. 207 cm. — 6) 2×10 ljusarmar, krönt av kvinna. Barockform. H. 111 cm. — 7) 8 ljusarmar. Staven krönt av dubbelörn. På gapskullen. — 8) 3 ljusarmar, modärn. I vapenhuset.

Silverljusstakar: 1) 2 st. (fig. 50). Drivna och punsade blad och bandornament. Tillverkade 1723 av gammalt kyrksilver. H. 55 cm. 2) 2 st. trearmade. Inskr.: GUDI SKIÄNGT TILL SKYLDIG ÄHRA ÄHRO DÄSSE STAKAR WÄHLM ENT KYRKIA FORÄHRAD E AF A / BERGSMAN WÄLACHTADT PÄHR KNÜTZON WID GAMBLA (kyrkan) ANNO / 1732 / OCH ATT PRIIS HANS TEMPEL KIÄRA / TILL STORA KOPPARBERGS GAMLA (kyrka) OCH DÄS KIÄRA HUSTRU / ÄLISABET DANIELSDOTTER HER GÅRDEN 1732. Stämplrar: $\overset{O}{H}S$ — Falu vapen —. H. 40,5 cm. — 3) 2 st., enpipiga på rund fot. Stämplrar Sthlms vapen — kontroll — LL o Co = i Stockholm — S 5 =. Skänkt av pastor Rosberg 1875. H. 27 cm.

Malmlyusstakar: 1) 2 st., med ciselerade ornament. H. 35,5 cm. 1600-t:s förra hälft. Upptages i INV. 16, 47.

Ljusstakar: 2 st., av mässing, 5 pipor. Inköpta 1900. — 31 ljusarmar av mässing, inköpta 1900.

LJUSREDSKAP

Fig. 52. Mässhake av röd sammet. 1772. Foto S. Nilsson 1941. Kasel. 1722. Chasuble. 1722.

1570 funnos 2 »Kopparstakar», 1621 dessutom 3 stakar av järn och en »krona aff träå med Mariæ belete».

1623 funnos 2 kronor om 12 och 15 armar. 1684 upptar inv. ej Mariakronan.
 TEXTILIER Antipendium, av violett storblommigt siden. Anskaffat 1900.

Mässhakar: 1) 1 st. av mörkröd sammet (fig. 52). Fram sol, bak kors och törnekrona samt E N S (= ERIC N. SOHLBERG) och B C L (= B. CATHARINA LYBECKER). samt ANNO 1722. H. 84 cm fram, ryggen 118 cm. — 2) 1 st. av svart, 1 st. av röd sammet. Inköpta 1805 och 1815. — 3) 1 st. av röd sammet med guldbroderi. 1800-t:s början. H. 00 cm. — 4) 2 st. av linne, en grön och en violett, nya.

Håvar: 1) 2 st., av röd sammet. Skänkta 1732 av rådman Anders Lehusen. — 2) 2 st., av svart sammet. 1800-t.

För rekonstruktion av kyrkans äldre textilförråd äro källorna rika. Ett INV., sannolikt från 1570-t. med senare anteckningar, delvis från 1583, upptar följande textilier: Item Choorkåpa 1 st. Item en Messehakel aff hwytt damast medh förgylt kors, medh serk och all tillbehör. Item en Messehakel aff roth blomerat Flogeld, med serk och all til behör. Item een Messehakel aff brun flogeld med förgylt kors med serck och all tilbehöör. Item een Messehakel aff blå blomerat Flogeld, hwilken dns pastor et praepositus Michael Erics Skenkte kyrkone¹. — Item än någre Messehaaklor gamla som blefwit ändrade till två Dalmatikor. — Röklynor 1 st. Item een forderffuat altarlÿst medh sit Antependio — Täkener 7 st. örnegaath 2 st.

1606 hade man köpt en »Chorkåpa för 200 Daler mz förgylte spener». Desutom fanns en förut ej nämnd »Messehaka af vitt blornerat samet mz all behöör, Messercken prydd mz swart samet och Salf . . . binnikor, om halsen, och nädan uppå». — I det äldre inventariet står tillskrivet »The gamble messehakar ähre förnötte. Täkene d:o utom 2 som man kan bruka. Örnegåt 2 förnötte. Däremot upptagas: Altarklädhe aff golt damask, mz solfuerbokstefwer — 14 Lod och Svart Örnegåt af samet mz sölverbokstefwer, skänkt af Carl i Krokefors, ithen, et litet gult Örnegåt». Inventariet 1621 redo visar för Korkåpan av »Blommerad swart gyllenduk mz förgyllda spenun inköpt 1605, 3 mässhaka gamla och än een slätt rött sammet medh förgylt Crucifix». — Då fanns också Dalmatika, behållen om messeserker 1 ny, 2 gamla. »Band 4 silke» och 2 med »stoora wippor». Utom det gula damast antependiet finns nu ett »aff tafft. och en grön förlåt kringom predikstolen» (satt för dörren, jfr s. 50) De »gamble Tåken» upptas alltjämt. — 1609 inköptes en »ny huÿt messerock af bombull», ett »Röklyn» ny», fanns 1612. — 1623 har inventariet 3 mässhakar därav en av »blommerad sameet» en av rött d:o och en av vit damast medh wackert kors. Röcklin 1 st beskrives »mz guldknytung, »serker» funnos 2 beholne, 1 gl och Pungar 2. Ett antependium skänktes före 1619 av kyrkoherde Palma. 1629 inköptes en korkåpa. De följande årens

¹ M. E. HELSINGIUS tog enl. MUNKTELL avsked 1578, »men levde ännu någon tid såsom emeritus».

Fig. 53. Karl XII:s bild på klockan. 1706. Foto S. Nilsson 1941.
 Detail einer Glocke mit Bildniss Karl XII. 1706.   Detail of a bell with portrait of king Charles XII. 1706.

inv. ge ej textilt särskilt intressanta uppgifter före 1680 då förteckningen lyder: Choor-
 kåpor twänne. Een af insprängd Gyllenduk medh sölfver spanne framman utj. Den
 andra ähr äldre aff Raske medh broderat gammalt arbete så framman som på Ryggen. —
 Mässhaker: Een af Raske, ähr gammal, haar warit rödh, men nu ähr färgen uut-
 gången, medh Christi Crucifix och borderat arbete har warit inlagt medh hwyta äkta
 pärlor, men äro dädhan kombne. — Dhen Andra af rödt Rask medh borderat arbete
 och Christi Crucifix. Een hwijt dammask Mässhake, gammal medh Crucifix, Än
 en af rött sammet, medh kors af Christe Crucifix dher uthinnan medh bookstäfwer
 INRI ofvan till, och der före, Spes mea unica, ähr gifven till Kyrkian aff Bruuksförval-
 taren Sal Christopher (= Clæs) Depken i Noor. Een af swart blommerat gyllen dukh,
 med uphögd arbete af Christi Crucifix, är köpter för 80 RD. A^o 1648. En af hwijt
 gyllen dukh medh broderat Christi Crucifix, aff ophögt arbete, heer uppå frammanföre,
 een utharbetadt med . . . . . Sohl och Jehove Nampn, och på andra sydan å beggue

Fig. 54. Gravsten över Olof Olofsson (Stierna) och Ingeborg Jönsdotter (Svinhufvud). Omkr. 1500. Foto S. Nilsson 1941.
Grabstein. Um 1500. Gravestone. About 1500.

sydhor om Crucifixet hans Nådhs Högwälborne Hr Landzhofdingens Hr Gustaff Duvalls Titulus Sectur. och hennes Nådhs Högwälbⁿ fruuns Nampn och wapna» Altarklädhen (samma år, 1680): Uthi ett gammald macolatur fines en altarduuk med knytteiringh wara opfordh men sådant ähr nu intet finnandes». Därefter upptas ett av »gooldt Atlask»

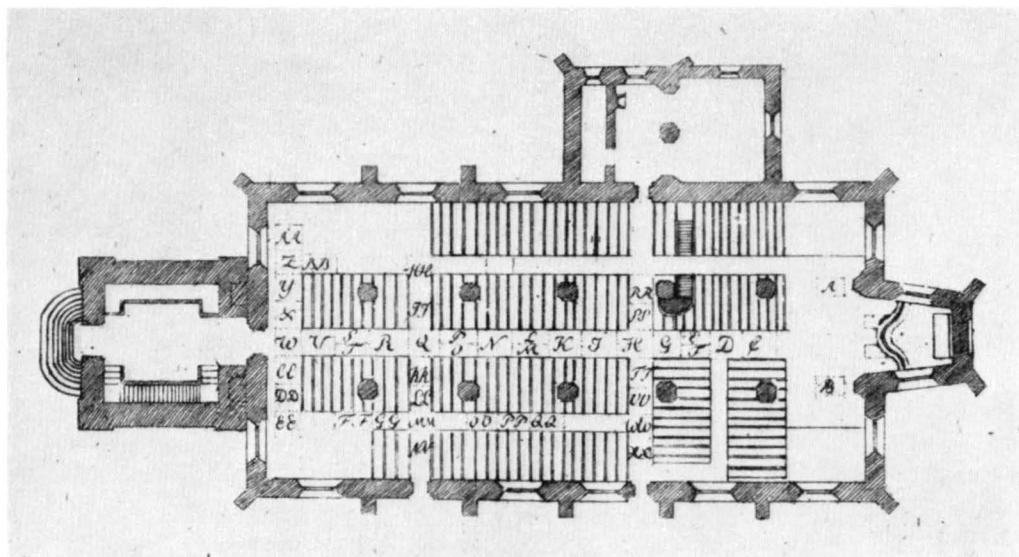

Fig. 55. Plan med anvisning om gravarnas läge. Efter HAMMARSTRÖM.
Grundriss mit Anweisung von der Lage der Gräben. Plan showing the situation of the gravestones.

(tydliggen det gamla) ett av »rött Raske tillika kappa derhos af rött sammet med silfwer och silkes frantzer». Det tidigare nämnda örngottet med silverbokstäver fanns kvar; där stod IHS MLS (= Märten Larsson i Gruvriset) BMD samt 1624. Dessutom upptagas kalkkläden, ett skänkt av Johan Trotzig 1678, av »blådt Atlask» och ett för den mindre kalken med »A^{no} 1679». De äldre kalkklädena avskrevos såsom »odugelige». Under 1700-t. försvann efter hand de äldre textilierna, men mycket fanns kvar, då biskop von Benzelstierna på visitation 1770 bestämde att »Broderingen på korkåpan bör man först låta en guldsmed utvinna silvret och sedan sälja». På samma sätt skulle 2 mässhakar, altarduken, obrukliga fransar etc. behandlas. (Jfr s. 43 o. Kristine kyrka).

1647 års inv. upptar 3 »armklädher», ett »med Änseguld sömat, skänkt av Hustru Lisbeth i Noor, ett »med åtskilligt färgad sillke sömat, giffwit af Baltzar Peers Hustru, ett med åthskilligt sillke rundt om Rooser ij. Ett do skänktes av Peder Skott till Grufwan». Benämningen torde avse kalkkläden.

Kyrkan har fyra klockor, storklockan, »trappklockan», angångsklockan och lillklockan eller »pinglan»¹. Det äldsta kända gjutningsåret är storklockans, 1598. Den omgöts sedan 1698 och slutligen av Isaac Rockman 1744, emedan den spruckit vid kungsringningen efter Ulrika Eleonora. — Trappklockans första kända årtal är 1647, då den göts av Jürgen Putensen. Den omgöts sista gången av Isaac Rockman

KLOCKOR

¹ Alla inskrifter och mått återfinnas hos ÅMARK, 55 ff. De äldre uppgifterna äro hämtade ur Kyrkans och Västerås Domk. Arkiv.

1737. Den hade bl. a. inskrifter verser av kyrkoherdarna E. Biörk och E. Dahlborg. — Angångsklockans äldsta kända år är 1628, varefter den omgöts av Gerhard Meyer 1695. — Lillklockan göts även, enligt HAMMARSTRÖM, 1628 och omgöts 1706 av Gerhard Meyer. Den prydes av en ryttnarbild av Carl XII (fig. 53).

I ett inventarium från 1570-t. upptagas: »Klockor i tornet (väl stapeln) 4, Item på hwallffuet 1 str». En senare anteckning noterar »ähre endast 2». De andra två synas då ha spruckit. Åtminstone Storklockan omgöts 1598. — 1608 omtalas att klockornas antal var 4 och deras vikt uppges till respektive 30, 18, 4, och 14 skpd. Inventariet upptar sedan regelbundet 4 klockor, av vilka en på valvet.

GRAVMINNEN

STIERNA-
SVINHUFVUD-
GRAVEN

Gravstenar: 1) Över Olof Olofsson (Stierna) och Ingeborg Jönsdotter (Svinhufvud). Grå kalksten med figurer och ornament i hög relief (fig. 54). Stenen som legat på kyrkogården till 1920-t. har observerats, beskrivits och identifierats av postmästare Helmer Lagergren (jfr s. 9 not). I hörnen evangelistsymbolerna förbundna av en 12 cm bred bård på vilken spår av inskrift finnes. Under en spetsbågig arkad med rikt sengotiskt lövverk står t. h. en man, t. v. en kvinna, båda i långa veckrika dräkter, hon med hög huvudbonad. De stå på vapensköldar av den svängda form som är typisk för 1400-t:s slut, mannens med en sexuddig stjärna, kvinnans med ett svinhuvud. Mannen i halvprofil t. h. Båda hålla händerna knäppta. Palmsköldska saml. (U. B.) har en gammal antavla över Georg Stiernhielms förfäder, som Lagergren påträffat, med en anteckning som visar att Stjernhjelms själv uppgivit att han »börjar sin extraction ifrån en Olof Olufsson i Hosjö, ux: Ingeborg Jöns: dr, Biskop Ottos i Westerås och Marquard Olufssons föräldrar, som ligga begrafne i Kopparbergs kyrkia med bägges uthuggne wapner på steenen, hans een Sex-uddas stierna och hennes ett Swijnhufvud». Inskriften anföres därefter: HIC REQUIESCUNT PARENTES R:DI DOMINI OTTONIS EPISCOPI AROSIENSIS OLAUS OLS IN HOSIÖ ET INGEBURGIS, QUI OBERUNT ANNO D:NI 1498. Det torde ej råda någon tvekan om att det är gravstenen ifråga, som blivit bevarad. Den låg på HAMMARSTRÖMS tid på Israel Jönssons i Rotneby grav (s. 64). 252×130 cm. Rest i långhusets sydvästra hörn på 1920-t. — 2) Grå kalksten med avslagna hörn och kartuscher omgivna av broskornament. Utnötta inskrifter. Har ej identifierats. Låg till 1920-t. på kyrkogården. Nu i tornets södra inre vägg. — 3) Mörk grå kalksten över bergsmannen Olof Pehrson och hans hustru Karin . . . dotter. 1656. Fragmentarisk inskr. med citat av bibelställen rest av sköld. Olof Persson är identisk med den tidigare oidentifierade bergsmannen på gjutjärnstavlan (fig. 58), femte skölden från vänster i nedre raden.

FÖRSVUNNA
GRAVSTENAR¹ Trotzigiska gravnen och Jacob Erichsons grav (A och B) voro 1780 vid ingången till korutspånget. De måste ha flyttats dit, då koret byggdes, ty båda äro äldre än korbyggnaden

¹ Bokstäverna hänvisa till HAMMARSTRÖMS gravplats (fig. 55). Inskrifterna återgivnas efter HAMMARSTRÖM och Gahns samlingar om Stora Kopparberget (U. B.). Data m. m., som i stor utsträckning tidigare ej varit kända, ha i de flesta fall meddelats av H. Lagergren.

Fig. 56. Epitafium över Johan Trotzig. Foto S. Nilsson. 1941.
Epitaph Johan Trotzigs, † 1617. Epitaph to Johan Trotzig, † 1617.

(jfr s. 37). I mittgången från det östligaste pelarparet räknat lågo följande gravar: Gunsarfs gravnen (C) med inskrift = Joh. 19: 37 och Anders Knutsson († 1698), Malin Jans-Dotter († 1703) i Gunsarfvat. Olof Janson och Elisabeth Andersdotter på Slaggen. Anno 1698. — Olof Hindersson Tryggs grav (d. 1694), täckt med tegel (D).

Peter Helsingius, kyrkoherde d. 1663 och »Fet Mats» grav, som 1712 blev »dömd till kyrkan», användes 1749 till begravning av den mångomskrivne Mats Israelsson, kallad Fet Mats, 1670

omkom denne, som tjänte hos bergsman Jonas Pehrson på Dikarbacken, i gruvan och hittades sedan 1719, helt bibehållen med »mjuka lemmar». Sedan han torkat blev han »hård som trä» och förvarades som en kuriositet vid gruvan först i en tunna och sedan i ett glasskåp. Bergsrätten föranstaltade om begravningen och bekostade kista med silverhandtag och silverplåt.¹ Fet Mats fick emellertid ej ostörd vila i graven, utan upptogs igen vid restaureringen och förvarades på läktaren i kyrkan, till dess att en ny begravning ägde rum, 1934, nu på kyrkogården. Därinvid »Cappelansgraven» (*F*).

Assessor Johan O. Silfverströms grav (*G*), ättlingar av Ludvig Otto (jfr s. 68). 1692 upptogs ur denna grav med ägarens tillstånd 40 lod silver, som prytt hans hustrus Åletha Edelbergs (d. 1689) kista. 1719 användes både silver och guld, som upptagits ur gamla bergsmansgravar, för kyrkan (*HAMMARSTRÖM*).

Matz Hansson i Westa (d. 1705), Olof Jonssons på Backa (d. 1681), Piltarfs grav, Lars Ersson i Piltare (d. 1684), Melcher Jostsons, bl. a. Jost Timme, (d. 1682), Vellam Andersson på Fremsbacka (d. 1710) (*H—M*).

Därefter följde, ungefär mitt i tredje travén från Stierns-Svinhuvud-graven, Israel Jönssons på Rotneby (*N*. jfr s. 9), därefter Frans Jonssons på Dikarbacken, änkan Margareta (d. 1661), Vallen Olofssons i Gassarvet (d. 1699, jfr Olof Jonssons epitafium s. 68), Eric Michelssons på Gammelberget (d. 1600?), Daniel Hanssons i Helsinggården (d. 1696), Johan Reimers (d. 1714), Pehr Hanssons i Östanfors (d. 1683) samt rådman Anders Lehusens (d. 1771), Olof Kahlmeters d. 1731), Casten Jonssons på Falun (d. 1600-t:s slut) (*O—W*).

Utmed v. gavelväggen från s. räknat: Daniel Moraeus (d. 1748) grav. Graven (*DD*) hade tillhört nämndeman Johan Persson och hans hustru, men såldes av deras mågar Eric Andersson Hervil och Erik E:son Skotte (jfr Donkan Skotte s. 68) på Dikarbacken till Herr Daniel, som var kusin med deras hustrur. Gravplatsen för dessa släkter var till 1680 i vapenhuset. Därinvid Bergsrådet Pehr Hedenblads (f. 1714, d. 22 dec. 1788) grav. — Norr om mittgången: Isaac Moraei (1700-t.) grav (*X*), Anders Göranssons (d. 1744) på Falun (*Y*), Johan Olssons (1600-t.) på Heden (*Z*), Eric Ericssons (1700-t.) på Gamla Herrgården (*AA*).

I norra gången, nära föregående, Erik Ersson Bäckes (d. 1722) grav (*BB*). I s. gången Hans Nilssons på Heden grav (*FF*) beskrives närmare. Den låg n. om mittgången och är ej upptagen på *HAMMARSTRÖMS* gravplan och hade följande inskr.: A:o 1635 DEN 24 MARTII AFSOMNADE I CHRISTO SALIG BENGT TURESSON PÅ ÅSEN HÄR BEGRAFVEN MED TVÅ SINE BARN. MARINA BENGTS-DOTTER. MARGARETA BENGTS DOTTER. GUD GIFVE DEM EN GLAD UPSTÅNDELSE. Citat efter 26 v. 1 samt ANNO 1638. — Därbredvid Johan Jönssons (d. omkr. 1600?) i Varggården (*GG*). Jacob Ottos (d. 1681) i Sandviken, enl. *HAMMARSTRÖM* »kostbar och har vackra inskriptioner, men oläsliga» (*MM*). Hans Olofssons (d. 1685) i Österfors (*OO*). Eric Larssons i Korsgården A:o 1645 (*PP*), Smug Petters (?) (*QQ*) samt en håll utan namn, med ringar.

Strax innanför stora s. dörren låg Johan Gedeurs (d. 1719) (*NN*) gravsten, och i samma tvärgång Johan Larssons (1700-t.) i Efriks-gården (*LL*), Eric Danielssons (1700-t.) i Lundtåkten (*KK*), båda s. om mittgången. N. därom var Jacob Ingelssons (d. 1729) i Wargårdens grav (*II*) och därbredvid Michel Knutssons (d. 1684) i Jemtbo (*HH*).

Innanför lilla s. dörren: Labbarfs grav (*XX*) med inskr.: »HÄR LIGGA BEGRAFNE DANIEL JÖNSSON I WARGGÅRDEN OCH HANS HUSTRU ANNA ZACHRIS DOTTER.» *HAMMARSTRÖM* tillägger: Öfwer henne höll Mag. Henricus Petri Moraeus Pastor i Munktorp likpredikan och herr Eric Brovallius

¹ KGL. WETENSKAPSSOCIET. HANDL. 1722, samt i TRYCKTA O. HANDSKR. KÄLLOR upptagna notiser efter 1749. Dyliga begravningar hade tidigare ägt rum, nämligen 1692, då tre karlar begrovs i samma kista och 1693, då Märten Andersson från Varggården begrovs. De hade legat i gruvan resp. 6 och ett halvt år.

Fig. 57. Epitafium över Jacob Ericsson. 1650. Foto S. Nilsson 1941.
Epitaph Jacob Ericssons. 1650. Epitaph to Jacob Ericsson. 1650.

Utfärds-Predikan år 1667. Öfver honom Prosten Arhusius likpred. Text. Gud miskunda dig öfwer mig syndare. Och herr Joh. Elfvius utfärds-Predikan. Text. Psalm. 116: 7, 8, 9. år 1680». Därbrödvid Johan Johanssons och Karin Matsdotters (WW) på Gamla Herrgården grav 1705 och Sven Perssons (d. 1666) på Åsen (VV) samt Ingel Johanssons (d. 1722, TT) på Falun, på HAMMARSTRÖMS tid ägd av dennes ättling Krono-Afrads-Inspektoren Ingel Fahlstedt. Strax under predikstolen var Herr Eric i Gagnef grav. Årtalet i inskriften saknas (SS):

5. *Sveriges kyrkor. Dalarne II.*

A:O [1722] D.—0 FEBR.¹ OBIT MATRONA DILECTISSIMA ERICI M. BROVALLII UXOR, QVAE HIC SEPULTA JACET CUM BIS DUOBUS GEMELLIS, BINIS SCILICET FILIIS TOTIDEMQUE FILIABUS. MORTUI IN DOMINO RESURGANT IN RESURRECTIONE MORTUORUM. Herr Erik var identisk med Erik Brovallius; komminister i Falun 1650, kyrkoh. i Gagnef 1661 (d. 1694)¹. — Norr därom Lars Larssons (d. 1652) på Heden (RR).

EPITAFIER

Epitafium över Johan Trotzig, direktör, f. 1597, d. 1647 (fig. 56). Av svart, brun, grågrön och vit ådrig marmor. Överst basunblåserska, därunder Troztigiska vapnet, flankerat av t. v. Tron med ett kors, t. h. en kvinna med en duva. På sockeln två kvinnor t. v. med ankare, t. h. med en kalk. Inskr.: HOMO.BULLA / NUNC DURA NUNC SORTE SECUNDA / GRATIA HONORE ORIBUSQ: E BEATUS. / CURSUM CAELO DANTE PEREGIT / EST ET PULCRA PROPAGO SUPERSTES / POSTERITAS MANSURA PER ÆVUM / IN LUCRUM MORS PALLIDA CESSIT. ANNO 1647 AD 16 JUL. AFSOMNADE I HERRANOM ERLIGH WÄLL-ACHTAT OCH WÄLBETRODD JOHAN TROTZIG FORDOM WÄLFÖRORDNADE DIRECTOR ÖFFUER STÜCKET GJÜTERYET WIDH STORE KOPPERBERGET AETATIS. SVAE 50 $\frac{1}{2}$ GUDH FÖRLÄNE HONOM EEN FRÖGDEFUL UPSTÅN: Därunder citat ur Apg. 14: 13. — H. 306 cm. På korbågens norra murpelare, ditflyttat från gamla koret.

Epitafium över Jacob Ericsson, f. 1616, d. 1646 (fig. 57). Av marmor som föregående, krönt av draperad figur, därunder vapensköld med gruvdräng, som håller en lans. På sidorna två krigare med sköld och svärd. Inskr. tavla med citat ur Ps. 4 och 73, flankerad av »dygder», som hålla böcker. Däröver årtalet 1650.

Därunder på kartusch: HÄR NEDANFÖRE LIGGER BEGRAFWEN HENNES KONUNG. MAJ: TROTIENARE OCH BOOKHOLLARE ÖFWER KOPPARHANDELEN, EHRLIGH OCH WÄLBETRODDE JACOB ERICHSON I HERRANOM AFSOMNADT DEN 4 JUNII PÅ SITT 30 ÅHR. GUD UPVÄCKE HONOM I DE RÄTTFÄRDIGAS OPSTÅNDELSE — 1646. — H. 303 cm. På korbågens södra murpelare, ditflyttat från gamla koret.

Epitafium, enl. inskr. över kyrkoherde Jonas Palma (se nedan, nygjort efter fotografi), föreställande himmelsfärden. Framställningen stämmer ej överens med äldre beskrivningar av epitafiet (se nedan).

FÖRSVUNNA
EPITAFIER

HAMMARSTRÖM nämner 18 epitafier, alltså 16 utöver de två, som nu finnas kvar. Det äldsta av dessa är epitafiet över Anna och Elisabeth Clasdatter Depken, döda d. 28 juli 1610 och d. 25 jan. 1611. Det satt på »andra pelaren ifrån stora dörren» och pryddes av Konungarnas tillbedjan, och bland »tillbedjande personer» märktes de båda unga flickorna. Nederst »Anno 1618»².

Epitafium över kyrkoherden hovpredikanten Jonas Palma, d. 1642, beskrives av HAMMARSTRÖM och föreställde korsfästelsen samt: »Där ses äfwen Doct. Palma och hans Fru med 2:ne Söner och 2:ne Döttrar³ afmålade och derunder desse Latinska verser:

¹ Enligt MUNCKTELL avled Eric Brovallius hustru Brita Wallenius 29 juni 1722 »i djupaste fattigdom».

² HAMMARSTRÖMS uppgifter äro kompletterade med Gahns beskrivning (jfr Försvunna Gravminnen) samt med kyrkans arkivalier.

³ Palma blev sedan kyrkoherde i Tortuna, där hans epitafium även uppsattes.

Fig. 58. Gjutjärnstavla med donatorers namn och bomärken.
Tafel aus Gusseisen mit Namen und Embleme der Donatoren. Cast iron with names and emblems of donators to the church.

OMNIA PRAETERUNT, SIC IBIMUS, IBITIS, IBUNT, UNUS POST ALIUM TANDEM TRANSIBIMUS OMNES. — Allra nederst: »pictus 1625. Renovatus 1667».

Christoffer i Noors epitafium, uppsatt 1614, beskrives av Hammarström: »På denne Tafla som uppsattes åhr efter Christi Börd 1618 är afmålad Wälackad Christopher Olofsson i Noohr medh 2 sine hustror, Hederlighe och Gudfrugtige Matronor och Dannequinnor Hvilka i Herranom affsompnadhe. Hust: Malin Knuts Dotter, Anno 1595 den 29 junii, och H. Brita M. Dotter, Anno 1614 den 24 Julii, sampt 5 deras Söner och 3 Döttrar; hvilche ock i Herranom ähre afsomnadhe. Gudh förläne them en Salig Upståndelse. Amen. — Mors Ultima Linea Rerum / Post Tertium Diem resurgit

a Mortuis. / 1. Joh. 1: 27. / På fot ziraten står / Christopher O. S. och C. A. D. / 1618 /. Det beskrives utförligare av Gahn: Epitafium af träd på 3dje pelaren, gammalmodigt, med 2ne taflor, en större och mindre. Sjelfwa stora taflan visar upståndelsen och deromkring hela Christoffer Olofssons famille. På nordsidan mitt i kyrkan. — Christoffer i Noor, adl. Gyllenknostr (s. 49).

Epitafium över Lars Hansson i Piltare (d. 16 dec. 1626), uppsatt 1633. På tavlan, som föreställde Kristi förklaring, knäböjde Lars Hanssons 6 söner och 3 döttrar. På tredje pelaren, mitt emot »lilla dörren».

Epitafium över Mårten Larsson i Gruvriset, bisittare vid Gruvriset 1615, en bland de 24 äldste (jfr gjutjärnstavlan från 1634), d. 1648. På tredje pelaren. Den skadade tavlan föreställde Uppståndelsen och Himmelsfärden och hade följande inskrift: GUDHI TIL ÄHRA, DETTA GUDHS HUS TIL BEPRYDNING HAFVER VÄLACHTAD MÅRTEN LARSSON I GRUFRISSET SIGH OCH HANS EFTERKOMMANDE TIL ÅMINNELSE DENNA TAFLA UPSÄTTJA LÅTIT. ANNO 1632.

Ludvig Ottos epitafium väster om södra dörren. Överst Törnekröningen, på nedre fält Korsnedtagningen, därunder citat ur Rom. Br. 14: 8 samt därunder enligt HAMMARSTRÖM: »Ludvic Otto, med hustru, 7 Söner och 4 Döttrar, inunder på postamentet et Wapn, som til sjelfwa skölden är aldeles otydligt, men på den lyckta hjelmen ses En hwit Enhörning wänd emot höger, med rödt och hwitt löfwärk, och omkring det samma Ludvic Otto och Anna Hans Dotter 1637».

Epitafium över Israel Jönsson i Rottneby, uppsatt 1707 och föreställande Döden (UB har »Tiden»), de avlidnas porträtt samt inskrift på ett sarkofagliknande underrede. På tredje norra pelaren.

Hans Donkans epitafium. Hans Donkan eller Skotte, född i Skottland och inflyttad till Falun. Inskr.: DENNA TAFLA HAFVER HANS DONKAN PÅ PHALAN UPSÄTTIA LÅTIT DETTA HERRANS TEMPEL TIL PRYDNING OCH SIG TIL ÅMINNELSE, OCH ÄR HÄRPÅ AFMÅLADT MEDH TVENNE SINA HUSTRUR OCH 12 BARN, AF HVILKA DEN FÖRRE DÖD ÄR, OCH ÄR I HERRANOM AFSOMNADT PÅ ÅHR 1623, THEN 5 FEBR. OCH ÄR HÄR BEGRAFVEN MED 2 SÖNER OCH 4 DÖTTRAR. GUDH FÖRLÄNE OCK OSS EN SALIG HÄDANFÄRD OCH MED THEM OCH ALLE CHRISTTROGNE EN FRÖGDEFULL UPSTÅNDELSE. 1626. På norra pelaren närmast orgelläktaren.

Olof Jonssons epitafium på östra sidan om dörren, enligt Hammarström i »moderne smak» med en framställning av Nattvarden och därunder 2 kartuscher med namnen: »OLOF JONSSON / MARGARETA VALLENS DOTTER / PÅ BACKA, / ANNO på den ena och» / VALLEN OLOFSON / JONAS OLOFSSON / H. BRITA OLOFS DOTTER OCH / MARGARETA OLOFS DOTTER H. / MALIN OLOFS DOTTER OCH / ELISABET OLOFS DOTTER» på den andra samt / [ANNO 1666] / Nederst: RENOV. 1780. af Håfmål. Eric Hallblad.

Epitafium över Jöns Albrechtson (Svinhufvud), son till landsdomaren Albrecht Svinhufvud, som omkom i Gruvan, då han skulle ned och bese arbetet, 1621.

Vidare nämnes epitafium över bergsmannen Isac Mattson på Fahlun, 1626.

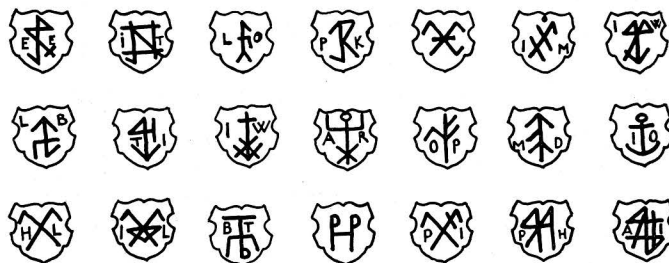

Fig. 59. Bomärken på gjutjärnstavlan fig. 58.
Embleme des Gusseisentafels, Fig. 58. Emblems from the cast iron tablet, fig. 58.

Fig. 60. Begravningsvapen för
Petter Trotzig, d. 1685. Foto
S. Nilsson 1941.

Funeralwappen Petter Trotzigs,
d. 1685.
Hatchment for Petter Trotzig,
d. 1685.

samt Isak Gregelsson (Greggenson) d. 20 aug. 1626. Inskriften på detta var fragmentarisk på Hammarströms tid, men innehöll uppgiften att Isak Gregelssons andra hustru uppsatt epitafiet över mannen, som jämte sin första hustru ligger här begravnen. Därtill fogas: »och den förra mannen, Erik von Bergen, afsomnade i Herranom i Arboga Anno . . . . i Nov. Månad och ligger dersammastädes begrafven». Meningen är oklar. — Dessutom omtalas Anund Göranssons († 1651), adl. Bergengren, epitafium.

Fig. 61. Kristi dop. Oljemålning.
Die Taufe Christi. Ölgemälde. Baptismal of Christ. Oilpainting.

I den »Moderne smaken» var även enligt HAMMARSTRÖM Johan Brunelius epitafium med en sol överst och en »fladdrande billet» med inskrift: »MORTUUS UT RESURGAM» samt på en tavla inskr.: / GRIFT / OCH ÄREMINNE / ÖFVER / FORDOM BERGS ÖCH HANDELS-
MANNEN / HÄR I STADEN / ÄREBORNE OCH WÄLAKTAD / JOHAN JONSON BRUNELIUS /
FÖDD DEN 1 DECEMBER 1649. / DÖD DEN 17 MARTII 1705. / LIKTEXT: ECCLESIAST: 12 CAP.
1 WERS TÄNK UPPÅ DIN — — (&Q. USQUE AD) / ÅHREN NALKAS.

Förstört redan på Hammarströms tid var ett epitafium med porträtt över bergsm.
Anders Jönsson på Östborn (d. 1619) och hans barn. Det skadades i branden 1757
och hade sedan ytterligare förfallit. — Ett över Anundh Göransson »med Fahnor»,
som flyttats 1688, uppges likaledes vara försvunnet.

Fig. 62. Porträtt av kyrkoherde Laurentius Blackstadius. † 1640.
Bildniss des Pfarrers L. Blackstadius, Portrait of rector L. Blackstadius,
† 1640. † 1640.

Petter Trotzigs begravningsvapen av snidat, målat och förgyllt trä, starkt restaurerat 1900. Inskr.: HANS KONGL. MAJ:TS TROTJENARE OCH MAJOR ÖFVER DALREGEEMENTET, VÄLÄDLE OCH VÄLBORNE HERR PETER TROTZIG, RIDDARE ÄR FÖDD HÄR I FALUN D. 25 OCT. 1646 OCH I HERRANOM AFSOMNAD DEN 3 APRIL 1685 (fig. 60).

BEGRAV-
NINGSS-
VAPEN

Christoffer Olsson i Noor (jfr s. 49) vapen satt till 1685 »häftad med en Guldkedja wid Hög-chors balken».

Förgylld gjutjärnstavla (fig. 58) till åminnelse av kyrkoherden och 23 bergs-MINNESTAVLA män vid Kopparberget 1634 (jfr s. 37)¹. Mitt på tavlan Kristus med globen stående på ett

¹ För de flesta personuppgifterna, som tidigare i stor utsträckning ej varit publicerade, står förf. i tacksamhetsskuld till Helmer Lagergren.

Fig. 63. Håvskåp. Omkr. 1700. Statens Historiska Museum. Foto A. T. A.
Schränk für die Klingelbeutel. Um 1700.
Cupboard for the collection-bags. About 1700.

klot och omgiven av världsalltet, sol, måne och stjärnor. På skölden inskr.: M: LAURENTIUS NICOLAI. BLACKSTADIUS PASTOR. På tavlan: SALVATOR MUNDI SALVA NOS samt på sidorna om ramen IP (= Ingolf Persson † 1646, landsdomare i Österdalarnas domsaga 1633) samt SD (= Simon Depken, † 1657 16/5, syndikus 1650). Bomärkena med initialer på sköldarna kring kanten betyda räknat uppifrån vänstra sidan (se fig. 59): Erik Ersson, † 1637, kronoinspektor vid vägen. — Johan Trotzig, f. 1597, d. 1647. Jfr epitafiet s. 66. — Ludvig Otto, † 1646, jfr gravstenen s. 62 — Petter Kruse, † 1657 guldsmed. — Jöran Zedritz, † 1648 25/12, handl. bisittare i gruvrätten 1637, borgmästare 1641. Jöran Mattsson, bergsman, Gassarvet. Levde 1652. — Ingel Vallensson, d. trol. 1651. — Ludvig Brandt (tysk), † 1658, kämner preses 1650, rådman 1647. — Thomas Funk (tysk), f. 1580, d. 1645, bergsman och handl. i Falun, ägare av Löfåsen och Garpenbergs bruk i Dalarna samt Riddarhyttan i Västmanland. Nederst: Johan Wandtscher (även Vandscher), † 1658, rådman 1642. — Alexander Ranje, † 1684 (även Ranie) från Skottland. Handl. på Åsen, bergsman (1634). — OP, väl Olof Persson, (d. sannolikt 1654, jfr gravstenen s. 62). Över de tre nedersta sköldarna 1634, därefter bomärken för: Mathias L:son Frank på Åsen, bergsman, 1635 föreståndare i Kristine k:a. — Jöns Olsson, † 1667, bergsman på Rotneby. Högra sidan nedifrån: H. Larsson, »Mr Larsson», † 1649, bergsman 1604, kyrkovärd 1612. — Bengt Turesson, † 1636, bergsman. IL; sannolikt identisk med Joen Larsson i Efriksgården, som skänkt kors till kyrktaket. — okänd. — Per Jönsson † 1651, bergsman på Åsen, rådman 1642. — Pehr Hansson, † 1651, Främby, bergsman. — Anders Jöransson, bergsman 1633.

HAMMARSTRÖMS uppgift att tavlan skulle upptaga namnen på de 24 äldste är missvisande, då en del 1634 ej tillhörde »de äldste», och namnen äro 23 samt pastor. Det gäller därför sannolikt donationer till de stora arbeten, som utfördes i kyrkan. För nr 5 i vänstra raden har HAMMARSTRÖM AR istället för OP. H. 90 cm. B. 68

Fig. 64. Länstol från sakristian. 1600-talet. Foto S. Nilsson 1941.

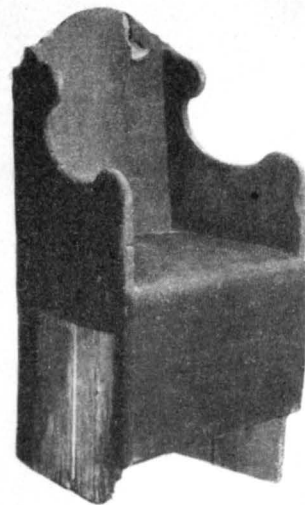

Fig. 64. Länstol från sakristian. 1600-talet. Foto S. Nilsson 1941.
Stuhl aus der Sacristei. 17. Jht.
Armchair from the vestry. 17th century.

cm. Tavlan satt ursprungligen »på kyrkoporten» men flyttades 1703 över Vapenhusdörren, där den satt tills vapenhuset revs. 1768 förgylldes den ånyo och uppsattes över ingången till sakristian. Nu på pelare i kyrkan.

PORTRÄTT, TAVLOR OCH ÖVRIGA INVENTARIER

Laurentius Petri Blackstadius, kyrkoherde, d. 1640. Oljemålning på väv. H. 96 cm. B. 76,5 cm. (fig. 62).

Kristi dop (fig. 61), oljemålning på väv, återgår på original på Tyska kyrkans i Stockholm altartavla (målade av Nicolaus Valerius 1658). Rikt skulpterad ram med inskr. (förnyad 1838): GIFVEN TIL GUDS HUS PRYDNAD AF BERGSMANNEN VÄLAKTAD PEHR ANDERSSON OCH DESS KÄRA HUSTRU BRITA BENGTSDOTTER ÅR 1750 D. 1 JAN. Renov. 1838. H. 145 cm. B. 114 cm.

Kristus i Getsemane, oljemålning på väv, enligt uppgift i J. G. Gahns saml. utförd av samma målare som föregående. Inskr. (förnyad 1838): VÄLMENT LEMNADT AF RÅDMANNEN ANDERS LEHUSEN OCH DESS KÄRA HUSTRU BARBARA MOREA UTI ÖSTANFORS DEN 24 DEC. 1758. Ramen lik föregående. H. 150 cm. B. 112 cm.

Andreas, aposteln. Oljemålning på väv i enkel gulmålad träram. Återgår på förlaga. Omkr. 1700. Sannolikt målning från läktarbröstning av samma typ som Aspeboda kyrkas (Sv. K. Dalarne, I, s. 314). H. 68 cm. B. 86 cm.

Förslag till altartavla. Lavering i grått och lila av O. Tempelman (fig. 34). Påskrift: »Altar Tafla till gamla kyrckan i Fahlun», samt »Approberat Lägre på Ladugårdsgårdet den 5 Juni 1778. Gustaf». Nederst: »Stockholm af Öfverintendents Contoir och Olof Tempelman» 46×35 cm.

Ritning till tornbyggnad (fig. 21). Påskrift: »Ritning till Tornbyggnad uppå Kopparbergs Gamla Kyrkia uti Fahlun. — Approberat» etc. = altarritningen ovan. 43×62 cm.

J. O. Wallin. Avgjutning av medaljong. (Jfr Stora Tuna kyrka, Sv. K. Dalarne I, s. 336).

Minnestavlor och kungatal: Hedengrans tavlor över: Jubelfesten 1697, Narva 1700 (skadad), Religionsfriheten 1707. I äldre inv. upptagen minneskrift över Carl XI:s begravning saknas. Th. Doct Abraham Pederssons skrift »Du kristne Barn, tryckt Uppsala 1768. — Gustaf III:s tal som tidigare funnits saknas numera.

Håvskåp (fig. 63) målat i gråblått och svart. H. 250 cm. St. H. Museum (inv. nr. 17944).

MÖBLER I
SAKRISTIAN

»Biktstol» (fig. 64), länstol av furu, klädd med rött kläde. Omnämnd såsom biktstol (bikt stol) fr. o. m. 1647.

Kista, fyrkantig, helt järnbeslagen. Omkr. 1700.

Bord och länstol, inköpta 1894. Stolar, 4 st. med läderklädd sits, 1600-talstyp, inköpta 1931. Bord med gavlar, tvärså och skjutlåda, 1700-t.

VOTIVSKEPP År 1617 inköptes järn för att i koret upphänga ett skepp. Detta fanns ännu kvar i koret 1789 (HAMMARSTRÖM). Dylika skepp pläga vara gåvor, lovade vid bön om hjälp i sjönöd.

SOLVISARE Del av en fot, tillhörig en solvisare (fig. 65). Kalksten. Stort hål, som vidgar sig mot den plana plattan. H. 22 cm. En solvisare fanns fr. o. m. 1640 vid lilla portalen i s.

Fig. 65. Del av solvisare. Sandsten. 1600-talet.
Teil einer Sonnenuhr. 17. Jht. Fragment of a sundial. 17th century.

SAMMANFATTNING AV STORA KOPPARBERGS KYRKAS KONSTHISTORIA

I. Hypotetisk period. En helt försvunnen kyrka bör ha legat på den nuvarandes plats ehuru dess sydmur gick längre norrut. Ingång i s. i linje med den nuvarande sydportalen. 1100-t:s slut eller 1200-t.

II. En gotisk basilika av gråsten och tegel med högt mittskepp, strävpelare runt kleristoriet och yttermurarna. Tre fönster sannolikt i grupp på östgaveln, rikt utformad västportal med glaserat tegel, sannolikt välvd. I mittskeppets övre murdelar fönsterlika öppningar mot sidoskeppets vindar, som sannolikt haft liturgisk funktion.

III. Basilikan ombygges omkr. 1450—75 till hallkyrka. Nya bredare sidoskepp, takryttare och spiror på strävpelarna. Koppartäckt åtminstone från 1570-t. Välvd med rika stjärnvalv med profilerade ribbor; åttkantiga tegelpelare.

Sakristia i norr med välvd gapskulle, ingång med smidd järndörr, omgiven av väggskåp med snidade dörrar, varav ett i behåll. Kyrkogårdsmurar av gråsten och tegel med spåntak. Inventarier: Altarskåp och andra altarprydnader, av vilka en pietågrupp och två madonnabilder finnas kvar. Dopfont. Senare försvunnen rik textil skrud. 1450—1500.

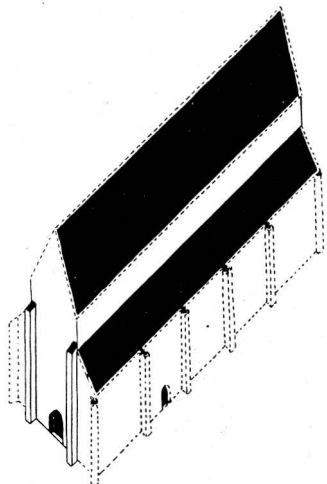

Fig. 66. Rekonstruktion av kyrkan på 1300-t.

Rekonstruktion der Kirche im 14. Jht.

Reconstruction of the church in the 14th century.

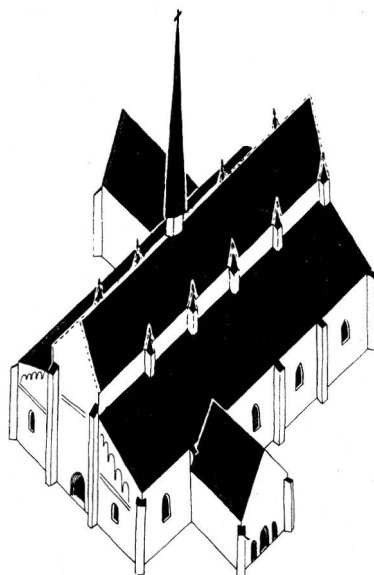

Fig. 67. 1400-t. De båda mittersta strävpelarna på västfasaden voro troligen också prydda med spiror.

15. Jht. Die beiden mittleren Strebpfeiler der Westseite waren wahrseinh. auch mit Spitzen verziert.

15th cent. Both middle buttresses of the western gable were probably also crowned with turrets.

IV. Vapenhus tillbygges i söder med nischflankerad portal. Valv. Omkr. 1500.

V. Omkr. 1600—1650. Koppartaket underhålles, och småtornen kopparklädas. Fönstren vidgas efter hand. Kyrkogårdsmuren repareras grundligt. Inredningen omdanas för den protestantiska kulturen i Rudbeckisk stil. Omramning kring altarskåpet, ny predikstol och korskrank, allt i bildhuggararbete av hög kvalitet. Silver, ljusredskap och epitafier tillkomma efter hand.

VI. Koret tillbygges 1684—86 genom att långhuset förlänges två travéer och mitskeppet en. Det nya koret har stjärnvalv av samma form som Kristine kyrkas. Småtornen rivs. Altarskåpet undanflyttas. Nya läktare och bänkinredning. Sedan föregående period har dopfunten flyttats till koret och orgeln till en västläktare. Silver, ljusredskap, epitafier m. m. tillkomma efter hand.

VII. Sakristian tillbygges 1691 med en travé åt väster.

VIII. 1719. Takryttaren ombygges av G. Rudien. Yttertaket avvalmas. Kyrkogårdsmur och portal ombyggas.

IX. 1743 ombyggs tak och takryttare. Vapenhusets gavel avvalmas.

X. Åskan slår ned i kyrkan 1757 och avbränner takryttare och tak. Nytt tak. Gavel mitt på sydfasaden med ljusöppning till vinden. Luckor i sidoskeppens västgavlar.

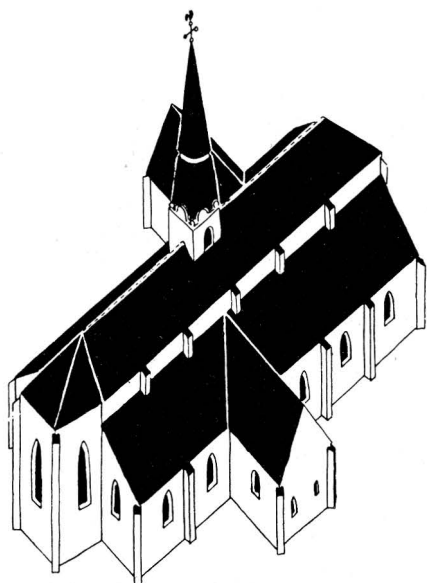

Fig. 68. Rekonstruktion av kyrkan 1684.
Rekonstruktion der Kirche. 1684. Reconstruction of the church. 1684.

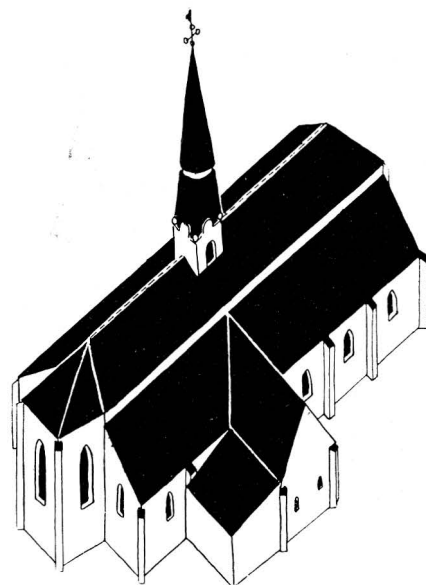

Fig. 69. Rekonstruktion av kyrkan.
Omkr. 1700.
Rekonstruktion der Kirche. Um 1700. Reconstruction of the church. About 1700.

XI. Ett torn uppföres i väster 1780—81. Vapenhuset rives. Ny altartavla av O. Tempelman och J. Hoffman.

XII. Kyrkogårdsmurarna rivs 1852.

XIII. Kyrkan restaureras genomgripande av arkitekt Gustaf Pettersson 1900. Murarnas ytor omklädas delvis med nytt tegel och tegelornering. Mittskeppet höjes och förses med tegelornering. Skiffertak. Ny kopparklädd tornspira. I det inre framtages teglet, och man strävar på allt sätt att återställa de medeltida formerna, ehuru det sker i onyanserad »medeltidsstil». Sakristians exteriör omdanas. Värmeledning. Fönster och portaler ommuras. Ny altaruppsats, orgel, nya öppna bänkar, ommålning.

XIV. 1935. Ny värmeledning. Sakristians inre omdanas.

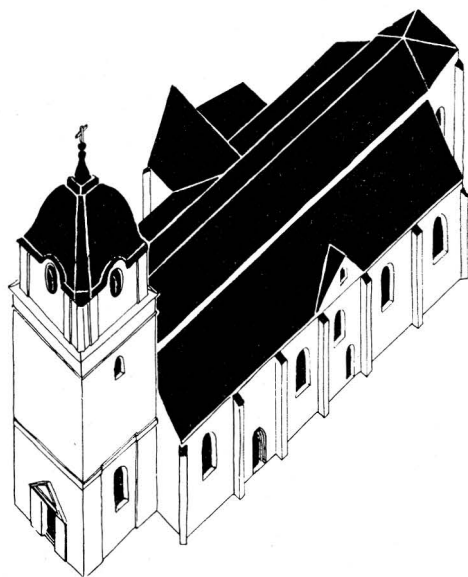

Fig. 70. Rekonstruktion av kyrkan. Omkr. 1790.
Rekonstruktion der Kirche. Um 1790. Reconstruction of the church. About 1790.

KAPELL INOM STORA KOPPARBERGS FÖRSAMLING

HOSPITALSKYRKAN VID GRUVAN

I äldre tider fanns gruvpastor ansluten till Stora Kopparbergs kyrka (s. 7). Tjänsten återupprättades 1683 på anhållan av kyrkoherde J. Arhusius, som framhöll vikten av att de vid gruvan anställda hade tillgång till gudstjänst »besynnerligen Grufdrängarne» som icke alle ähre af bästa slaget, måge genom Gudfruchtighetens Öfningh till Christeligare lefwerne kunna opweckas om ock så mycket lycksahligare på fahrlige wägar wandra» (brev i Västerås Domk. A.). Hospitalet eller sjukhuset hade ursprungligen legat sydväst om Stora Kopparbergs kyrka (s. 10) och förenades nu med det nya sjukhus Carl XI lät inrätta vid gruvan 1694.

»Gruvkyrkan» eller Stora Gruvstugan är en stenbyggnad från 1770-t. invid Falu gruva, uppförd på den plats, å vilken den av våldeld 1760 förstörda Karl XI:s tingstuga låg. Till följd av att byggnadens största rum, stora sammankomstsalen, även användes för gudstjänst har byggnaden i sen tid även kallats gruvkyrkan.

Inventarier numera förvarade i Stora Kopparbergs Bergslags museum.

INVENTARIER

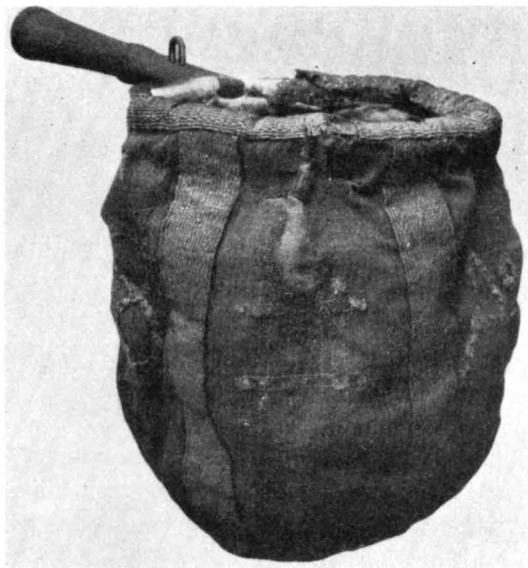

Fig. 71. Kollektåv.
Klingelbeutel. Collection-bag.

Fig. 72. Väska för sockenbudstyg. 1500-t:s sen. del.
Korporaltasche. Ende 16 Jht. Capsella. End of the 16th century.

Nummertavla av trä med enkel utsågad tavla på ståndare. Omkr. 1750.

Sockenbudstyg, bestående av kalk, patén och oblatask, tillverkade av guldsmeden i Falun Anders Ohtz (c. 1700). Stämplor: Falu vapen — AO. Kalken slät (Inv. nr 699 b, c, d.) Paténen tillverkad av J. Leffler i Falun (1754—1800 t. b.).

Väska för oblatbehållare, s. k. bursa (fig. 72), tillverkad av röd italiensk sammet från mässhake eller annat textilföremål från 1400-t. med broderad framställning i flera

färger av Nattvarden, från 1500-t:s sen. hälft. Enkelt arbete. Föremålet är av mycket sällsynt art och sannolikt svenskt. Bursan finnes ej i Stora Kopparbergs kyrkas gamla, särskilt för textilier utförliga inventarier (s. 58). Visserligen kan den tänkas ha inne-slutits under rubriken Corporal, men det är ej troligt då uppgifterna om dessa ej passa in på bursan. Den har sannolikt hört samman med Hospitalet (s. 10), som väl urspr. var en medeltida möjl. till St Örjans Gille knuten inrättning, och använts vid gruvan, där de många svåra olycksfallen säkerligen gävo anledning till flitigt bruk av socken-budstyget.

Kollekthåv av blå sammet med guldband (fig. 71).

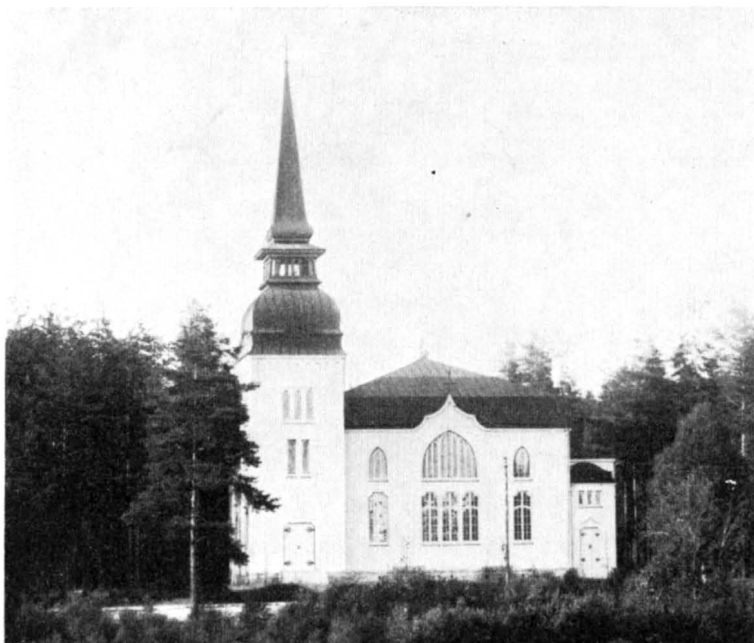

Fig. 73. Grycksbo kapell.
Die Kapelle. The chapel.

GRYCKSBO KAPELL

Invid avvägen från landsvägen till pappers bruket ligger begravningsplatsen, anlagd KYRKOGÅRD 1908, inhägnad av häckar. Gravkapell med altare, prytt av kors omgivet av strålar av Arvid Backlund, antependium av fru Märta Nisser, samt mässingsljusstakar i barockform.

Fig. 74. Interiör mot koret.
Inneses gegen das Chor. Interior towards the choir.

KAPELLET

I en tallbacke mellan landsvägen och pappersbruket i Grycksbo i Kopparbergs socken uppfördes 1905—08 ett kapell efter ritningar av arkitekten David Jansson i Stockholm. Om dess tillblivelse berättar en inskr. på en koppartavla innanför huvudingången:

J. H. MUNKTELLS PAPPERSFABRIKS AKTIEBOLAG LÄT ÅREN 1905—1908 UPPFÖRA DETTA TEMPEL PÅ FÖRSLAG AF DESS DISPONENT HENRIK MUNKTELL, HUFVUDMAN FÖR DALASLÄKTEN MED DETTA NAMN, HVLIKEN DÅ I NÄRA TVÅHUNDRA ÅR HAFT SIN VERKSAMHET OCH SITT HEM PÅ GRYCKSBO. TEMPLET INVIGDES DEN 8 JUNI 1908.

Kapellet och inventariererna tillhöra pappersbruket.

Kapellet (fig. 73, 74) är uppfört av tegel och putsat i svagt gul ton. I n. v. hörnet är ett torn, genom vilket huvudingången leder, stängd av vitmålade trädörrar.

INTERIÖR

Väggarna äro invändigt vitputsade, takstolen öppen med gotiserande bjälkar. Golv av trä. — Elektrisk uppvärmning.

INREDNING
OCH LÖSA
INVENTARIER

Altare med altartavla av Emma Sparre, f. Munktell, 1908, föreställande en ängel, som uppenbarar sig för människorna, representerade av en man och hans hustru i nedre v. hörnet. Hon i svart schalett.

Krucifix, skuret i trä, med sparsam målning. Inköpt 1935 genom Licium.

Predikstol invid altaret.

Kalk, patén, oblatask och vinkanna, 1908.

Mässhake av rött siden, mönster och material från Licium. Broderad och sydd av fru Märta Kyhle.

Elektrisk takbelysning. Ett flertal ljusstakar av mässing i barockform.

Fig. 75. Porträtt av Samuel Troilius,
d. 1666.

Bildniss des Pfarrers Portrait of rector
Samuel Troilius, Samuel Troilius,
† 1666. † 1666.

Fig. 76. Porträtt av biskop Joh. Elai
Terserus, d. 1678.

Bildnis des Bischofs Portrait of Bishop
Joh. Elai Terserus, Joh. Elai Terserus,
† 1678. † 1678.

En klocka med inskr.: GJUTEN AV JOH. A. BECKMAN & CO. I STOCKHOLM ÅR 1906, med följande av Henrik Munktell författade ord: MÅ ANDEN I MIN TON DIG MANA / DITT VÄSENS MENING EFTERSPANA: / ATT SÖKA VISDOM FÖR DIN SJÄL / OCH FRÄMJA DINA LIKARS VÄL.

Samuel Troilius, kyrkoh., f. 1619, d. 1666 (fig. 75). Porträtt i olja på väv. På baksidan Samuel Troilius. Restaurerat av porträttmålare Carlsten. H. 72,5 cm. B. 64 cm.

Johannes Elai Terserus, (fig. 76), f. 1605, d. 1678. Biskop i Linköping. Porträtt i olja på väv. På baksidan målat JO(AN)NES TERSERUS EPISCOPUS LINCOPENSIS — NATUS IN LEXAND Aº 1605 OBIIT LINCOPII Aº 1678. ÆTATIS ANNO 73. H. 86 cm. B. 67,5 cm.

Okänd prästman (fig. 77). porträtt i olja på väv.

ÄLDRE KAPELLANLÄGGNINGAR

Det har ovan berörts, att det enligt traditionen skulle ha funnits fyra kapell i trakten av Falun före den nuvarande kyrkan. Det är möjligt, att fynd i kommande tider kunna sprida ljus över denna fråga. Även om någon kapellbyggnads grundval skulle komma i dagen, torde det ej ändra det resultat denna undersökning lett till, att den nuvarande Stora Kopparbergs kyrka har en historia, som sträcker sig genom traktens kristna århundraden. Däremot kan det, som ovan framhållits, väl hända, att kapell uppstått under medeltiden på samma sätt som Gruvkapellet eller Grycksbo i senare tid. De

rester av grundmurar, som hittills utpekats som kapellgrunder, ha ej kyrklig karaktär och det är tvivelaktigt om de äro av medeltida ursprung.

Bland Antikviteter »hvilka till fredlysning anmälas» upptas ruiner efter ett kapell vid Gammelberget och efter ett annat kapell på kapellsberget vid Sundbornsvägen¹. Av ingendera finnes rester kvar, ej heller säkra uppgifter om platsen.

ASPEBODA
SÄGNEN

I två fall har man sökt påvisa byggnadsrester. Det ena gäller ett kapell, som skulle legat »på en bergshögd inuti skogen emellan Aspeboda och Kopparberget hwarefter grundwalen och Sex gamla gångvägar ännu skola wara synbara» (HAMMARSTRÖM). Kapellet skulle 1609 ha flyttats till den då nybyggda Aspeboda kyrka och kallades länge »det gamla Capellet». De grundmurar, som finnas kvar på det utpekade stället, ha profan karaktär och äro rester av en gård. Däremot är det naturligtvis möjligt att Aspeboda-bygden haft ett kapell före 1609, i så fall sannolikt i närheten av den nuv. kyrkan.

KAPELLS-
BACKEN VID
SUNDBORNS-
VÄGEN

Vid Järlinden vid gamla Sundbornsvägen sydöst om staden har man velat identifiera ett par stengrunder med det gamla kapell, som omtalas av JACOB INGELSSON och enligt samma källa skulle flyttats till Stora Kopparbergs kyrka och apterats till gillestuga (s. 10). Husgrunderna ifråga äro två, lagda huvudsakligen i kallmur med något tegel och båda försedda med välvda källare eller rester därav. De äro tydligen bottenvåningar till träbyggnader för profant bruk och ha varken till mått eller form något, som ger sannolikhet för att de tillhört en kyrklig anläggning. Har traditionen rätt, att »Gillestugan» byggts av ett kapell, får man även här söka dettas grundval på annan plats. Husgrunderna synas härröra från någon präktigt byggd bergsmansgård av den typ, som Jacob Ingelsson berör i berättelsen om Erich i Warbo (s. 19). Ingen skulle efter dennes död, berättas det, »för Spökerij och annat sådant Trollskap» velat bo på gården, så att därav var »intet mera igen . . . . än alenast een stor hwalder (välvd) kiällare». Warbo var emellertid allt framgent bebyggt, men själva gården kan ha övergivits och liksom det skett i Järlinden uppstått c:a hundra meter från den gamla tomten.

KÄMPARVE-
SÄGNEN

De andra båda kapellsägnerna äro ej knutna till fasta lämningar. Antagandet att ett kapell skulle funnits vid Kämparvet (Kämnare, beläget strax söder om staden) beror på en felaktig uppgift i ett brev från Karl XI, där han säger (d. 21 dec. 1697), att Bergmästaregården vid gruvan skulle varit uppförd av en byggnad, som varit »brukad wid Prästgården i Kämpare». Någon prästgård vid Kämpare har ej funnits. Däremot härstammade tydligen kyrkoherde Hans (Johannes) Michaelis från Kämparvet (Kämnare) där hans far, Michel, var bergsman. Sedan Herr Hans avsatts 1600 för sitt partitagande för Sigismund, kom han genom biskopens förmedling till Nora, men återflyttade under pesten 1603 till Kämparvet och slog sig tydligen på allvar ned där, blev bergsman och en rik man samt kyrkvård i sin gamla kyrka. Han förekommer i tiondelängderna fr. o. m. 1607.²

¹ Handskr. S. 47. II, UB. Odaterad notis fr. omkr. 1820—30.

² Jordeboken och Tiondelängder i K. A., 1590—1618. MÜNCKTELL, II s. 471. Jfr även HAMMARSTRÖM, IV, s. 25, not.

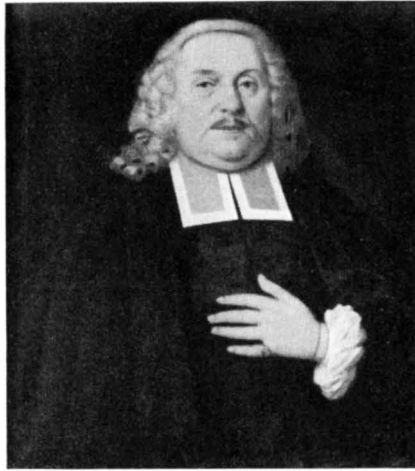

Fig. 77. Porträtt av okänd prästman.
 Bildniss eines unbekanntten Priesters.   Portrait of an unknown clergyman.

Vagast är sägnen kring kapellet vid Nedra Gammelberget. Utom ovannämnda uppgift är det enda skäl, som anföres grundat på slutsatser på grund av att ett flertal ortnamn börja på Biskops. Dessa namn syfta sannolikt endast på att en eller flera biskopar ägt hyttor eller jord där.

Medan det sålunda är möjligt att sägnerna om Aspeboda och Kapellsbacken ha en grund såtillvida, att de byggnader de omnämna funnits, ehuru på annan plats, saknar Kämparvssägnen allt reellt underlag.

KAPELLET VID
 GAMMEL-
 BERGET

Fig. 78. Flygbild av Kristine kyrka och torget. Foto Bladh.
Die Kirche und der Markt. The church and the market place.

KRISTINE KYRKA

TRYCKTA KÄLLOR: BRUNIUS, s. 391. — IHRMAN, s. 12 ff. — HAMMARSTRÖM, III, beskrivning av kyrkan, IV, ang. präster, tjänstemän m. m. Del I innehåller även urkunder och litteraturanvisningar. — HÜLPHERS, s. 364 ff. — LYBERG, särsk. s. 22 (ang. kyrkobygget och byggnadstillstånd). — SÖDERBERG s. 361 (ang. Borns hyttegård). — OUTHIER, M., *Journal d'un voyage au nord en 1736 & 1737*, Paris 1744, s. 175, samt karta över staden 1734 och stadsvy (efter *Svecia Antiquas* stick).

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML. K. A.: Jordeböcker från 1630—41. — Tiondelängder och Kopparboken fr. o. m. 1640 för personhistoriska notiser; serien kyrkor, skolor etc. innehåller bl. a. RÄK. 1641—55. — R. A.: *Acta topografica*. Handlingar rörande kyrkobyggnaden. Avskr. av Kungl. donationsbrev. Karl IX:s stadsprivilegier 20/1 1609, Gustaf II Adolfs stadsprivilegier 23 jan. 1624. Öppet brev till bergsmännen i Falun om tomt 8/12 1635 (R. R.), Drottning Kristinas stadsprivilegier 30/10 1641. Brev med tillstånd till kollekt för kyrkobygget 29/10 1642 (= avskr. i Bergskollegiets Registratur 29/10 1642). — A. T. A. INV. 1830. Akter rörande restaureringen 1903—1906. C. W. Petterssons skrivelse och brev samt E. Eckhoffs brev till Agi Lindegren ang. de under hans ledn. restaurerade inventarierna 1900. — Ang. predikstolens restaurering s. å. — C. Möllers redogörelse för epitafiernas och vapnens tillstånd 9 maj 1905. — O. E. Westins utl. ang. värmeledning. — Akter rörande strid om bänkarnas utseende 1903. — Akter ang. ny värmeledning enl. försl. från Haijlens konstr. byrå, 1934. — Brunius, plan och tvärsnitt 1850. Ritn. till ny tornspira. Fotografier: 2 exteriörer, 3 interiörer, 4 inv. före restaureringen. — B. St.: Kopia av ritning till tornbyggnad av J. F. Åbom 1864 24/2. — 5 ritn. till rest. förslag av C. Möller 23/8 1893. — Omarbetat rest. förslag av C. Möller 1903—1905, 4 blad (kopior). — Ritn. till ny värmeledn. av Haijlens konstr. byrå 28/9 1934, 2 blad. — Fotografier: 9

Fig. 79. Kyrkan från sydväst. Litografi efter oljemålning av L. Blombergsson 1860.
 Die Kirche von Südwesten. Nach einer Ölgemälde von Blombergsson, 1860. The church from the southwest. After an oilpainting by L. Blombergsson, 1860.

interiörer, 10 exteriörer, 49 inv. och detaljer av arkitektur. — K. B.: Tilas saml. IV: 67. Fasad och plan 1668 av O. Nauclerus. Tilas saml. II 529—33; samma plan 1600-t. osign. avb. av epitafier, teckning till stadsbilden i *Suecia Antiqua et Hodierna*, kopparsticket ur ibid. FAHLMAN, N. Handskrift i Oratio (s. 3 TRYCKTA KÄLLOR) med avskr. av JACOB INGELSSON (s. 3 TRYCKTA KÄLLOR) och avskr. av brev, upp-teckningar, referat av akter m. m. PERINGSKIÖLD. — U. B.: Topografiska plansamsl.: nr 43066, laverad kopia efter plan av O. Nauclerus (1626—1706) samt nr 43066, 43063, plan och fasad från söder av Eric Geisler 1758. nr 43064, exteriör från norr med Falu trivialskola sign. F.G. H. nr 43065, exteriör från sydväst, 1769, av Ion Billow. nr 43068, gravplan 1704 av Samuel Skunck. S. 157, J. G. Gahn, Saml. om Stora Kopparberget, tillägg till HÜLPHERS med detaljer ang. kyrkobygget samt omtal. av vapen och epitafier. Excerpter ur lagman Sernanders saml., 1636 ff., personhistoriska notiser. S. 47 II div. notiser bl. a. antikviteter, som skola fridlysas i Dalarna 1820-t. Palmiskiöldska saml. vol. 290. S. 313, »Falerne uti Bergslagen afbrände 1569 d. 11 sept.»; 2 sigill. Vol. 287, s. 987, utförlig latinsk beskrivning. Nordiska saml.: Julin, Resa till Stora Kopparberget S. 28, Stalhoff, Gerhard, Itinerarium Sueticum, ang. kyrkobygget. S. 49, beskrivning av Kristine k:a av Tidström 1754. — UPPSALA LANDS-ARKIV.: Falu stads arkiv B. I (Registratur 1641—53). — Protokoll och Domböcker, särskilt 1640—65. — VÄSTERÅS DOMK.A. INV. och VIS.-AKTER fr. o. m. 1667. Brevavskr. och orig. brev ang. reparationer, klockgjutning, trivialskolan, o. s. v. — DALA FORNSAL, Falun. Plan och ritn. till tornet av J. F. Åbom 1864. Excerpter ur tidningsurklipp. Fotografier. — STORA KOPPARBERGS BERGSLAGS ARKIV: RÄK. 1642

—51 dagsverksistor 1645—51, spec. över »skutebackar» med tegeltransporter fr. Rankhyttan 1644; Kollektträk. 1655—57. — FALU LANDSKONTORS ARKIV, Vol. 10 B.: RÄK. fr. 1600-talet. FALU STADS ARKIV: Vol. E 1, Kontrakt med H. Förster och orgelbyggaren J. Spette.

KYRKANS ARKIV förvaras i arkivrummet ovan sakristian. För kännedomen om kyrkans konsthistoria viktiga upplysningar anträffas i L I, RÄK. 1641 — våra dagar med några luckor, under 1600-t:s slut till 1700-t:s f. h. delvis endast huvudböcker, kvittenser och anteckningar. N. 1—5 INV. fr. o. m. 1682 samt VIS.-PROT. fr. o. m. 1770. INV. finnas för äldre tid, 1682, 1684, 1686, 1691, 1732, 1735, 1740, 1743, 1764, 1768, 1797, 1826. O. handl. rör. kyrkogården. Ritningar: Tornbyggnad 1864 av Åbom, — 5 bl. med förslag till rest. av C. Möller 23/8 1893. — Omarbetat rest. förslag av C. Möller, 1903—1905, 42 blad. — Ritn. till ny värmeledn. 1934. I, nr 1. Skrivelser och brev samt avskrifter 1641—96. Sockenstämmo prot. gemensamma för båda k:orna i K I, fr. o. m. 1683. För Kristine i K III: 9 fr. o. m. 1774. Bänkhandlingar 1676, gravrannsakt. 1704, 1741—58. Dopböcker, vigsel- och dödböcker börja samtl. i C: 1 ff 1683.

FÖRSAMLINGSHISTORIA

Kristine kyrkas historia sammanhänger med Falu stads uppkomst. Det stora samhälle, som vuxit upp på åsen och utmed Falån, där den gamla marknadsplatsen var belägen vid nuvarande Fisketorget och Kopparvägen, torde ha antagit en alltmer stadsliknande karaktär. Många av de förmögna bergsmännen bodde på Åsen, där man tidigt kan spåra omfattande bebyggelse, och allt större arbetsstyrkor sysselsattes vid gruvan. Karl IX beslöt att främja traktens utveckling genom anläggandet av en stad »på Falan», samtidigt som han planerade en stad i Stora Tuna, Gustafsstad, vilken tillika skulle bli metropol i det nya stiftet, vars biskop utsetts 1609 (Sv. K., Dalarne, I, s. 332). De äldsta privilegierna för Falun äro daterade den 19 december 1607 och den 7 januari 1608. Redan 1607 nämner Karl IX i ett brev rörande marknader båda städerna, Stora Tuna och Falun, som en verklighet¹. Någon stadsorganisation blev ej genomförd i verkligheten, och detsamma gäller de åtgärder för stadens anläggande, som vidtoges av Gustav II Adolf. Han förnyade privilegierna 1624, och Falun omtalas alltjämt i brev och akter som stad. Planerna ledo ej avbräck genom Gustav Adolfs död, ty 1635 den 8 december gav Kungl. Maj:t byggnadstillstånd för den nya stadskyrkan. Samtidigt gavs tillstånd att inreda den stora Korsbyggningen vid Gamla Herrgården eller Bors Hyttegård till provisorisk gudstjänstlokal. Redan innan de nya stadsprivilegierna utfärdades, den 30 oktober 1641, var arbetet med anskaffande av material m. m. till den nya stadskyrkan i full gång. Den oerhörda trängseln i Stora Kopparbergs kyrka bidrog till att man sökte påskynda den nya kyrkobyggnaden (s. 6). Gustav II Adolf hade anvisat Nils Birgerssöns gård på Åsen till byggnadsplats. På denna tomt uppfördes kyrkan. Förmyndarregeringen inköpte och överlämnade som gåva Mats Göranssons gård på Åsen samt gjorde betydande donationer till kyrkan och den nya församlingen. Drottning Kristinas namn blev därigenom för evärdelig tid knutet till den nya kyrkan vid Kopparberget.

Det finns intet, som bevisar att avsikten varit att göra Falun till metropol för ett planerat nytt stift (s. 101). Städerna i Stora Tuna och Falun nämnas i samma akter, och även sedan tanken på Gustafsstad vid Stora Tuna avskrivits, förekommer ej frågan om att Falun skulle bli stiftsmetropol. Möjligen skulle man ur korets gestaltning och det »Capitel till bättre kyrko Disciplin», som Johannes Rudbeckius förordnade om, kunna utläsa en planerad utveckling i riktning mot stiftsdelning eller i varje fall ett övertagande av en tidigare Stora Tuna tillkommande befogenhet att utöva kyrkotukt (Sv. K. Dalarne, I. s. 366).

Den nya stadskyrkan skulle främst tjäna borgare och tjänstemän, medan Stora Kopparbergs kyrka alltjämt skulle vara bergsmännens församlingskyrka.

¹ Tryckt av GJÖRWELL, Svenska Mercurius 1762, I, s. 14. Jfr LYBERG, som har en ingående utredning om hur staden Falun växte fram och där akterna återgivas in extenso.

KYRKOgåRD, BISÄTTNINGSHUS OCH ÖVRIG TILL KYRKAN ANSLUTEN BEBYGGELSE

Kyrkogården upptar ö. sidan av det starkt nedåt sluttande stora torg, som ingick i den nya stadens plan. Hela n.-sidan däruv behärskas av det samtidigt med kyrkan byggda rådhuset, och s. om kyrkan ligga Stora Kopparbergs Bergslags administrationsbyggnader (fig. 78). Kyrkogården avslutas mot v. och i s. med terrassmurning och omgives av häckar. Anordningen stammar från 1860, vilket årtal finnes inhugget på terrassmuren i väster. På kyrkogården äro vackra träd och ett flertal äldre gravar. Församlingen har sedan länge haft en begravningsplats längre österut och har numera ytterligare en vid vägen till Korsnäs.

Den äldre kyrkogårdsinhjägnadens utseende framgår av fig. 82. Den var uppförd av trä omkr. 1660 och hade två portar i v. och en mindre i n. invid skolhuset (jfr fig. 104) samt en i ö. murens s. del.

1659 (Falu stads domböcker 12 april) diskuterades om man skulle ha trä eller tegelstängsel kring kyrkogården och »ett rätt Geometriskt förslag» till båda delarna skulle uppgöras av Thomas Christiernsson. Det är sannolikt att fig. 82 är en kopia efter den äldsta planritningen. 1692 och följande år började en ombyggnad av alla murarna utom den ö., bekostad av familjen Svab och andra Falubor. Muren blev då av gråsten och tegel med nischer på insidorna i vilka donatorernas namn stodo att läsa. Murarna täcktes av spånklädda, rödtjärade luttak med fallet inåt. Muren putsades på 1770-t. och fick då »röda speglar utanföre». Ö. hallen bestod av två timmerväggar med likadant tak som de övriga.

Portarna voro omkr. 1780 lilla porten i n.v. hörnet »på gråstens grund murad af tegel med nicher innanföre och betäckt med rödfärgat brädtak». De båda v. portarna betäckta med »utåt afhållande Takstenar, och en Port derpå med Kopparbetäcka Pelare». En port fanns i s.v. till omkr. 1740, skänkt av medlemmar av familjen Svab. Den ö. porten byggdes 1731, bekostad av bergsrådinnan Svab.

Fig. 81. Gravkapell. Foto Sten Boëthius 1941.
Gravkapelle. Mortuary.

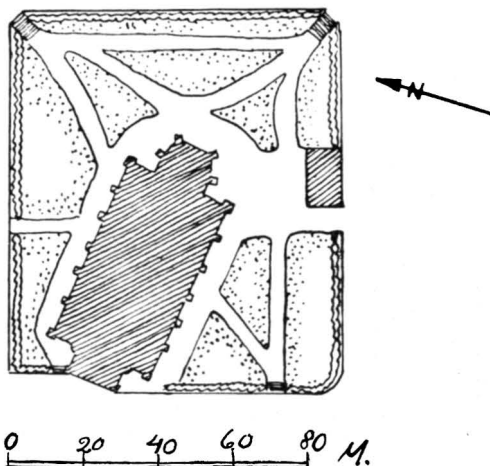

Fig. 80. Situationsplan. Uppmått av Sten Boëthius 1941. Skala 1:2000.
Lageplan. Plan of situation.

KYRKOgåRD

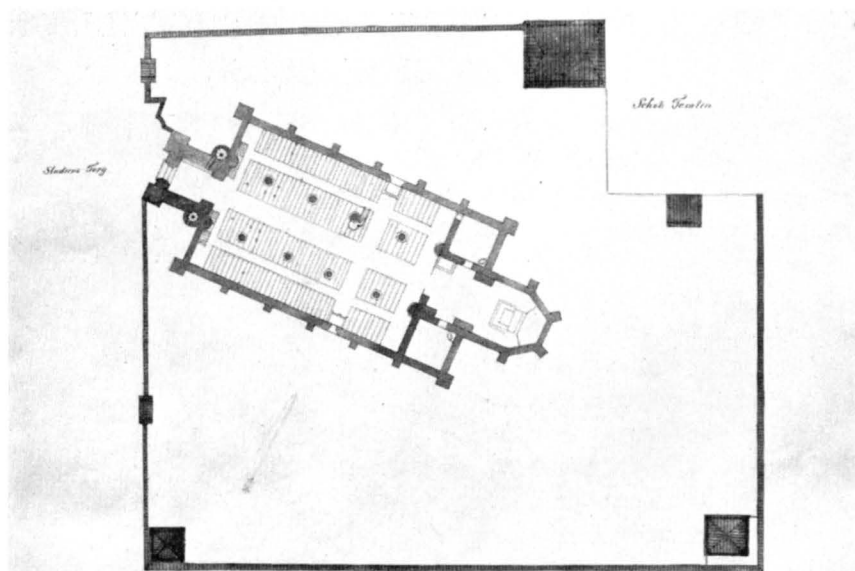

Fig. 82. Situationsplan av Eric Geisler, 1758.
Lageplan. Plan of situation.

På kyrkogården voro många »timrade eller af gråsten murade grafvar». Dessa voro i regel täckta med gjutjärnshällar, som dock redan på HAMMARSTRÖMS tid voro förrostade. En hade bokstäverna A. N. S. AKD JMD och 1718, en annan var lagd över handelsman Anders Fahlgröns (d. 1738) och hans första hustru Kerstin Ersdotters grav 1732. En av dessa har möjligen senare uppsatts på kyrkans n. v. hörn. Invid muren i s. var rådman Anders Lidmans (d. 1783) gravplats inom ett järnskrank. Vackra inhägnader med järnstaket förekomma ännu vid flera gravar. I äldre tid var det också vanligt med trästaket, så omkring bergmästaren Volter Gahns 1781 ordnade gravplats.

I kyrkogårdens s.v. del är ett bisättningshus, uppfört 1761, senare reparerat och ombyggt omkr. 1850 (fig. 81). Tidigare fanns ett bårhus på denna plats, av trä, med tälttak, samt en bod, sannolikt benhus, i s.v. hörnet. Ett bårhus låg 1780 »bredvid skolan» och v. om skolan (fig. 99) ett gjuthus, som senare användes som spruthus för stadens brandkår.

Drottning Kristina stiftade en Trivialskola, som förlades invid Kristine kyrka i kyrkogårdens n.ö. hörn. Situationsplanen från 1758 visar dess läge (fig. 82). 1777 har den möjligen utvidgats. I varje fall har den detta år med F. G. H. signerade laveringen (fig. 99) en bild av Trivialskolan, som ej svarar mot planen.

Fig. 83. Kyrkan från söder omkr. 1900. Foto A. T. A.
Die Kirche von Süden. Um 1900. The church from the south about 1900.

KYRKOBYGGNADEN

Kristine kyrka uppfördes 1642—60. När byggnadstillstånd meddelades 1635 förelågo möjligen redan ritningar till en ny kyrka i Falun, enligt traditionen utförda av Nikodemus Tessin d. ä. (s. 106). I annat fall torde man kort därefter anskaffat dylika, senast omkr. 1637, då landshövdingen Johan Berndes (s. 100) och den nya församlingens

föreståndare, Gerdt Lohrman (Lårman), planmässigt började förbereda arbetet. Byggnadsarbetet i långhuset fortgick utan uppehåll och Kristine kyrka är en av de äldre kyrkor, där vi i detalj kunna överblicka den tid, som åtgick för de olika arbetena. Bygget förbereddes från och med 1637. Materiel samlades under åren 1640—42 och d. 21 mars 1642 lades grunden. 1644 började yttermurarna uppföras och hade 1650 dragits upp till takfoten. 1651 välvdes mittkvadraten och det kopparklädda taket fullbordades över detta parti. Under loppet av 1651 blevo alla valv slagna och yttertaket färdigt med kopparbeklädnad. Först till adventsöndagen 1655 var inredningsarbetet så färdigt att invigningen kunde äga rum, men tornet, fönstermasverk och en del byggnadsdetaljer blevo ej avslutade förrän 1659. Murmästare och byggmästare var Hans Förster, samt efter dennes död Fredrik Drenkhaens och Jürgen (Görgien) Fischer (s. 104).

PLAN,
MATERIAL
OCH
UPPBYGGNAD

Kyrkan är en hallkyrka med tvärskepp, vars murar ligga i liv med kyrkans n. och s. murar. Till det långsmala koret sluta sig sakristia i n. och ett kapitelrum i s. De ogenombrutna n.- och s.-murar, som därigenom uppstå och korets ringa bredd, bidra till att ge intryck av att koret har större längd än det i verkligheten besitter. Det treskeppiga långhuset med sina smäckra pelare bildade den sal för predikan, som den protestantiska gudstjänsten krävde. Den medeltida basilikans karaktär förenades på ett verksamt sätt med en centralisering omkring predikstolen, som förhöjdes av tvärskeppets läktarrum.

Alla murar äro av tegel, sockel och omfattningar på portaler samt hörnkedjor på torn och tvärskepp av finhuggen gråröd granit. Fönstrens masverk samt pelarna i det inre äro av sandsten från Orsa och Rättvik.

GRUND OCH
SOCKEL

Grunden lades på ett djup av 4 alnar och är 3 alnar bred. Sockeln är av finhuggen granit och avslutad uppåt med en enkel skrålist som urspr. var av sandsten, men utbytts mot granit. I sockeln äro tre stenar försedda med inskrifter (fig. 95). På koret i n.: ANNO 1644 DEN 8 IUN: HANS JÖNSON / FELTSTENHUGGARE. Vid n. portalen: DEN . 3 . JUNIUS 1644 samt ANNO 16 / 44 DEN . 7 JUNIUS / IHS samt ANNO 1644 DEN 15 JULII, MÄSTER HANS JÖNSSON. FELTSTENHUGGARE.

MURNINGS-
ARBETE

Väggarna äro murade av tegel i renässansförband med genomförd snedmönstring som bildar ett rutverk över murytorna, vilket, då teglen ha enhetlig ljusröd färg, endast framträder diskret, men bidrar till exteriörens förfinade utseende. Teglet är slaget på ett av den kände bergsmannen Anthony Trotzig (s. 13) för ändamålet anlagt tegelbruk vid Rankhyttan. Det är ojämnt och skevt, liksom i Stora Kopparbergs kyrka, varför genomförandet av ytmönstringen måste ha vållat betydande svårigheter och endast kunnat ske genom att vertikalfogarna ställvis ha betydligt större bredd än normalt. Även horisontalskiften ha reglerats med fogbredden. Utmed gavelkanterna är en avslutande murning med snedställda kilar. Murarna krönas av taklist med enkel formstensprofil. Den gamla fogbehandlingen med fulla, utstrukna fogar är i stor utsträckning bevarad och murarna ha, tack vare de breda fogarna och teglets färg en ljus helton. På s. tvärskeppets gavel, ovan rundfönstret står G F i hårdbrända, svarta stenar. Bok-

Fig. 84. Kyrkan från öster på 1880-talet. Foto tillh. köpman
A. Ström, Falun.

Die Kirche von Osten. Um 1880—90. The church from the east. About
1880—90.

stäverna torde betyda Georgius Fischer och syfta på den byggmästare, som fullbordade kyrkobygget (s. 110). Tvärskeppens övre delar och tornets översta avdelning ha hörnkedjor bildade av granitblock med finhuggen yta, i liv med murytan som omväxla med 2 skift tegel.

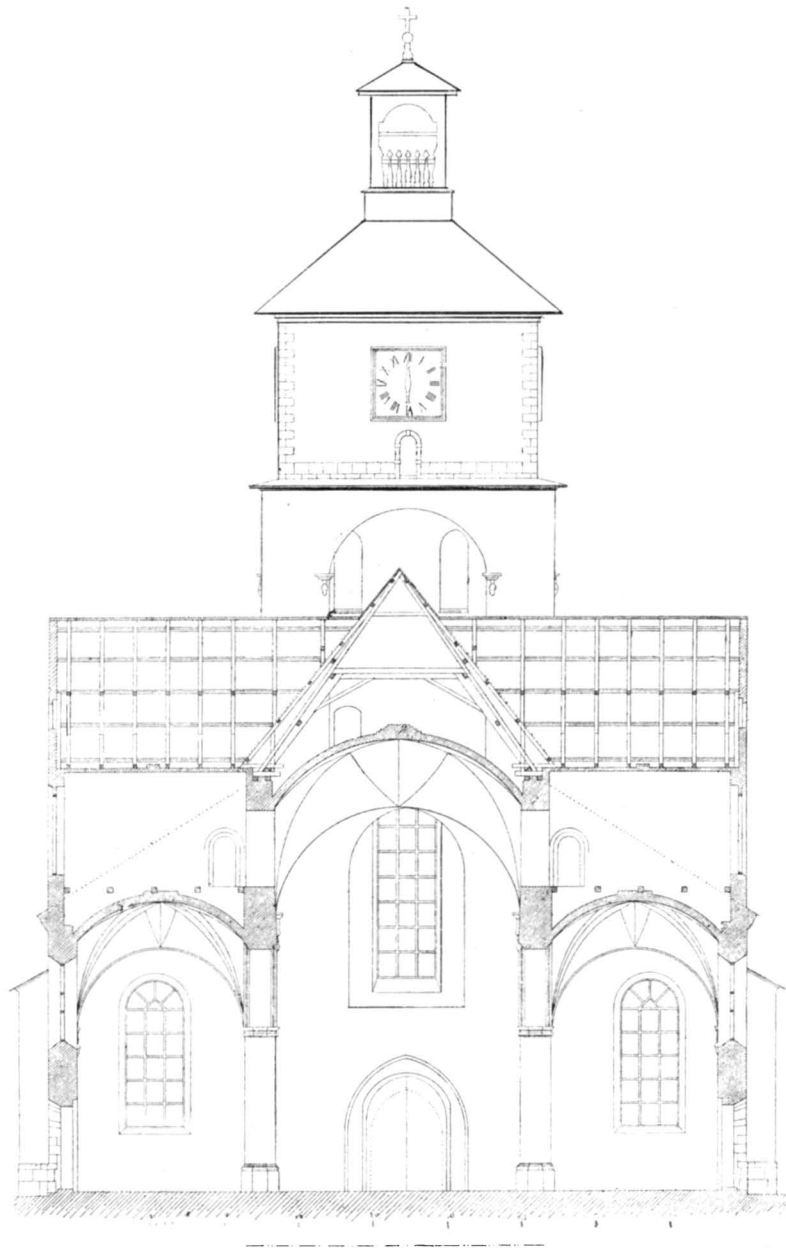

Fig. 85. Tvärsnitt genom tvärskeppet. Uppmått av C. G. Brunius 1850.
Querschnitt durch das Querschiff. 1850. Section through the transept. 1850.

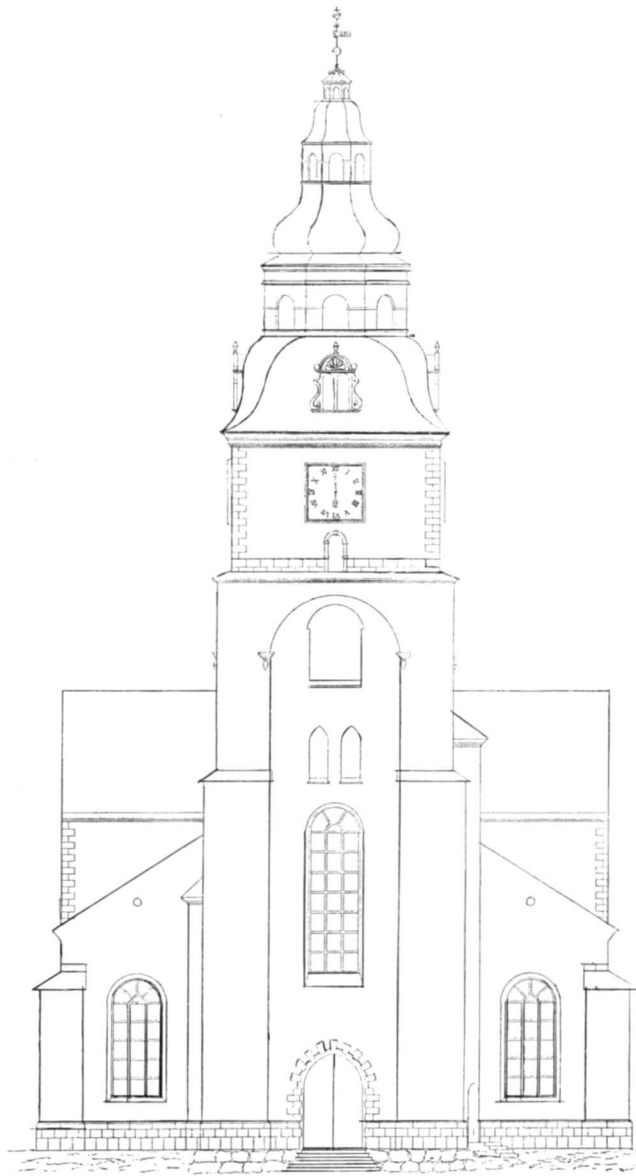

Fig. 86. Västra fasaden och förslag till ny tornspira av C. G. Brunius. 1850.

Westfassade mit Projekt eines nicht ausgeführten Turmhelms 1850. Western facade and a not realized project for a new spire. 1850.

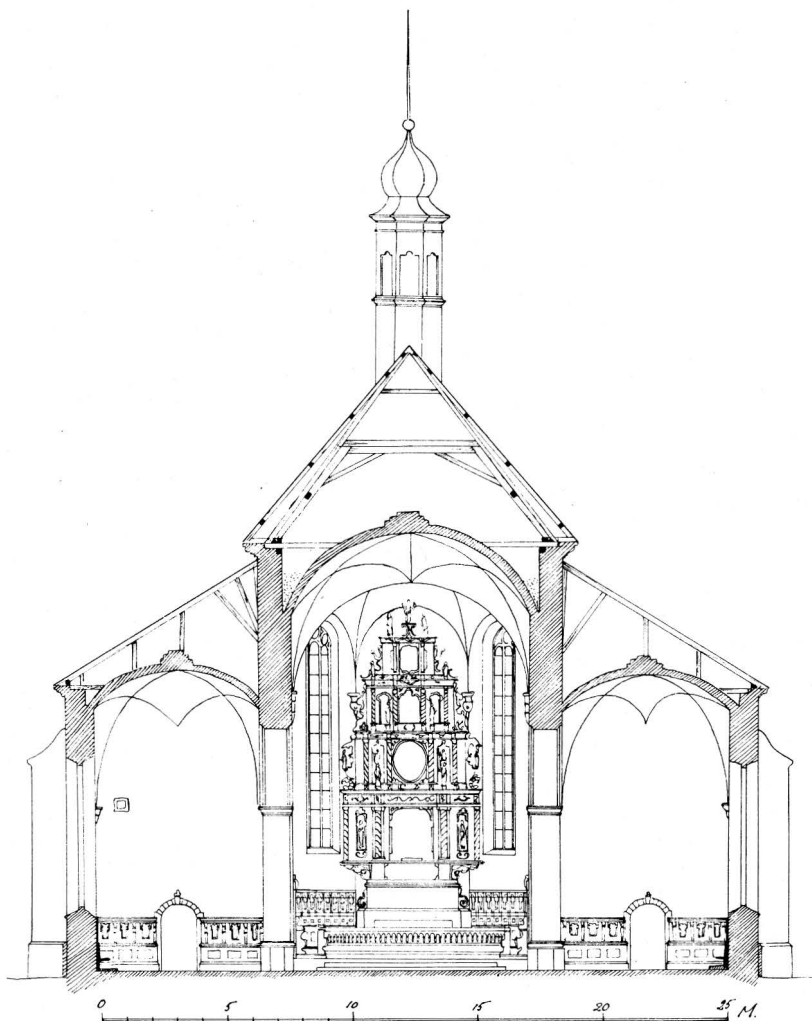

Fig. 87. Tvärsnitt mot öster. Uppmätt av Sten Boëthius 1941. Skala 1:300.
Querschnitt gegen Osten. 1941. Section towards the east. 1941.

1906 och senare har teglet i murarna, främst vid sockeln, lagats med maskinslaget tegel och cementbruk. Tydlig vittring har uppstått på flera ställen och kommer, genom den fortlöpande processen att hota murverket om ej cementfogarna avlägsnas. Större och mera regelbundet tegel förekommer i lagningar från äldre tid å s.v. gavelns övre delar och på strävpelare. I dessa nyare murytor saknas den eleganta ytmönstringen. I korets yttermurar, under fönstren, äro rektangulära ilappningar med handslaget tegel. Sannolikt har man urspr. tänkt sig att infälla stenplattor eller göra nischer för inskrifter. Strävpelarna äro ursprungliga, men i flera fall starkt restaurerade.

Fönstren ha fått sin nuvarande form 1906. De äro breda och rundbågiga med masverk av dalasandsten. Nymurningen har skett med maskinslaget tegel, som avviker i yta och färg. På tvärskeppen äro stora nya rundfönster över portalerna, på gaveln däröver stickbågiga fönster, samt i röstets spets en nisch och mönstermurverk.

Till 1906 hade fönstren en högre rundbågeform och mera skränande smygar. Över tvärskeppens dörrar voro fyrpassformade fönster (fig. 99). Allt spröjsverk var av trä sedan 1779, då det gamla starkt vittrade masverket ersattes. De flesta fönstren ha katedralglas med ornamentala målning och religiösa symboler, från 1906. Korfönstren ha målade framställningar från glasmålerifirman F. X. Zettler i München. De föreställa från n.v. räknat Korsfästelsen och Moses upphöjer ormen; Kristi födelse samt därunder dopsken och bibelcitat; Uppståndelsen och Jonas, som utslungas av valfiskens, samt bibelcitat.

Till kyrkan leda tre portaler, en i v. genom tornet och en genom vardera tvärskeppsarmen. Omfattningarna äro av finhuggen granit, omväxlande med tegel (fig. 89). Granitblocken ligga i liv med teglet. Portalerna stängas av kopparklädda dörrar, anskaffade 1906. Koppardörrar voro från början planerade, men tillkommo efter hand som donationer. De v. nuv. efterbildade de äldre dörrarna, som blivit bevarade (fig. 90). De ha driven ornering och donatorernas namn **BALTZAR HANSSON KARIN LARSDOTTER** samt 1670. I kyrkans museum.

S. portalens gamla dörrar voro skänkta av handelsmannen Lars Hansson Räf och Margareta Pettersdotter Buskagria samt rådmannen Nils Andersson Dufva och Elisabet Göransdotter 1671. N. dörrrens kopparportar voro skänkta av rådmannen Hans Michelsson och Sigrid Andersdotter 1683.

Invid v. portalen satt på 1600-t. och ett stycke in på 1700-t. en tavla med förgyllda kopparbokstäver, utvisande avstånden till närmaste gästgivargårdar.

Interiören får sin karaktär av de höga valven samt de vackra sandstenspelarna på höga socklar och med sirlig kapitälavslutning. Deras gråröda färg bryter sig vackert mot väggarnas vita murytor. Av samma sandsten äro även konsolerna samt i restaureringen 1903—06 gjorda omfattningar kring värmeledningsgaller i koret.

Koret ligger två trappsteg över långhusgolvets nivå och verkar såväl därigenom, som genom sin smala form förnämligt avskilt från församlingens stora ljusa sal. Det har två fönster i sidosmygarna och hade ursprungligen ett i ö., som igensattes 1743. Urspr.

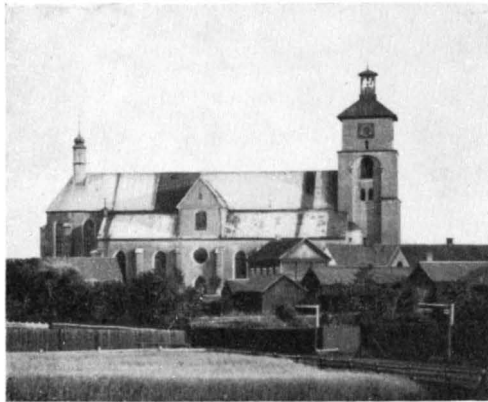

Fig. 88. Kyrkan från norr. Omkr. 1860. Foto Dala Forsal.

Die Kirche von Norden. The church from the north. About 1860.

FÖNSTER

INGÅNGAR

INTERIÖR

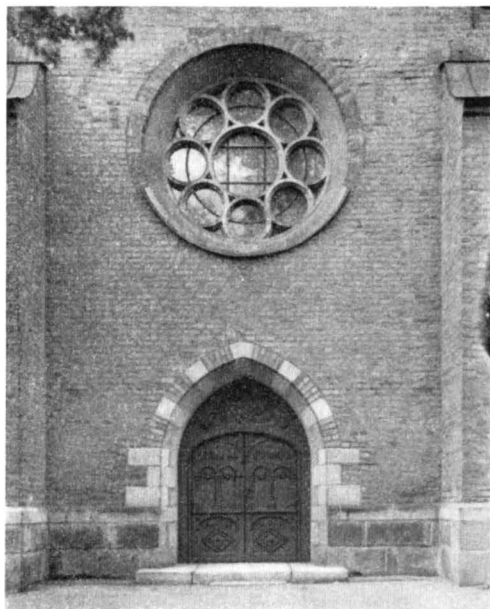

Fig. 89. Sydportalen. Foto S. Nilsson 1941.
Südportal. South portal.

funnos målade glasrutor av vilka en hade C. Depkens vapen (1600-t.), den andra kamrer Erik Prýtzt' emblemen. Från koret leda i n. och s. dörrar med sandstensomfattning till sakristia och kapitelrum.

Tvårskeppets läktarrum äro täckta av tunnvalv i nordsydlig riktning och ha vitputsade väggar. De kunna endast nås från vinden. Urspr. hade de tunnvalv(?) av tryckt form, efter vilka spår synas på ö.- och v.-väggarna, ovanför tunnvalven. Gavelröstenas stora fönster och öppningarna mot kyrkans mittkvadrat förmedlade ett starkt ljusflöde ned i långhuset. Öppningarna mot tvårskeppsvindarna stängas nu av glASFönster, men voro ursprungligen öppna mot kyrkan. 1813—1903 stängdes de av trälemmar.

Valven ha rika strålmönster (fig. 93) med omväxlande mönster, effektivt beräknade för att ge koret ett rikt utseende. De sakna sköldbågar och äro slagna av tegel i mycket oregelbundet format. Vid ytterväggarna äro konsoler eller murpelare av en halv pelares form (Pl. IV). Konsolerna äro i detalj lika Jakobs kyrkas i Stockholm, (Sv. K., Sthlms kyrkor IV, fig. 73), pelarformerna däremot avvika i flera avseenden.

Golvet är av grå och röd kalksten, lagd i mönster; från restaureringen 1903—06. Tidigare var golvet av kalksten och gravhällar.

I mittkvadratens valv är en röd kalkstenstavla med inskr.: AN-NO / VTHI BORMESTER V. T. T. GERDT LÅRMANS KYRKONES FÖRESTÅNDARES TYDH / ÄR THETTA HWALF FWLL-BORDAT 16-51. Avsikten hade varit att istället uppsätta en större minnestavla med

Fig. 90. Västra portalens kopparklädda dörrar. 1670.
Kupferthüre des Westportals 1670. Copperdoors from the western portal 1670.

Fig. 91. Interiör mot öster. Foto S. Nilsson 1941.
Inneres gegen Osten. Interior towards the east.

Fig. 92. Interiör mot väster. Foto S. Nilsson 1941.
Inneses gegen Westen. Interior towards the west.

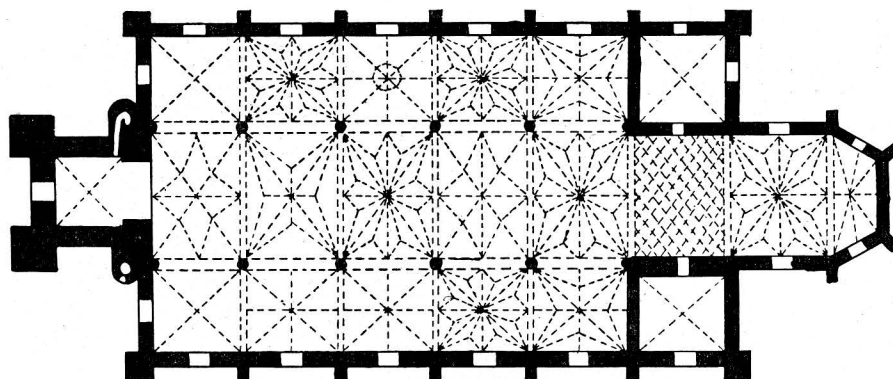

Fig. 93. Plan med valvschema. Skala 1 : 600.
Grundriss mit Gewölbeschema. Plan with scheme of vaulting.

utförligare text författad av landshövdingen och riksrådet Johan Berndes. Den skulle överst haft riksvapen omgivet av C R S och därunder: »Den höghborne Förstinna och Fruu, Christina medh Guds Nådhe, Sverges, Gjöthes, Wändes Drotning, Storfurstinna til Finlandh, Hertiginna til Estland och Carelen, Bremen, Werden, Stetin, Pommern, Casuben, och Wenden, Furstinna til Rygen, Fruu öfver Ingermanland och Wismar; Uthi Högtbemält: Hennes Kongl. Maj:ts Regements tidh det 7 åhret, och åhr efter Hennes Kongl. Maj:ts lyckelige Kröning; då den äldre välborne Herren Herr Johan Berendes til Strömsberg och Såltoholm, S. R. Rådth, detta Lands höfdingdömet afträdde, och i hans ställe succederade den Ädle Wälborne Herr Eric Flemming til Lais och Ekeby, är detta Guds Huus kommit under tak.»

I stället uppsatte Berndes efterträdare Eric Fleming en minnestavla i koret 1652 (fig. 97) med minnesskrift över Berndes omsorger om kyrkobygget: DEO / OPT. MAX SACRUM, / ET AETERNAE MEMORIAE VIRI / PERILLUSTRIS AC OPTIME DE PATRIA MERITI, / D:NI JOHANNIS BERNDES / DE STRÖMSBERG, SOLLENTUNAHOLM ET ÖKNA, / REGNI SUECIE SENATORIS, ARCIS HOLMEN- / SIS GUBERNATORIS, NEC NON REGNI COLLEGII / METALLICI ET COMMERCIORUM / PRAESIDIS, / CUJUS PIETATE ET CURA TEMPLUM HOC EX / TRUCTUM EST, / DUM DALEARLORUM / ET MONTANORUM PROVINCIAS / UT DIJNASTA / REGIUS ADMINISTRABAT. / MONUMENTUM HOCCE POSUIT SUCCESSOR / ERICUS FLEMINGIUS, / L. B. IN LAIJS. DNS IN EKEBIJ ET LINDÖ. / ANNO CHRISTI M DC LII.

Murmästaren Hans Förster uppsatte sitt bomärke (fig. 96) på väggen mot sakristian, strax innanför n. portalen, över den urspr. ingången till sakristian från långhuset. Den är skulpterad i grå kalksten med byggmästarembblem och försedd med följande inskr. i fraktur runt kanten: HANS FÖRSTER DIESER KYRKEN MAUER UND BAUMEISTER ANNO CHRISTI 1652. Försters signatur erinrar nära om den slutsten han uppsatte i Jacobs kyrka i Stockholm (Sv. K. Sthlm IV, s. 281).

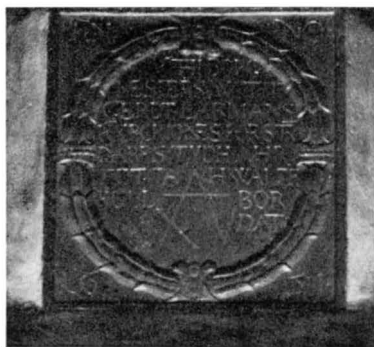

Fig. 94. Minnessten i östra långhusvalvet. 1651. Foto S. Nilsson 1941.
Denktafel über dem Kirchenbau im östlichen Langhausgewölbe 1651. Memorial tablet to the building of the church in the east vault of the nave. 1651.

Fig. 95. Inskription på sten i kyrkans sockel. 1644. Foto G. Boëthius.

Inscript auf einem Stein in dem Sockel der Kirche. Inscription on a stone in the socle of the church.

Sakristian är ett stort rum med 1906 inlagt tak med järnbjälklag och gipsornament; det ersätter ett mellantak från 1770-t. Den har välvd övervåning, som urspr. var avsedd till arkiv och inreddes 1906 till dylikt för båda kyrkornas handlingar. Därvid byggdes en trappa, som dittills saknats, n.-fönstret igenmurades och det ö. försågs med järnluckor. Från sakristian leder en dörr direkt till koret; ursprungligen fanns även en dörr till tvärskeppet (fig. 103), vilken sedermera flyttades längre söderut (fig. 105) och igensattes i restaureringen 1903—06. En dörr upptogs i nordmuren 1906.

Kapitelhuset, mitt emot sakristian, är sedan 1906 indelat i två våningar. Det har ingång från högkoret på urspr. plats och iordningställdes 1906 till kyrkomuseum. Kapitelrummet hade urspr. liksom sakristian intet mellangolv och valv i samma höjd som kyrkans sideskepp. Två fönster. Det bör ha gjort något av samma ståtliga intryck, som en medeltida katedrals sakristia. På väggarna hängde porträtt av församlingens kyrkoherdar (s. 156). Golvet var av »huggen sten» och under golvet var en i tegel murad källare.

På initiativ av biskop Johannes Rud-

SAKRISTIA
OCH
KAPITELHUS

Fig. 96. Sten med Hans Försters namn och emblem 1652. Foto S. Nilsson 1941.

Stein mit Namen und Emblem des Baumeisters Hans Förster. 1652. Stone with name and emblem of builder Hans Förster. 1652.

Fig. 97. Minnestavla över kyrkobygget. Uppsatt 1652.
 Gedächtnistafel über dem Kir- Memorial tablet to the building
 chenbau. 1652. of the church. 1652.

beckius inrättades i Falun ett »Consistorium Ecclesiasticum til bättre skick för kyrko-Disciplin» (HAMMARSTRÖM). Sammanträden skulle hållas varje vecka under presidium av prosten i Falun. Det upphörde 1667. Rudbeckius stadga är odaterad, men av innehållet framgår, att den skrivits innan nya kyrkan byggdes, då det förutsattes att sammanträdena hållas i prostgården¹. Det bör därför ha varit ett önskemål att få en särskild sal till detta ändamål.

¹ Tryckt av HAMMARSTRÖM efter original »ifrån Upsala».

Fig. 98. Avbildning av minnestavlan eller kopia av ritning (fig. 97). Akvarell från 1700-talet. K. B. Abbildung des Gedächtnis- tafel oder Kopie einer Vorlage. Fig. 97. 18 Jht. Water-colour of the memorial tablet fig. 97, or a copy of a project. 18th. cent.

Tornet är från början planerat, men uppfört 1658—60. Nedervåningen har från början tjänat som vapenhus, skilt från kyrkan av brädväggar, som restaurerats och delvis ombyggt 1903—06, men bibehålla den gamla indelningen. Torntrapporna gå upp i traptorn i vinkeln mellan kor och långhus. Den södra leder upp till tornets näst översta våning och har genomgång till sidoskeppsvinden; därovan var och är trätrappor. Den norra trappan har ingång från tornets nedervåning, som leder till orgelläktaren och vidare till sidoskeppsvinden.

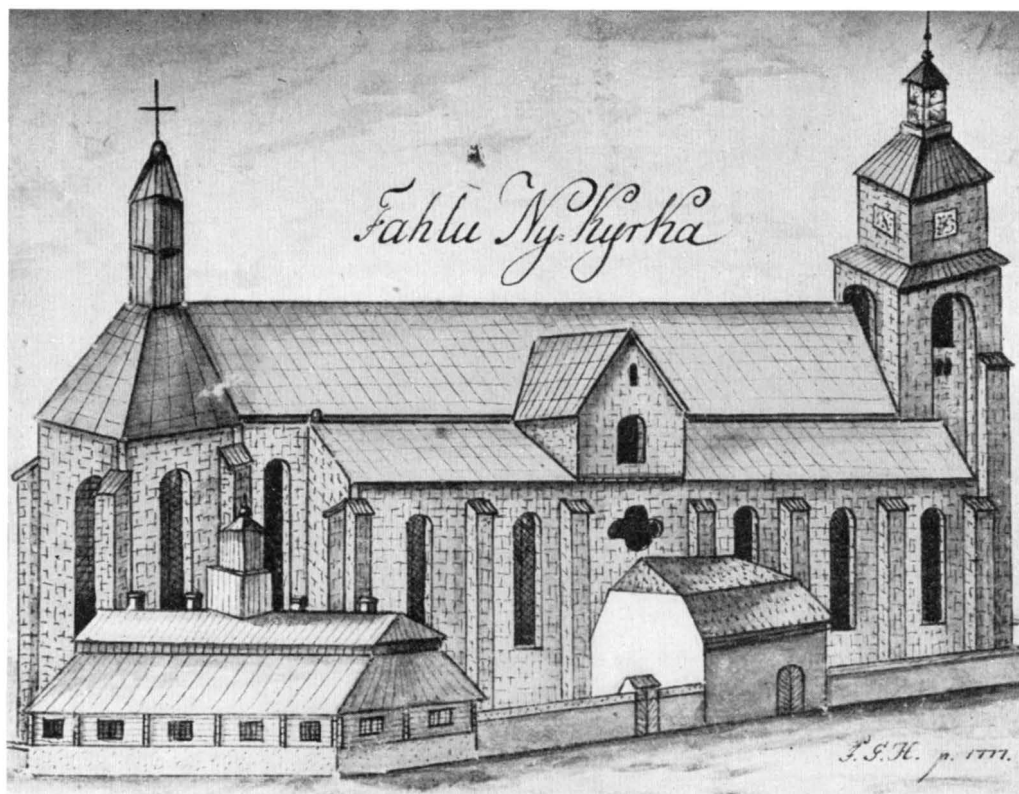

Fig. 99. Kyrkan från norr med Falu »trivialskola». 1777. Lavering av F. G. H. 1777. U. B. Die Kirche von Norden, Lavieren 1777. The church from the north. From an watercolour, 1777.

Tornets spira är utförd av J. F. Åbom 1864. Den är rekonstruerad efter den i Dahlbergs *Suecia Antiqua* avbildade spiran (fig. 3, 83) och torde nära överensstämma med den ursprungliga spirans former och proportioner. På en äldre planritning, som finnes i tre exemplar, alla troligen kopior efter den ursprungliga byggnadsritningen (s. 106)¹ finnes en anteckning: »Första resningen på Kopparbärgs Nya kyrketorn ähr 19½ al^f högh. På hwilken durchsichten ähr 5 al^f 9 Toller högh och thess bredd 11:20½ andra resningen ähr 16 al^f högh, murens högd öfwer altan 10 al^f 2 Tol.» Måttuppgifterna hänvisa till en spira med en genombruten våning och altan. Sueciabilden (fig. 3) saknar altan, men har ungefär de proportioner som måttuppgifterna ge. De utgöra alltså en beskrivning av den spira, som fullbordades 1659 och till vilken namnen Fredrik Drenkhaens och Jürgen Fischer äro knutna (s. 110). Då åskan 1711 antände spiran

¹ UB, laverad; K. B. (TILAS) tuschteckning; samt K. B. (TILAS) på samma blad som fasaden och daterad 1668, samtliga genom påskrift tillskrivna Olof Nauclerus (jfr. s. 107).

Fig. 100. Kyrkan från sydväst efter en lavering av Jonas Billow 1769. U. B.

Die Kirche von Südwesten nach einer lavierten Zeichnung von 1769.

The church from the southwest. After a drawing from 1769.

sökte man enligt RHYZELIUS »hugga ned the rundlar på tornet ofwan klockorna; men the befunnos vara befästa på så tiocka jernstänger at thet icke stod til giörande; ty elden kom för fort nederåt och kopparen begynte ömngt at drypa». När Jürgen Fischer 1658 uppvisade sin ritning (s. 111) betonade han, att det var nödvändigt göra tegelförkroppningarna, sammanbundna av bågar, för att få större bärighet. Bågen kom att ligga så nära ljudöppningarnas överkant att de verka nedtryckta. Måhända var det rädslan för tyngden som gjorde att Fischer minskade tornspirans höjd så avsevärt jämfört med det urspr. projektet. Tornets gestaltning är således främst Fischers verk

YTTERTAK Yttertaken äro klädda med skiffer, pålagd 1906, utom på tornspiran och den lilla takryttaren i ö., som äro kopparklädda. Urspr. täcktes alla tak av koppar. Underhållet blev i längden mycket betungande, då kopparn vittrade av roströken. Det klagas ständigt över att kopparn är »hålig» och »söndrig». Omkr. 1830 lades spåntak, som tjärades.

Takstolarna äro av två typer, dels de urspr. (fig. 85), dels förstärkande sparrpar mellan de äldre (fig. 102). Takens sidoytor ha stag, som anbragts på gotiskt vis, ett av de många drag som sammanbinder kyrkan i tekniskt avseende med äldre byggnadsskick (Pl. IV).

Sedan tornet 1711 härjats av åskeld stod det med provisorisk trähuv, »en kur med stort Spilplank» som Harald Lybecker »gifwit modell» till 1711 28 juni (fig. 88, 99) till 1858, då det nuv. byggdes. Den lilla takryttaren i ö. behåller däremot i huvudsak sin gamla form och har endast förnyats med små förändringar, då kopparn reparerats (fig. 83). 1850 gjorde C. G. Brunius på uppdrag av församlingen ett förslag till ny tornspira (fig. 86), som ej kom till utförande.

KRISTINE KYRKAS KONSTHISTORISKA STÄLLNING

Frånsett olyckorna, som härjat tornet och den sista restaureringens omdaningar, plägar Kristine kyrka anses vara en enhetlig byggnad och en förnäm exponent för den yngre Vasatidens sista skede. Ortstraditionen har utpekat Nikodemus Tessin d. ä. som byggnadens arkitekt, medan den nyare konstvetenskapen ansett det bevisat, att den dokumentariskt kända murmästaren Hans Förster, som satt sin signatur på sakristians västvägg, var mästaren¹.

DEN URSPR.
BYGGNADS-
RITNINGEN

Frågan har i viss mån fått ny belysning genom fyndet av en kopia av den urspr. byggnadsritningen (fig. 103). Denna visar en kyrka, som med flera väsentliga drag avviker från den som blev byggd. Den var en basilikal anläggning med högt mittskepp, i vars resning sengotiken återklingar på samma sätt som exempelvis i den nya exteriör Johan III:s och Gustav II Adolfs reparationer förlänade Uppsala domkyrka. Fönsterna i sidoskeppsväggarna äro genomgående rent spetsbågiga, kleristoriets däremot rundbågiga, medan tvärskeppets rosfönster även pekar mot gotisk tradition. Hörnkedjorna på de icke strävpelarförsedda tvärskepps- och tornhörnen återfinnas på ritningen, men äro tänkta som hela stenhörnkedjor och sannolikt förkroppade. Däremot återfinnas de ej i omfattningarna av portalerna, som förefalla tänkta med profilerade smygar. En huvudskillnad är att murarna tänktes ornerade av dekorativt utformade ankarjärn i större utsträckning än vad som utfördes. Mittskeppet blev vid upp-

¹ GUSTAF UPMARK d. ä., Svensk Byggnadskonst, Sthlm 1904, s. 95. — CARL MÖLLER, Några ord rörande Christine kyrka i Falun, Kult och Konst 1907, s. 265. — LUNDMARK i Sv. K., Stockholms kyrkor, IV, s. 294.

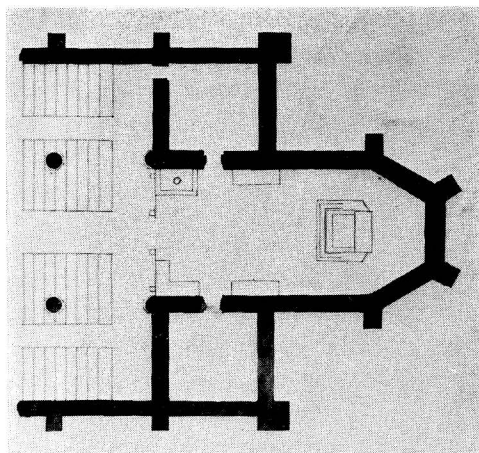

Fig. 101. Plan av koret med altaret och korskranket. Kopia efter 1600-tals ritning.
Plan des Chors mit der alten Chorscranke. Plan of the sanctuary with the old screen.

förändret något lägre, sidoskeppen höjdes däremot avsevärt, så att det basilikala överljuset slopades. Falu stad anmärkte på detta och ansåg byggmästaren skyldig att bygga om kyrkans övre del.

Den största väsensskillnaden ligger måhända i tornets utformning. De karakteristiska hörnförkroppningarna på de nuvarande tornen med deras sammanbindande rundbågar saknas. I stället finnas kraftiga strävpelare, och fönsteröppningarna består dels av ett ros-fönster över portalen, samt däröver av tre kopplade spetsbågiga gluggar med spetsbågig omfattningsbåge. Altanen har ett balusterskrank med »pyramider» i hörnen och den därpå vilande murdelen har hörnkedjor av sten lika tvärskeppens. Spiran är väsentligt högre än Sveciabildens, har

tå genombrutna partier och koppartak med drivna bucklor samt en hög spira med kors och tupp. Tak, spira och strävpelarkrön äro tydligt tänkta klädda med koppar.

Likheterna och olikheterna med den utförda kyrkan visa att det är en kopia av en äldre, delvis ej följd byggnadsritning. Påskriften i övre högra kanten, som tydligt hör till planen, lyder: »Grundrijtningh af Fahlu Stads nya kyrckia Christina 1668». Den är som bokstavsformerna ge vid handen skriven under 1700-t:s senare del, ehuru med kopierande av den äldre påskriftens stavning. Planen är den som i detalj kom till utförande utan ändringar, men avvikelserna i fasaden, som tydligen ej observerats av kopisten, då han sammanställde planen med en befintlig fasadritning på ett blad, gör det ofrånkomligt att detta är en ritning till ett icke utfört projekt¹. Den äldsta bevarade planen (jfr s. 104, not 1), som enligt senare påskrift är uppritad av »fordom markscheidern (= gruvmätaren) Olof Naclerus, är identiskt lik den på fasadritningen inlagda². Denna planritning har tydligen legat till grund för de planer, som uppritades vid senare tillfällen, av vilka flera äro utförda av Eric Geisler 1758. Det torde också vara den, som använts av G. Fischer då han 1658 ändrade tornets »zirater under altanen» och gav uppgifter om spirans höjd (s. 111).

¹ Tilas saml. K. B. Ritningen är evakuerad och har därför ej kunnat studeras i original.

² Tilas saml. K. B. Fordom markscheidern Olof Naclerus f. 1626, d. 1706. På ritningens baksida är anteckning om tornspirans höjdmått med stil från 1600-t:s mitt.

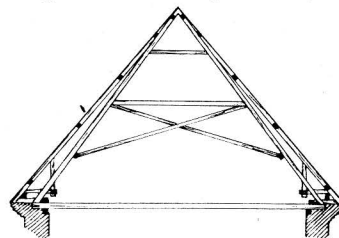

Fig. 102. Takstol.
Dachstuhl. Roof-truss.

Fasadritningen sammanhänger stilistiskt med det arkitekturskede, som sammanfaller med Gustav II Adolfs regeringstid. Den redan antydda likheten med den exteriör Uppsala domkyrka fick genom Gerh. Besches torn, som ej blevo färdiga förrän på 1630-t., gör det möjligt, att ritningen är ett projekt, som förelegat, då planerna på kyrkbygge började taga fast form, d. v. s. 1624, då Gustav II Adolf allvarligt tog upp frågan eller i samband med — före eller efter — att byggnadstillståndet gavs 1635. Det senare förefaller mest troligt.

Det finnes mycket som talar för att traditionen har rätt, att mästaren var Nikodemus Tessin d. ä. Flera detaljformer på tornet torde ha Tessinska former. Den lilla spiran på takets ö. nock är identiskt lik de takprydnader som pryda Kalmar domkyrka.¹ Fasadbehandlingen på Fiholm från 1640-t. med hörnkedjor av huggsten och tegelytor med ankare visar även stora likheter med projektet till Kristine kyrka liksom även Jäders kyrka. Även med det på 1620-30-talet uppförda Tyresö slott finnas starka beröringspunkter. Dess arkitekt är ej känd.

HANS
FÖRSTERS
INSATSER

När kyrkobygget skulle genomföras skrevs kontrakt med Hans Förster från Stockholm, en känd och ansedd murmästare, som 1643 sysselsatte 24 gesäller och sannolikt inkallats för Gabriel Gustaf Oxenstiernas Tyresöbygge. I kontraktet (Bil. I), utfäste sig Förster att utföra kyrkan »alt efter Scamplun, som här på (kontraktet) afritrat är» inom »3 års förlopp (så framt icke mangel på materialer infaller) . . .». Originalkontraktet är förkommet och med det »Scamplunen», men det är sannolikt att såväl planen och fasadritningen (fig. 103) liksom 1600-t.-planen (s. 107, not 2) äro identiska med den ritning Hans Förster först fått sig förelagd.

Likheterna med fasadritningen, särskilt i kyrkans nedre delar styrker detta. Ett antagande att ritningen tillkommit på 1630-t. och bygget sedan ej letts av den arkitekt, som gjort projektet, utan av den kunnige murmästare, som fått sig uppbyggnadsarbetet anförtrott, skulle förklara likheter och olikheter. Hans Förster var sysselsatt med uppförandet av Jakobs kyrka i Stockholm på 1630-t., han arbetade åt Gabriel Gustaf Oxenstierna på Tyresö och utförde den därvarande eleganta lilla tegelkyrkan. Varken Jakobs kyrka eller Tyresö kyrka äro så lika Kristine kyrka, som i regel anföres, men flera detaljformer såsom konsoler och valvmönster samt murningstekniken i Tyresö (i Jakobs kyrka äro murarna putsade i senare tid) äro ofrånkomligt så lika, att de böra tillskrivas murmästaren och ej arkitekten. Planlösningen i Jakobs kyrka, som står nära Kristine, särskilt då det gäller korets utformning och även uppbyggnaden med de ovanliga tvärskeppsläktarna går emellertid tillbaka på arkitekten, som

¹ Handteckning för Suecia Antiqua, K. B. avbildad av R. JOSEPHSON, Tessin I, Sthlm 1930, fig. 12. — G. UPMARK D. Ä. har framkastat tanken att H. J. Kristler, Tyska kyrkans arkitekt, skulle ritat Tyresö kyrka. I så fall skulle han varit gruppens ledande arkitekt. Detta är knappast troligt. Svensk Byggnadskonst, Sthlm 1904, s. 102.

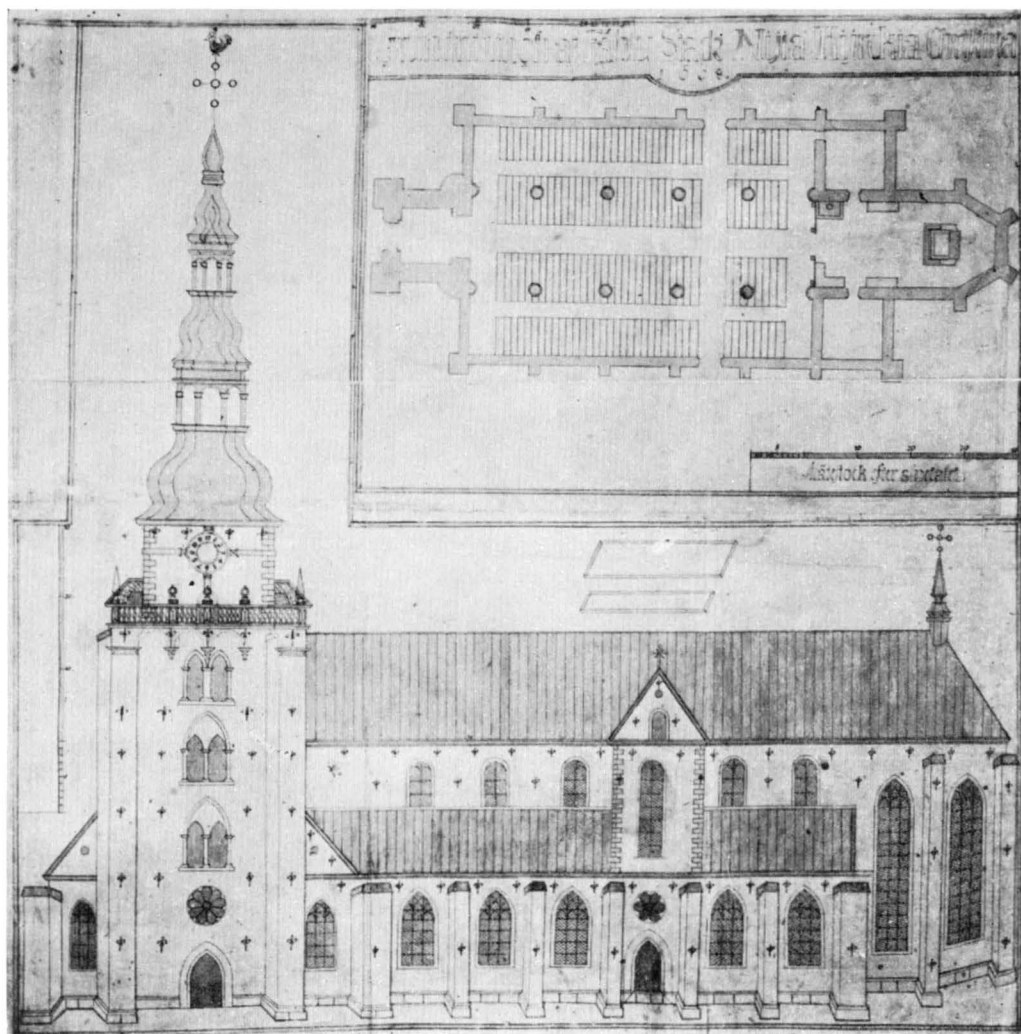

Fig. 103. Kristine kyrka. Plan 1668 och fasad. Kopia av den ursprungliga byggnadsritningen. K. B. Grundriss 1668 und Zeichnung nach dem ursprünglichen Bauprojekt. Plan 1668 and copy of the original project for the church.

bör ha varit samme man i båda fallen¹ och det är ju möjligt att han även ritat Tyresökyrkan.

¹ Jfr E. LUNDMARK, Jakobs kyrka, Sv. K., Stockholms kyrkor IV, där arkitektfrågan ej bringats till lösning. Uppgifterna om förhållandet till Kristine kyrka äro ej byggda på fakta; detsamma gäller H. ALM, Murmästare-ämbetet i Stockholm, Sthlm 1935, s. 17. Angående namnet så har kontrakt och kvitton m. m. oftast stavningen FÖRSTER som även står på minnesstenen, fig. 96.

Fig. 104. Interiör mot öster före restaureringen 1903—1906. Foto A. T. A.
Inneres gegen Osten vor 1906. Interior towards the east before 1906.

Stilen i murarnas utförande är en annan än den stilriktning, som fasadteckningens mästare arbetade i. Förändringen från basilika med överljus i mittskeppet, till hallkyrka, åstadkommen genom någon sänkning av mittskeppsmurarna och höjning av sidoskeppen, är en utveckling i enlighet med tidens smak. Hans Förster avled 1655. Valven voro då slagna och taket koppartäckt. Förändringen till hallkyrka och därmed sammanhängande detaljformer samt portalomfattningarnas nya karaktär och fönstrens rundbågeform är därför utan fråga Försters verk. Däremot har han efter allt att döma ej någon del i den utformning tornet fick. Källorna visa tydligt att man arbetade intensivt på att få den för gudstjänsten viktiga delen av kyrkan färdig. Förster hade som ledare på platsen under hela byggnadstiden haft Jürgen (Görgien) Fischer. Förster höll icke kontraktet och kröp då bakom bestämmelsen att han skulle ha materialer framförda i rätt tid och påstod, att detta villkor ej uppfyllts. Saken var tvistig, och båda parter felade antagligen. Mot Förster låg dessutom att han frångått ritningen. Då Förster dog anställdes ej omedelbart nya murmästare. Det huvudsakliga arbetet gällde vid denna tidpunkt inredningen. Först 1658 då tornbygge och klockor

FREDRIC
DRENKHAENS
OCH GÖRGIE
FISCHER

Fig. 105. Interiör mot nordöst före restaureringen 1903—06.
Inneses gegen Nordosten. Vor 1906. Interior towards the northeast before 1906.

örja diskuteras, uppdrogs ledningen för arbetet åt byggmästare Fredric Drenkhaens. Det största arbete, som återstod, var då tornet. Det förefaller som om detta knappast påbörjats under Försters tid. Drenkhaens föredrog emellertid ett uppdrag i Riga och reste (Falus stads domböcker 22/6 1658)¹. Därefter erhöi Jürgen Fischer uppdraget. För det resterande arbetet skulle Fischer erhålla 2.500 dlr kmt samt en äreskänk å 25 Rdr då verket var färdigt. 16 sept. 1658 framvisade Fischer »enn afrijtning på Tornetz Zijrater, hwilke vnder Altanen komma skall» samt åtgärder för förstärkning, vilka klart syfta på de nya hörnen och rundbågarna. Om traptornen tillkommit nu eller ej är ovisst. I varje fall finnas de på planen (fig. 103). Jürgen Fischer var ävenledes en känd Stockholmsbyggmästare, men den omständigheten att han arbetat under Förster gör det sannolikt, att han var mindre berömd vid denna tidpunkt. Han uppvisade sitt mästerstycke först 1658 och Alm² har ingen uppgift om

¹ Fr. Drenkhaens är hittills icke känd från annat håll.

² HENRIK ALM, a. a., s. 95.

ut- och inskrivning av drängar. Sannolikt är att Förster eller Drenkhaens givit uppslaget till tornets nya gestalt och Fischer utformat det.

Resultatet av denna undersökning blir att Hans Förster i egenskap av byggmästare här som i Jakobs kyrka fritt byggt efter, och i tidens smak och efter sina murmästaridéer, ombildat en äldre möjligen av Nikodemus Tessin d. ä. utförd ritning samt att hans efterträdare Fredrik Drenkhaens och Jürgen eller Görgien Fischer fullföljt verket och ytterligare modifierat den urspr. förlagan (jfr s. 90).

Inom landskapet betydde Kristine kyrka en ny epok. De rika och vackra formerna blevo stilbildande under mer än ett halvsekel (jfr s. 37). Det var också den första byggnad, där man använde den inhemska stenen i arbetade former. Den ledande stenhuggaren vid bygget, Simon Hack från Boda (Rättvik), blev utbildad under byggnadsarbetet och utövade sin konst i hembygden såväl på portaler som dopfuntar (Sv. K., Dalarne I, fig. 13, 132).

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

ALTAR- PRYDNADEN

Altaruppsatsen är skänkt av Anthony Trotzig¹ och Maria Lemmens 1665 samt utförd av bildhuggaren Evert Friis från Bredstedt i Holstein, åren 1665—69. Den består av en skärmartad arkitektonisk uppbyggnad i 4 avsatser med rikt snidade kolonner virade med vinlöv, ornament, statyetter och en målning på väv i varje våning samt predella. Altarprydnaden, som ursprungligen aldrig varit målad, ströks med vit färg första gången sannolikt 1743, och blev i restaureringen målad med tjockt pålagd oljefärg i blått och rött samt förgyllning, enligt direktiv av arkitekten Agi Lindegren, som övertagit denna del av restaureringen från Carl Möller. Altarprydnaden har därigenom förlorat mycket av sin karaktär och beräknade konstnärliga verkan. Predellan har en starkt mörknad målning, föreställande Nattvarden. Frii kopia efter en målning på Tyska kyrkans i Stockholm altartavla (utförd av målaren Nicolaus Vallerius 1658). På sidorna putti, som hålla kalk och törnekrona. Första avsatsen har i mitten Korsfästelsen, olja på väv (fig. 107). Starka lokaltoner av vilka den i förgrunden sittande mannens lysande röda klädnad överväger. På sidorna evangelisterna Markus t. v. och Lukas t. h. Andra avsatsens målning, Kristi uppståndelse (fig. 108). Krigsman-
nen i förgrunden har utpräglad samma typ som Friis figurer på predikstolen. På sidorna t. v. Andreas, apostel med lans, samt under denne apostel, Petrus (?), t. h. apostel med svärd, Paulus (?); ovanför honom apostel med hillebard och ytterst apostel. Attributen äro delvis restaurerade. På kartusch mellan första och andra avdelningen står: ANTHONY TROTZIGH/MARIA LEMMENS. Tredje avdelningens tavla, Kristi Himmelsfärd är ljusare i färgen än de båda nedre. På sidorna därom från vänster: putto med ham-

¹ Trotzig efterskänkte genom detta kyrkans skuld huvudsakligen för tegel från hans för kyrkobygget inrättade tegelbruk. Ang. Trotzig se E. LYBERG i Dalarnas Hembygdsbok 1941, s. 38.

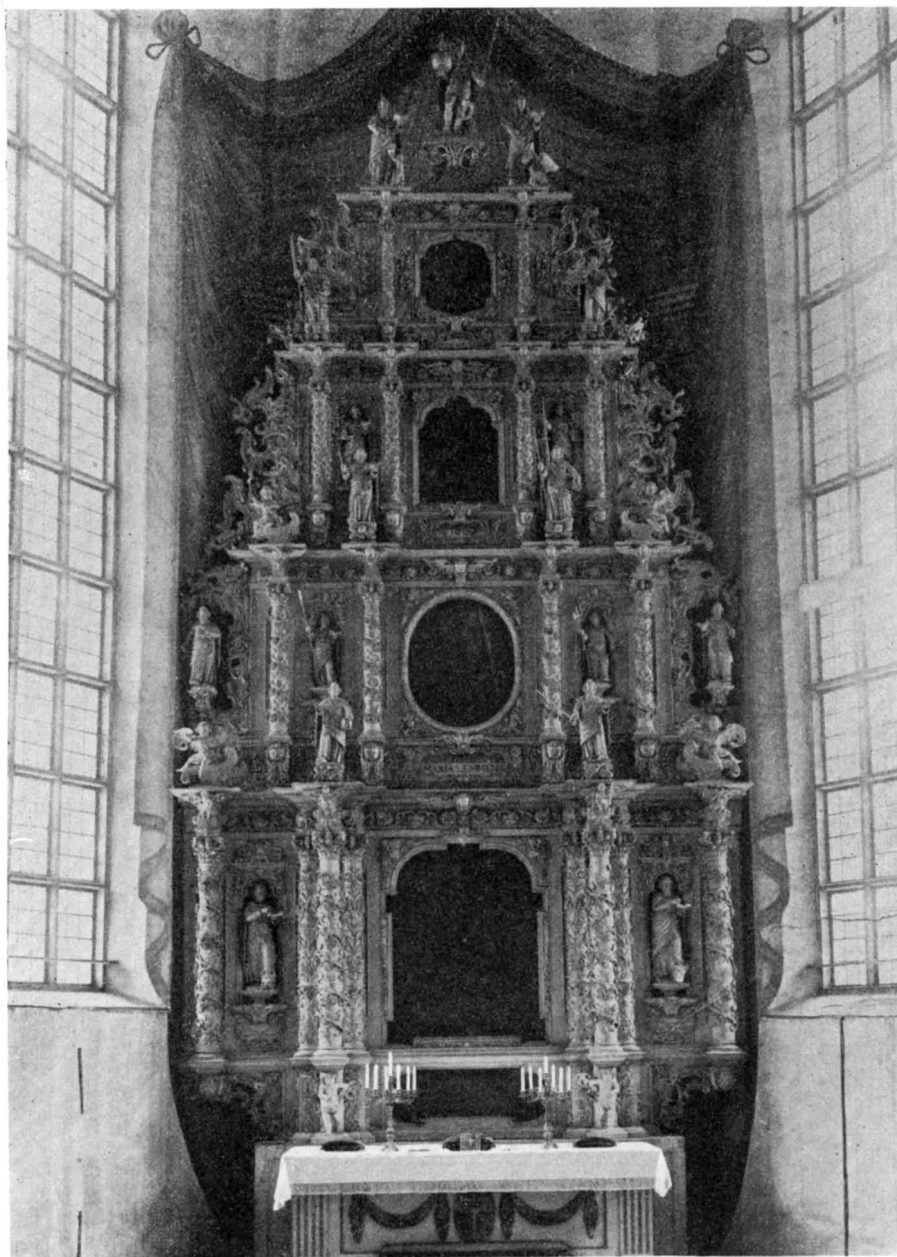

Fig. 106. Altaruppsats av Evert Friis. 1665—69. Foto A.T.A. före 1906.
Altaraufsatz von Evert Friis. 1665—69. Altarpiece by Evert Friis. 1665—69.

Fig. 107. Korsfästelsen. Målning på altarpupsatsen fig. 106. Foto S. Nilsson 1941.
 Die Kreuzigung. Ölgemälde des Altaraufsatzes Golgotha. Oilpainting from the altarpiece
 Fig. 106. fig. 106.

mare, aposteln Tomas med vinkelhake, därunder Bartolomeus med kniv, t. h. om tavlan S. Jakob med pilgrimsstav och därunder Philippus; ytterst t. h. putto med lans. På kartuschen under tavlan står årtalet 1669. Fjärde våningens tavla föreställer

Fig. 108. Uppståndelsen. Oljemålning på altaruppsatsen fig. 106.
 Die Auferstehung Christi. Ölgemälde The resurrection. Oilpainting
 des Altaraufsatzes Fig. 106. from the altarpiece fig. 106.

Yttersta domen. På sidorna därom t. v. Paulus, t. h. Petrus. Överst Kristus med världsgloben omgiven av evangelisterna Matteus och Johannes. På listverken äro kerubhuvuden, kartuscher, broskornament och rosetter. Målningarna av holländsk eller nordtysk skola. 1600-t:s f. h.

Falu stads domböcker bevara akter som beröra altartavlans anskaffande (jfr predikstolen och Bil. II). Av dessa framgå att Evert Friis gjort alla skulpturerna, men att snicke-

Fig. 109. Detalj av altaruppsatsen
fig. 106. Foto S. Nilsson 1941.
Detail des Altar-
aufsatzes Fig. 106.   Detail of the altar-
piece fig. 106.

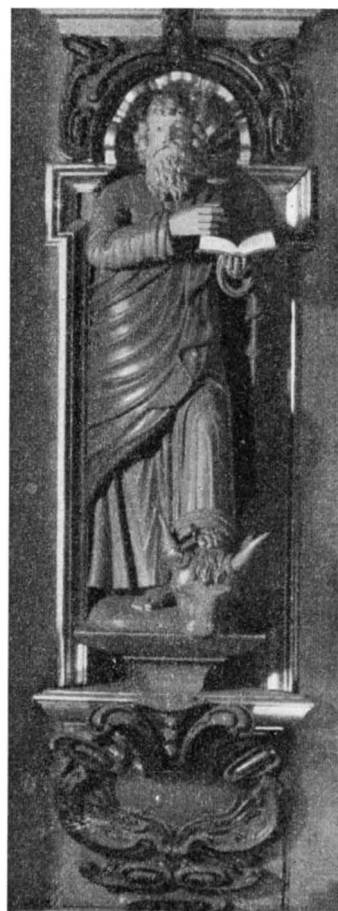

Fig. 110. Lukas. Detalj av fig.
106. Foto S. Nilsson 1941.
S. Lukas. Detail
der Fig. 106.   S. Lucas. Detail
of fig. 106.

riarbetet utförts av Jöns Göstafsson från Norrköping, en snickarmästare och bildsnidare, som är känd som entreprenör för kyrkliga inredningsföremål i olika delar av landet vid mitten av 1600-t.¹ Falu-inredningen, som även omfattade korskrank, predikstol och en försvunnen orgel, är Friis hittills kända, största och märkligaste arbete. Evert Friis tillhör en grupp Holsteinska bildhuggare på 1600-t:s mitt, som varit verksamma i Sverige. Bland hans verk äro Askersunds kyrkas och Gävle stadskyrkas altare och

¹ Genom att Göstafsson avslutat kontrakten har han felaktigt uppfattats som mästaren, jfr t. ex. RABÉN, a. a. s. 192 och där citerad litteratur samt Sv. K., Gästrikland, s. 79.

predikstol (Sv. K., Gästrikland, fig. 43-47) och sannolikt Tyska kyrkans altarprydnad, som står mycket nära Faluns. RABÉN har (a. a. s. 148) tillskrivit den senare Markus Hebel, under vilket namn han samlat ett flertal sinsemellan olika arbeten.

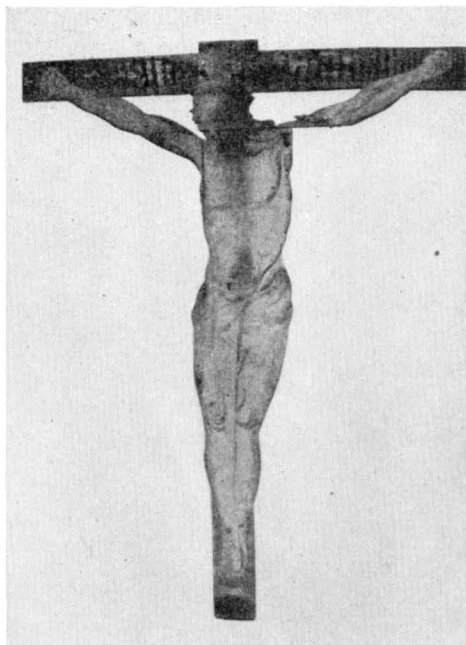
Krucifix av förgyllt trä på svart kors. Tidigare på altaret. 1600-t:s mitt. H. 41 cm. Nu i sakristian. Ett brunbetsat krucifix på altaret av A. Backlund 1935. H. 77 cm.

I kyrkans urspr. inredning ingick ett korskrank av Evert Friis¹. De flesta delar, som finnas kvar, avlägsnades redan 1716, varför de undgått att vitmålas. Det har ej gått att utföra en rekonstruktion annat än i stora drag. Äldre planer av kyrkan (fig. 101, 102) visa, att det gick tvärs över ingången till koret. HAMMARSTRÖM har den utförligaste beskrivningen : »Chor-Skranket med 2:ne dörrar och 4 pelare likasom med omlindade winrankor och derofwan uppå 4 stycken Sinnebilder. Öfra Listen med 2:ne Lejon och Swänska wapnet.» Av uppgifter i kyrkans arkiv blir det klart att det var i två avdelningar »med galar» och sålunda bildade ett högt gallerverk mellan församlingens del av kyrkan och koret.

Av detta skrank finnas nedanstående delar i behåll, alla av ek, omsorgsfullt skulpterade med rika ornament. Försvunna äro de av HAMMARSTRÖM omtalade pelarna, likaså de vapenbärande lejonerna. Sinnebilderna äro möjligen identiska med bevarade genier eller dygder, som stå på maskaroner och i 3 fall krönas av kapital i broskornamentik. De hålla gitarr, fruktskål och lamm H. 120 cm. Själva skranket bildades av snidade ekbalustrar, varav 28 st. finnas i behåll. H. 143 cm. Dessa ha uppburit listverk på vilka friskulptur stått, s. k. »dygder» med sinnebilder, alla med socklar av maskaroner med rika broskornament. 6 st. äro bevarade, men två ha förlorat sina attribut. Identifieras kunna: »Lagen»; »Kärleken» med två barn; »Hoppet» med ankare; den stridande »Tron»; dessutom finnas 2 utan sockel, en utan attribut och »Tålmodet» med lamm; »Justitia» med en orm, men utan svärd eller vågskål (fig. 112).

De av balustrarna burna listverken, som ej finnas kvar, ha prytt av dekorativa ansikten, kerubhuvuden, djävulsmasker och kartuscher med broskornamentik. Av dessa

¹ Detta synes ha betalats av staden och ej med den Trozigska donationen, då det varken haft inskrifter eller han i äldre källor nämnes som donator.

KRUCIFIX

KORSKRANK

Fig. 111. Triumfkrucifix. 1723.
Triumphkruzifixus. 1723. Rood crucifix. 1723.

Fig. 112. Statyetter från korskrank av Evert Friis. Ek. Omkr. 1655. Foto S. Nilsson 1941.
 Statuetten einer Chorschranke von Evert Friis. Um 1655. Statuettes from a screen by Evert Friis. About 1655.

Fig. 113. Dekorativa ansikten från korskranket. Omkr. 1655. Foto S. Nilsson 1941.
 Dekorative Köpfe der Chorschranke. Um 1655. Decorative heads from the screen. About 1655.

Fig. 114. Detaljer av korskranket. 1655. Foto S. Nilsson 1941.
Fragmente der Chorschranke. Um 1655. Details of the screen. About 1655.

återstå: 5 mansansikten med mustascher; 2 dekorativa ansikten; 2 djävulsmasker; 2 grinande maskaroner; 7 änglahuvuden. Samtliga dessa ha en höjd som varierar mellan 32 och 40 cm; 2 mindre d:o; 8 kartuscher med broskornament, samt 4 mindre. 2 rikt snidade korintiska kapitäl, som sannolikt krönt pelare (jfr ovan). Keruber med långt utskjutande vingar. 2 st. med vidsittande obetydligt ornerat ryggstycke H. 79 cm; 4 änglar, avsedda att sväva fritt, 2 hålla druvklasar. H. 40 cm; två vingartade sidostycken, varav fragment återstå (fig. 114). H. 79 cm. Samtliga figurer och ornament ha skador, särskilt äro kerubernas vingar samt figurernas armar i stor utsträckning avslagna. Det är möjligt att en del av ornamenten tillhör den försvunna orgelfasaden. — Förvarade i kyrkans museum, utom en ängel, som lånats till stadens krematorium och uppsatts där vid konsol.

1716, till midsommardagen, flyttades den

Fig. 115. Detalj av korskranket eller orgeln.
Omkr. 1655. Foto A. T. A.

Detail der Chorschranke oder der Orgel. Um 1655. Detail of the screen or the organ. About 1655.

Fig. 116. Predikstol av Evert Friis. 1654. Före ommålningen 1906.
Kanzel von Evert Friis. 1654. Vor der Restaurierung von 1906. Pulpit by Evert Friis. 1654. Before the restoration of 1906.

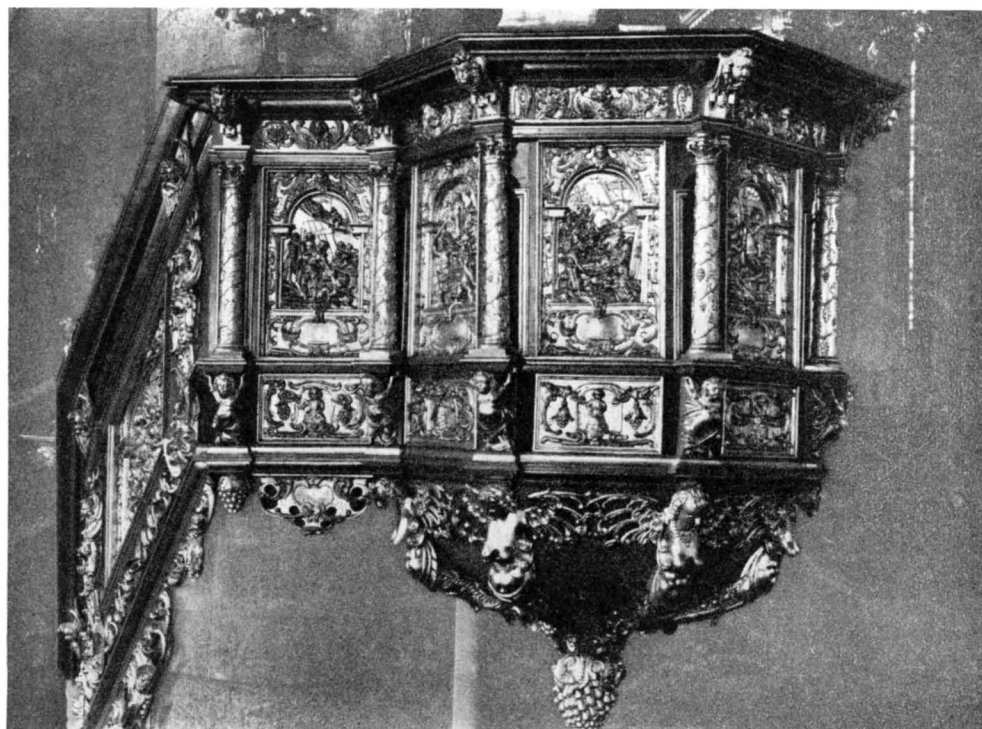

Fig. 117. Predikstolen fig. 116. Foto A. T. A. 1931.
Die Kanzel Fig. 116. Photo 1931. The pulpit fig. 116. Photo 1931.

övre listen med de sköldbärande lejonerna upp i valvet och »alla spiror» borttogos. Reparationen bekostades av landshövding Jonas Cedercreutz. Det nedre balusterskranket fick kvarstå till 1830-t.

»Mitt öfver ingången till Choret» uppsattes, enligt HAMMARSTRÖM, »en nätt Korsfästelse-Bild, som är sydd med färgat silke, på hwitt sidentyg och fästad wid Trädet», utförd och skänkt av »Sekreteraren Voltherssöns Fru», 1723. Detta är bevarat (fig. 111). H. 189 cm. B. 146 cm. Bildens H. 160 cm. Det borttogos samtidigt med skranket. I kyrkans museum.

KRUCIFIX I
KORBÄGEN

I Jöns Göstaffssöns avtal (Bil. II) omnämnas biskops- och konungsstolarna. Dessa synas aldrig ha blivit utförda. I koret funnos två bänkar för »communionerna» samt en Bokestol. Den kan möjligen vara identisk med en bevarad pulpet med tre fötter med vridet skaft. 1600-t. H. 115 cm. Kyrkans museum. Termens innebörd är dock oviss.

STOLAR
I KORET

Predikstol av Evert Friis, 1654 utförd av lind med skulptur och reliefer på tak, korg, trappräcke och dörrömfattning. Urspr. omålad »hvit» (INV. 1684). Predikstolen

PREDIKSTOL

Fig. 118. Predikstolens ljudtak. Foto Sven Nilsson 1941.
Kanzeldeckel. Soundboard of the pulpit.

är, liksom altaret, 1906 tjockt övermålad med blå färg och de skulpturala delarna förgyllda, delvis så tjockt att figurernas anletsdrag utplånats. Målningen utfördes enligt direktiv av Agi Lindegren (jfr altaret och nedan) och förtar den konstnärliga verkan av det känsligt utförda skulpturarbetet.

Predikstolskorgen är bruten i 9 fält, prydda med reliefer. Den uppbars ursprungligen av en karyatid, en ängel med uppsträckta armar (fig. 128); nu i museet. Total H. 255 cm. Trappskrank, likaledes reliefprytt, och dörr med omfattning och överstycke, krönt av tre putti med kors, glob och gisselpåle samt på ramen t. v. Petrus,

Fig. 119. Detaljer av predikstolens trappa. a. Pilatus tvär sina händer. b. Getsemane.
 Details der Kanzel. a. Pilatus, b. Getsemane. Details of the pulpit. a. Pilatus, b. Gethsemane.

t. h. Paulus samt relief föreställande Herdarnas tillbedjan. Taket krönt av Kristus med segerfanan, rika ornament och kring yttre randen 6 krigare livligt gestikulerande, och iförda antikiserande rustningar med svärd, lansar eller hillebarder i händerna. Korgens reliefer föreställa: Herdarnas tillbedjan, Pilatus tvär sina händer, Korsbärandet, Fastspikandet på korset, Korsfästelsen, Nedtagandet från korset, Gravläggningen, Uppståndelsen, Nedstigandet i dödsriket. Trappverkets reliefer föreställa, nedifrån räknat på v. sidan: Kristus inför Pilatus, Getsemane; på ö. sidan Getsemane, Ecce Homo, Törnekröningen. Predikstolen beställdes av Falu stad av bildsnidaren och

Fig. 120. Detalj av predikstolen. Ecce Homo. Foto S. Nilsson 1941.
Detail der Kanzel. Ecce Homo. Detail of the pulpit. Ecce Homo.

snickarmästaren Jöns Göstafsson från Norrköping, som enligt sin överenskommelse med staden »intresserat» den redan vid kyrkans inredning verksamme Evert Friis att utföra allt skulpturarbete (Bil. II). Predikstolen var färdig 1654, då Göstafsson utkvitterar sin andel av betalningen »det mig tillkommer»¹.

Predikstolen vitmålades 1743, då trappan vidgades. I restaureringen 1906 avlägsnades den bärande ängeln och ersattes av en druvklase.

TIMGLAS Det ursprungliga timglaset, med arm i järnsmide är bevarad i kyrkans museum. Liknar Amsbergs timglas (Sv. K. Dalarne I, s. 429). H. 26,5 cm.

¹ Göstafssons kvitto har misstolkats, jfr RABÉN a.a., s. 194 och där citerad litteratur. — »Een predikostool . . . af Christi pynos Historias Arbethe» syftar sannolikt på någon förlaga, som skulle användas (Bil. II).

Fig. 121. Detalj av predikstolen. Uppståndelsen.
Die Auferstehung. The resurrection.

Dopfundt av kolmårdsmarmor. Efter ritning av Agi Lindegren 1906. Till den urspr. inredningen hörde en dopfundt av sten, som var placerad inom ett särskilt skrank i korets n.v. hörn och var av »huggen steen». Dess utseende är icke känt. Den stod på en fyrkantig upphöjning med trappsteg (jfr fig. 101). Foten var »bräcklig» 1770 och funten sprucken och »borde lagas» (VIS. PROT.), men detta synes ej ha genomförts.

DOPFUNT

Dopskål av silver (fig. 129), invändigt förgylld. Inskrift: FÖRÄRAD 1706 AF FRIHERRINNAN MARIA BONDE FORDOM LANDSHÖFDINGEN FRIHERRE NILS GRIPENHIELMS FRU TIL WEDERLAG FÖR ET GRAFRUM I CHORET. Stämplor: Stockholms vapen (St. Erik en face) — G (= 1695) FS (= guldsmeden Ferdinand Sehl, 1688—1731, Stockholm) — åldermansranka. Diam. 41 (med handtag), skålen 25,8, H. 12 cm. Mässingsfat i funten. 1906.

DOPSKÅL

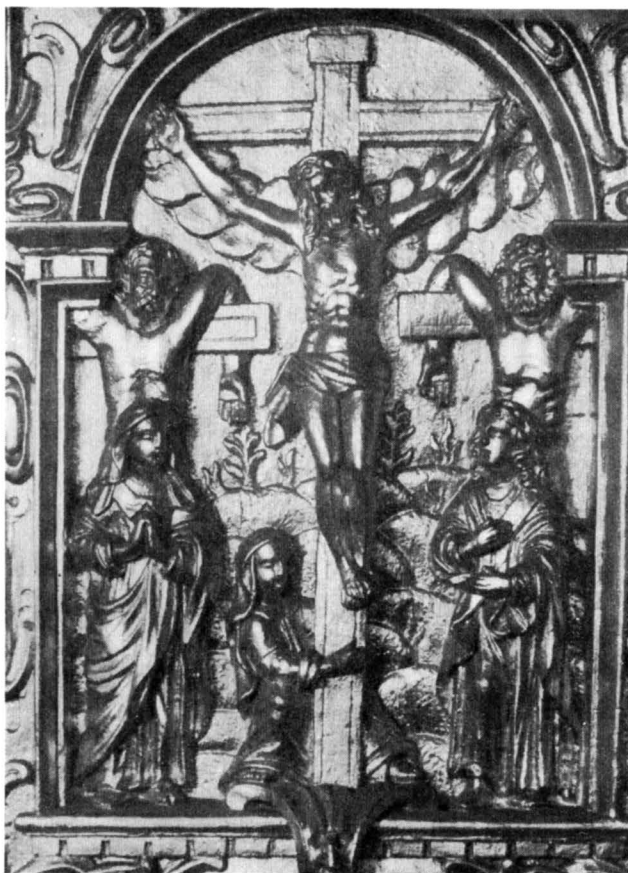

Fig. 122. Detalj av predikstolen. Korsfästelsen.
Detail der Kanzel. Die Kreuzigung. Detail of the pulpit. Golgotha.

BÄNK-
INREDNING

Öppna bänkar och bänkskärmar med fyllningar, imiterande de äldre bänkarna. Målade med blå oljefärg. — Kyrkan hade sin urspr. bänkinredning i behåll till restaureringen 1906 (fig. 104, 105). De gamla skärmarna och dörrarna användes i viss utsträckning till panel utmed långhusets och korets väggar och blåmålades. Utom bänkkvarteren funnos lösa bänkar i tvärskeppet, tillkomna efter hand på grund av den stora trängseln i kyrkan.

Under restaureringen uppstod en stark meningsstrid angående bänkarna. Möllers urspr. förslag upptog slutna bänkar i långhusets v. del, men i övrigt öppna. Ett parti inom församlingen önskade bevara de slutna bänkarna, en del ville att arkitektens första förslag skulle följas, majoriteten ville ha öppna bänkar, och dess mening, som nu även biträdades av arkitekten, segrade.

Fig. 123. Detalj av predikstolen. Herdarnas tillbedjan.
 Detail der Kanzel. Anbetung der Hirten. Detail of the pulpit. Adoration
 of the shepherds.

Orgelläktaren, i v., är ombyggd 1906, men i huvudsak bevarad i äldre form (fig. 92). Den äldre läktaren stammade från 1830-t. 1666 byggdes två stora läktare »bak i kyrkan» i s. och n. De blevo »sedermera» blåmålade. Alla läktare voro 1770 målade med »liu blå färg». Orgelläktaren över v. dörren hörde till kyrkans urspr. inredning och var »målade med sinnebilder».

LÄKTARE

I tvärskeppets övre rum (s. 96) voro 2 sångläktare, 1666 försedda med barriärer med »Bilhuggeri-arbete och swarta speglar». De voro avsedda för sång, »vocal och instrumental-Musik» och kallas sångläktare (inv. 1684).

De bibehöllos oförändrade till 1813, då de igensattes med bränskärmar. I restaureringen ha glasfönster insatts i öppningarna. De gamla läktarbarriärerna äro försvunna.

Fig. 124—25. Detaljer av predikstolen. Gravgängningen och Nedstigandet i dödsriket. Foto S. Nilsson.
 Details der Kanzel. Grablegung Christi. Christ im Totreich. Details of the pulpit. Entombment of Christ. Christ in the kingdom of death.

ORGEL Orgel från Åkerman & Lund med 30 stämmor och 2 manualer. 1906. — Kontrakt om det första orgelverket skrevs d. 6 mars 1650 med orgelbyggaren Jöran Spette (Bil. III). Den skulle kosta 3 000 Rd. och utfördes »å sätt och maner, som med huset och träwärket af de Nya Orgonen i Stockholms Stora kyrkia skiedt är». Mäster Spette motsvarade icke förväntningarna. Stadens domböcker innehålla ett flertal notiser, som utvisa hans försumlighet och för verkets färdigställande måste orgelbyggaren Mäster Frantz Boltz inskrida. 1658 skrev landshövdingen L. Creutz från »Nummerdalen i Norige» och klagade över att han hade »tingat et sådant liderligt köp» med orgelbyggaren. Därför hade Frantz Boltz engagerats att göra verket färdigt. 1665 reparerades det av Frantz Boltz och på 1690-t. av J. N. Cahman. HAMMARSTRÖM nämner även Christian orgelbyggare från Sala¹. 1692 diskuterades reparation »av det till undergång lutande orgelverket». 1720—23 verkställdes åter en större ombyggnad av Cahman, som under arbetet, vilket väl utfördes i Stockholm, »led skada för 2 400 Dal. K:mt» av en vådeld på Södermalm, och fick halva denna summa ersatt av Falu stad. Verket reparerades 1733 och

¹ I RÅK. 1650 benämnes Spette, »orgelbyggaren från Sala» istället för Saarbrücken, som var hans hemort.

Fig. 126—27. Detaljer av predikstolen. Korsbärningen. Korset reses. Foto S. Nilsson 1941.
 Details der Kanzel. Der Kreuzträger. Die Kreuzigung. Details of the pulpit. The cruciferous. Crucifixion.

1765, då stämman »vox humana» blev i »Discanten eller de högre tonerna inrättad till vox virginia för 400 Daler».

Den äldsta orgelfasadens utseende finnes ingen utförlig beskrivning av. Den nämnes första gången i kontraktet (jfr ovan och Bil. III) med Spette och sedan i Jöns Göstafssons avtal 1655 d. 23 aug. (Falu stads domböcker, se Bil. III), där han åtager sig »hwadh än på orgelwärket af Bilthuggar Arbete kan fehla». Inventarierna ha sarsamma notiser av vilka den utförligaste lyder: »Orgellektaren vitmålad, prydd med den högtidligare Musikens Sinnebilder så wäl i oljemålning som med fristående Bilder af Träd. På framsidan öfwer twenne uti Bildhuggeri Arbete anbragte Fruktkorgar läses årtalet 1740» (INV. 1828).

BEVARADE
 DELAR AV
 ÄLDRE ORGEL-
 FASADER.
 I MARTIN
 REDTMERS
 FASAD?

Det har ovan påpekats (s. 119), att en del skulpturer, som här upptagits under »korskranket» kunna ha hört till orgelfasaden, som ju utfördes under den tid Friis var verksam i kyrkan, (s. 124), men det är sannolikare att en mästare utfört det hela. 7 st. allegoriska figurer äro sannolikt identiska med de i INV. 1828 omnämnda (fig. 131, 132): Kvinna med framsträckta armar, som hållit något musikinstrument H. 137 cm. Kvinna

Fig. 128. Konsolfigur från predikstolen.
Holzfigur. Ursprünglich der Kanzel zugehörig.   Wooden figure originally belonging to the pulpit.

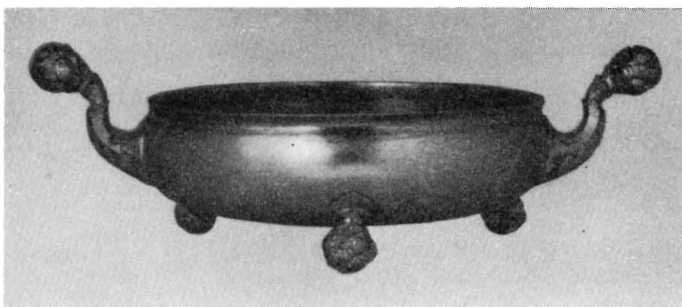

Fig. 129. Dopskål av Ferdinand Sehl. 1695.
Silbernes Taufbecken. 1695. Baptismal bowl of silver. 1695.

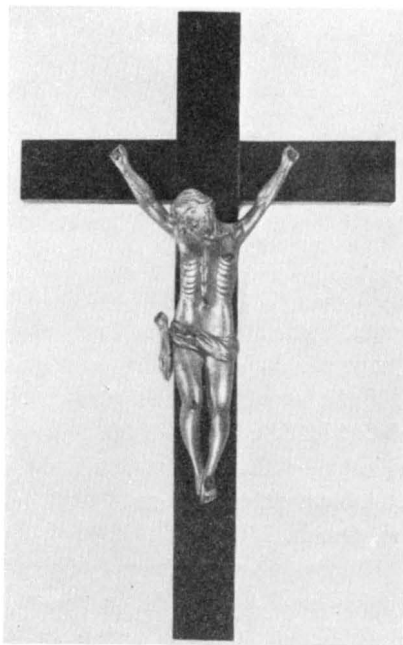
med lagerkrans. H. 140 cm. Lutspelerska med blomkrans och plymer i håret. H. 145 cm. Konung David (?), som hållit något instrument, en harpa (?), i sina framsträckta händer. H. 142 cm. Danserska med lager om håret. H. 147 cm. Kvinna, högra armen saknas. H. 140 cm. Kvinna med harpa. H. 147 cm. 2 sittande, 3 liggande putti (s. 134).

Att den första orgelfasaden skulle bli praktfull framgår av punkten i kontraktet om att »huset och träväverket» skulle göras likt Storkyrkans orgel (Bil. III). Storkyrkoorgelns mästare var Martin Redtmer, som avslutade sitt verk 1647. De bevarade delarna av Kristine kyrkas orgelfasad synas ge vid handen att denna är ett verk av Redtmer. Ornament och bevingade putti stå nära Friis ornamentala skulptur¹.

Från orgelfasadens senare skeden härstamma följande delar: Fragment av vingar med akantuslövverk och kerubhuvuden, 2 st. (fig. 136). H. 94 och 89 cm. Kartusch med ornerad omfattning. Inskriften utplånad. B. 59 cm. H. 58 cm. Dessa fragment torde tillhöra Cahmans ombyggnad 1723. Burchard Prechts gesäll Olof Ekenberg reste 1723 till Falun och det är tänkbart att de nya skulpturdelarna emanerat från Prechts verkstad. Kartuschen, som är enklare arbete, kan möjligen stamma från 1740 års ombyggnad.

Nummertavlor: 1) 6 st., från restaureringen

¹ Sv. K., Stockholms Kyrkor, I, s. 170, fig. 223, där orgeln avbildas i sitt omgjorda skick, sedan den uppsatts i Bälunge kyrka.

1700-TALETS
ORGELFASAD

NUMMER-
TAVLOR

Fig. 130. Krucifix. 1600-t:s mitt.
Krucifix. Mitte des 17 Jht. Crucifix. Middle of the
17th century.

Fig. 131. Statyer från orgel av Martin Redtmer. 1650—55.
 Standbilder von der Orgel. Statues from the organ.
 1650—55. 1650—55.

1906. — 2) 2 st. av trä med förgylld ram. 1700-t:s slut. I koret. H. 95 cm. — 3) 2 st. ovala, som stått på refflade ståndare. Samma typ som Stora Kopparbergs kyrkas. I museet.

NATTVARDS-
KÄRL

Kalk av silver, helt förgylld. Foten sexpassformad med 6 dekorativa bröstbilder (fig. 137, 138). Omkr. 1550. Saknar stämplrar. Skålen omgjord 1746 av guldsmeden O. H. Sjöberg i Falun. Stämplrar: Falu vapen — N (= 1746) ^O_{HS} (= Otto Henrik Sjöberg). H. 24,2 därav foten 15,8 cm. Patén, helt förgylld, med ringkors på brädden. Saknar stämplrar. Omkr. 1650.

Vinkannor av silver: 1) Cylindrisk, med graverade, drivna och ciselerade ornament. Under handtaget H H, graverat (fig. 141). Troligen från 1600-t:s början¹. Skänkt av Hans Ersson Geflebo (även kallad Brander) 1656. H. 32,5 cm. Diam. nedtill 13,5, upptill 10 cm. — 2) Pärnformad, med rika drivna ornament och tre reliefer inom

¹ Gustaf II Adolfsutställningens katalog nr 1411, Sthlm 1932.

Fig. 132. Statyer från Orgel av Martin Redtmer. 1650—55. Foto S. Nilsson 1941.
 Standbildern von der Orgel. 1650—55. Statues from the Organ. 1650—55.

ovala kartuscher, föreställande Getsemane, Nattvarden och dopet (fig. 139, 140). Under handtaget inom graverad ram H. E. S. E. M. S. 1656. Stämplrar: Stockholms stämpel (krona) — NB. Utförd av guldsmeden Nikolaus Breuman, Stockholm 1669. H. 38,5 cm. Skänkt av rådm. Erich Persson Brandberg (d. 1675). — 3) Pärönformad. Skänkt av guldsmeden G. Wallin och hans hustru Ebba Augusta Holm 1788. Stämplrar: J. KLING — Kontroll — L 5 (= 1865). H. 36,5 cm.

Oblatask av silver, oval, helt förgylld. Stämplrar: I S på sköld (=guldsmeden Johan Schick i Stockholm 1643—1701). H. 12,5, L. 12, B. 9,8 cm. (Fig. 179).

Sked av silver, helt förgylld, med två blad, det ena sil. Stämplrar: IL (= Guldsmeden J. Leffler f. 1723, d. omkr. 1800). Falu stämpel — kontroll. Inköpt 1767.

Sockenbudstyg, 3 st., av silver bestående vardera av kalk, patén och oblatask.

Brudkrona, utförd av Märta av Ekenstam 1920, skänkt av fröken E. Ljungberg 1925. H. 9 cm. — 1643 skänkte Erik Hansson på Höjen en brudkrona.

Fig. 133. Putti från orgeln. 1650—55. Foto G. Boëthius 1941.
Holzfiguren von der Orgel. 1650—55. Wooden figures from the organ. 1650—55.

Fig. 134. Putto från orgeln. 1650—55. Foto G. Boëthius 1941.
Holzfigur von der Orgel. 1650—55. Wooden figure from the organ. 1650—55.

Fig. 135—136. Detaljer av orgelfasad. 1743. Foto G. Boëthius. 1941.
 Details von der Orgel. 1743. Details of the organ. 1743.

Vinkanna av tenn, päronformad. Stämplar: Kontroll — krönt S — AM — korslagda pilar. H. 37 cm.

Oblatask av tenn, oval, på 4 fötter, med lamm på locket. Inskr.: FAHLÛNA KIÖRTJA
 Stämplar: Ängel och E. A. B. — H. 10 cm.

Ljuskrona av mässing, med 20 ljusarmar i 2 rader. Staven avslutad av lejonhuvud med bygel i gapet. Polskt (?) arbete från 1500-t:s slut. Sannolikt krigsbyte. Skänkt av Karl X Gustav (fig. 142). H. 160 cm. LJUSREDSKAP

Ljuskrona av mässing, barockstil. 60 ljusarmar i 4 rader. H. 260 cm. Gåva av Falu stads hantverksförening 1844. — D:o 36 ljusarmar i 3 rader, gåva av Olof Fahlander, 1874. H. 180 cm. D:o 23 ljusarmar med 16 pipor i 2 rader. Inköpta 1906. H. 180 cm., Lampetter, 4 st. 1906.

Ljusarmar, 9 st., för 3 ljus. 1906.

Ljusstakar av silver: 1) 2 st., av silver med drivna och ciselerade ornament samt inskr.: OLOF NYMAN HELENA LARSDOTTER BLACKSTADIA. Stämplar på fotens kant och brickorna: på den ena IS, på den andra SF under krona. Stockholms vapen — Äldermansranka — G (= 1695). Utf. av Johan Ståhles änka och Salomon Feiff. H. 59,5 cm. 2) 2 st., utförda 1872 av guldsmeden Larsson, Stockholm. H. 26,3 cm.

Kandelabrar av silver, 2 st., för 5 ljus. Skänkta av Johan Erik och Maria Widegren, 1906. Guldsmeds AB. 1906. H. 67,5 cm.

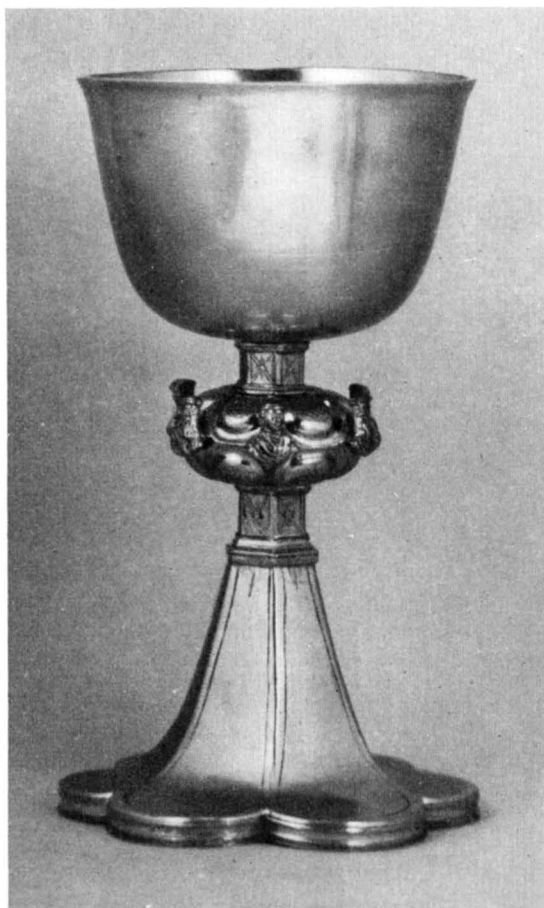

Fig. 137. Kalk av silver. Fot från 1500-talets mitt.
Skålen från 1746. Foto S. Nilsson 1941.

Silberner Kelch. Unterer Teil aus der Mitte 16 Jht.	Communion cup of silver. Foot from the middle of the 16th century.
--	--

Mässingsljusstakar, trearmede, 2 st. 1600-t. H. 35 resp. 42 cm. och B. 43 cm.
B. 63 cm. — D:o moderna: 2 st. för 3 ljus, på predikstolen, 8 st. för 1 ljus.

1660 uppsattes en ljuskrona i högkoret. Inv. 1684 upptar kronor av mässing 10 st.,
därav en med 20 armar skänkt av Karl X Gustaf, med 30 ljusarmar vardera skänkta
av Henrich Theet, Johan Trotzig (s. 141), Lars Christophersson och S. Kørsner, med 36
ljusarmar skänkt av Olof Nyman, med 20 d:o, skänkt av Friedrich Hanssohn samt
en utan angivet ljusarmantal, skänkt av »Salig Hans Hansson». Dessa 10 ljuskronor
blevo defekta efter hand — vilket skyldes på roströken. Man beslöt därför 1813 att

Fig. 138. Detaljer av kalken fig 137.
 Details des Kelches Fig. 137. Details of the communion cup fig. 137.

försälja alla ljuskronorna utom den av Karl X Gustaf skänkta, men ångrade sig kort därefter.

Till 1903 voro ljushållare placerade på bänksidorna (fig. 104).

Kalkkläden: Ett av svart sammet med silverornering och spets, skänkt av Sophia Aug. Lorichs, Charlotte Soph. Svedelius, Marie Åkerman 1811; 48×49 cm. — Ett av röd sammet. 1800-t.

TEXTILIER

Korkåpa (fig. 143, 144) av röd sammet med bårder och clipeus (ryggsköld) broderade med silke och guldtråd i hög relief. På clipeus under baldakin Korsfästelsen. På bården från v. till h.: apostel och Simon med klubba, Andreas och Petrus, apostel och Bartholomeus, Johannes ev. och Thomas, apostel med (stav?) och apostel med lans, Filippus och apostel med hillebard. — Sydd 1666 av »Casseuren Pehr Larssons hustru Karin Hansdotter som arbetat derpå i 35 veckor» (prot.) Beställd av kyrkan. L. 304 cm. Bårdens B. 18 cm.

Mässhakar: 1) (fig. 176) av vit sidenatlas med guldspets, kantad med rött. Fram Guds öga, på baksidan krucifix, 1666, och Duvalls och Yxkulls vapen i hög relief och bokstäverna GD (= Gustaf Duvall) HY (= Helena Yxkull). L. fram 95 cm, bak 128 cm. Skänkt 1666 av landshövding Gustaf Duvall och hans maka, som samma år skänkte en liknande, nu försvunnen till Stora Kopparbergs kyrka. — 2) av vitblommig atlas med påsytt kors av rödbroderat tyg. L. fram 87 cm, bak 110 cm. — 3) av mörkröd sammet fodrad med violett tyg, guldbroderi. Skänkt av Johan Ugglå 1785. L. fram 91 cm, bak 115 cm. — 4) Två st. av svart sammet, 1826 och 1829. — 5) Två st. av svart sammet, skänkta av »C. W. & B. W. 1867. — 6) av röd sammet 1800-t. 7) 2 st. av rött och 2 st. av vitt siden 1929, med silke och guldbroderier. — 8) Två st. av röd sammet, anskaffade från Licium 1906. — 9) Två st. av grönt linne, från Agda Österberg 1930.

Stola av vitt siden med broderad ranka i guldtråd. 1700-t. L. 260 cm.

Överkast till bokstöd av rött siden, broderat med silvertråd och silke. Gåva 1764 av landshövdingen Johan Abraham Hamilton. 52×69 cm.

Fig 139. Vinkanna av N. Breuman. 1669. Foto S. Nilsson 1941.
 Silberne Kanne. 1669. Communion jug of silver. 1669.

Bokdynor, 2 st., av svart sammet med guldbroderi. 1800-t:s början. Kyrkans museum. 2 st. av svart kläde, en av svart sammet, 1800-t. 2 d:o från Licium 1906, på altaret.

Håv (fig. 175) av röd atlas med rikt broderi. 1600-t. — 2 st. svarta håvar; 1800-t. — 2 st. röda d:o, nya.

Av nu försvunna textilier märkas en röd sammetsmässshake, skänkt 1682 av Johan Trotzig (jfr s. 136), ett rött sammetsantependium, skänkt av Inspektör Johan Gilius och hans hustru 1671, samt en bokdyna med Karl XII:s namn under krona och bokstäverna J. N. L.: B. M. W. samt 1715.

KLOCKOR I tornet hänga fyra klockor och två slagklockor. Storklockan, gjuten 1882 av N. P. Linderberg i Sundsvall, förut gjuten 1695 av Michael Bader, (d. v. s. av hans svärson Gerh. Meyer), andra gången 1711 av Joh. Andreas Klotz, tredje gången 1749 av Isaac Rockman. Angångsklockan, gjuten 1896 av Joh. A. Beckman och därförut 1737

Fig. 140. Detalj av kannan fig. 139. Nattvarden.
 Detail der Kanne Fig. 139. Das Abendmahl.   Detail of the jug fig. 139. The Communion.

av Isaac Rockman. Lillklockan, gjuten av J. A. Beckman 1849, blev omgjuten av Joh. Andreas Klotz 1711 och sedan 1791. Vårdklockan, likaledes gjuten 1711 av Klotz och omgjuten av J. A. Beckman 1849.

1658 anskaffades tre klockor från Michael Bader, en timklocka synes även ha anskaffats 1653—54. 1684 funnos de tre klockorna och en timklocka. 1711 förstördes alla klockorna, de voro då fyra.

Karl X Gustaf anslog medel till de första klockorna 1658. Landshövding Lorenz Creutz beslöt att klockorna skulle väga 25 och 16 skd. Dessutom gjordes en om 13 skd. eller något mindre, som till dels bekostades av »Mård skins-participanterna».

GRAVMINNEN

Gravstenar av kalksten: 1) Grå. Kartuscher och utplånade ornament och inskrifter. GRAVSTENAR 1600-t:s mitt. 206×144 cm. Inmurad i vapenhusets vägg. — 2) 2 st., grå. Ornament i relief, evangelistsymbolerna i hörnen, fragment av bibelspråk. 1600-t:s senare hälft. 207×143 cm. 1906 inmurade i vapenhusets vägg. — 3) 1 st. av rättvikskalksten med mycket petrifikat. Oval, av 2 putti hållen, kartusch och rektangulär tavla med inskr.:

Fig. 141. Vinkanna av silver. 1600-t:s början.
 Silberne Abendmahlkanne. Communion jug from the
 Anfang 17 Jht. beginning of the 17th cent.

NILS B:S (= Nils Bengtsson, se s. 143) CLARA BRANDT, DEN 8 MAY AO 1658. I hörnen evangelistsymbolerna, kring kanten, SÅ ELSKADE GUD WERLDEN (= Joh. 3 v. 16). 220 × 150 cm. — 4) Grå. Inskr.: DENNA GRAAF HAFWA KONSTSTATS INSPECTOREN H: ERIC SOHLBERG OCH DES K^a FRU BRITA CATHAR LYBECKER LÅTIT FÖRFÄRDIGA FÖR SIG OCH SINA ARFWINGAR: A^o 1728. 230 × 155 cm. — 5) Röd. Bomärke och E inom sköld. 137 × 211 cm. 1600-t. — 6) Grå. I hörnen evangelistsymbolerna. 205 × 142 cm. 1600-t. — 7) Gravsten (tavla?) av rödbrun sandsten, med avslagna hörn. Fastsatt med järnten på stråv-pelaren i s.ö. hörnet på yttermuren. Inskr.: »TRE ALNAR HÄRIFRÅN I JORDEN FÖRVARAS DET FÖRGÄNGLIGA AF HANDELSMANNEN I FAHLUN HERR DANIEL ERNHOLM OCH DESS

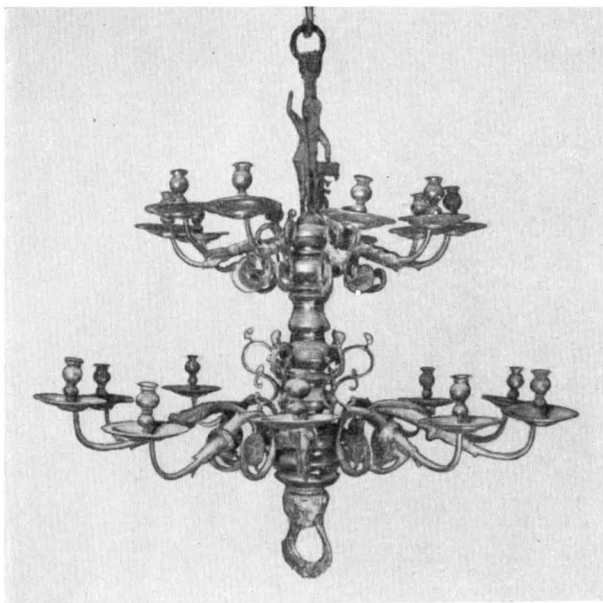

Fig. 142. Ljuskrona av mässing. 1600-t:s början.
Messingener Kronleuchter. Anfang 17 jht. Chandelier of brass. Beginning of the 17th century.

MAKA FRU MARGARETA MORENIUS SAMT DERAS MÅG, CAPITAIN OCH RIDDAREN HERR JOH. HENR. THEANDER OCH DESS FRU ELSA CHRISTINA LAX — MINNET AF DERAS VÄLGÖRANDE ÄR VARAKTIGARE ÄN DENNA STEN — 1799.» Denna, som hänvisar till en gravplats på kyrkogården, har veterligt alltid suttit på denna plats.

Det rådde en oerhörd brist på gravplatser innan Kristine kyrka byggdes och begravingarna där kommo därför att börja omedelbart. Många familjer försäkrade sig om gravar i kyrkan. De äro emellertid alla slojade. Efter HAMMARSTRÖM och andra uppgifter meddelas här de kända gravplatserna och deras innehavares levnadsdata. Här nedan spärrade namn återfinnas alla på kyrkans äldsta gravplan från 1704. I tvärskeppet från koret till n. portalen voro gravar tillhöriga: 1. Burggrefve H. Theet (d. 1657), prosten P. Gangius kyrkoherde i Stora Tuna, d. 1707, Borgmästar Bengt Hansson (d. 1683), Antony Trotzig (d. 1675, jfr s. 90, 112), Revisor Gahn (d. 1789). 2. Rådman Johan Ugglas (d. 1784) arvingar, Borgmästar Bengt Hansson, Handelsman Petter Medén (d. 1691). 3. Inspektör Johan Trotzig (d. 1693), Gruvpredikanten Jakob Hesselius (d. 1760), rådman Daniel Theet (d. 1774), Inspektör Fahlstedt (d. 1792). 4. Doktor G. Stalhof (d. 1683, s. 149). 5. Kamreran Eric Prytz (d. 1673), Kamrerar Jakob Bergs änka Anna Prytz, Rådman Evalt Knutsson (1700-t.), Räntmästar Henr. J. Gahn (1700-t.), Garvare Mandejus (1700-t.) och replslagare Kyronius. På stenen över denna grav lästes: Här hvila sig Salige Eric Prytz, Evolt Knutsson, Anna Christina Gahn. År 1719. Citat ur Fil. 1: 21, Ps. 73: 25, 26. Uppenb. 14:13. — 6. Rådman Clas Depkens (1600-t.), Jungfru Brita Olofs Dotter »och des Swågers Anders Anderssons i Efrikgården, Geschw. Efverström och medintressenter». — 7. Borgmästar Hindric Kock (syndicus i Falun, d. 1680), Rådman G. Körsner (s. 144), Borgmästar Carleberg. — I n. sidoskeppets gång mellan sakristian och

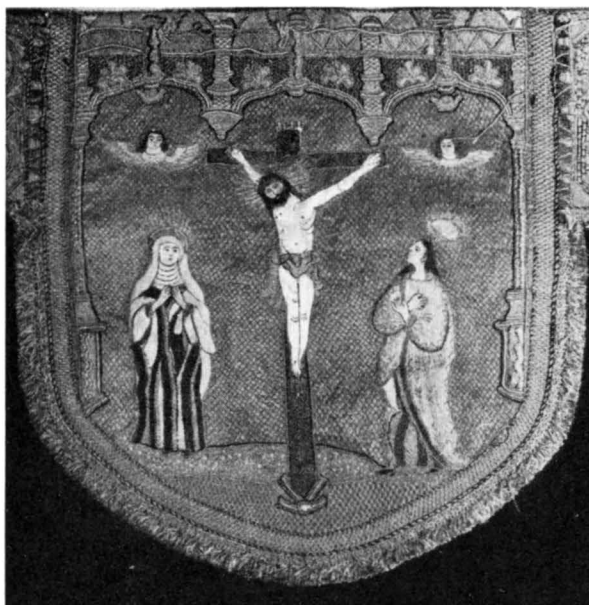

Fig. 143. Clipeus från en korkåpa. 1666. Foto S. Nilsson.
Clipeus eines Chormantels. 1666. Clipeus of a cope. 1666.

predikstolen: — 8. Rådman Ludvig Ottos (d. 1677) grav såld av sonen Olof Otto till handelsman Hindric Djurman (d. 1720). I graven är även borgmästaren i Gävle Olof Jönsson, Ludvig Ottos svärfader begravnen 17 sept. 1665. — Därefter följde »närmare intill Predikstolen» en kyrkan tillhörig murad grav (utan nr), som gick »under bänkarna vid norra Kurdörren» (= n. tvärskeppsportalen). På korsgången på andra sidan predikstolen: — 9. Borgmästar Gert. Lohrmans († 1662, s. 96) grav. Målaren Svedin (d. 1747). — 10. Borgmästare Zacharias Unosson (d. 1693), borgmästare Holenius (d. 1730) och Bergsrådet Troil (d. 1758). — 11. Cappelans graven. — 12. Handelsman Caspar Boltzs grav (d. 1672, jfr s. 155). — 13. Bruksförvaltar Antony Trotzig d. 1675 och Maria Lemmens (s. 90, 112). I lilla gången »mellan Schole»bänkarna»: — 14. Anton Erssons, rådman Lars Erssons (d. 1759) och Simon Funcks (d. 1748) samt Eric Jansson Fahlstedts (d. 1773) och Petter Carlssons grav. — 15. Rådman Morsbo Joh. Ersson (d. 1720), hans son Erik Johansson och Handelsman Anders Fahlgröns änka (jfr kyrkogårdens gravminnen). — I stora mittgången från koret till stora korsgången: Marchscheider (gruvmätare) Thomas Christiérssons (d. 1673) och rådman Erik Sjöbergs grav (d. 1739). — 17. Rådman Hans Ersson Geflebo (d. 1642, s. 133), samt Fr. Branders (d. 1736) och bergsman Eric Brander (d. 1748, jfr s. 133). — 18. Lorens Franks, Börje Heslers (d. 1743), J. Kihlströms (d. 1760), Gew. Fahlboms änka, Hans Mattsons »och des hustru Elisab. Voigts» samt Tenngjutaren L. Hedmans. — 19. Rådman Joh. Vandschiers (d. 1658), handelsman Litströms (d. 1791) och organisten O. Hellmans (d. 1750). — 20. Kämneren Anders Christopherssons (omkr. 1700), rådman Hellmans, (d. 1752) bergsman Daniel Pehrssons (1700-t.), Daniel Forschelius (d. 1736), Komminister Forssbergs barn (Forsberg d. 1805) Ernholms, G. Forsbergs, Hellmans, bokhållar Brander och rådman Rothermunds (d. 1756). — 21. Brandbergska graven, rådman Eric Pehrson Brandberg i Morbygden, Inspektor O. Brandberg (fader till Jacob Brandberg på

Fig. 144. Broderi från korkåpan. Foto S. Nilsson 1941.
 Stickerei des Chormantels   Embroideries of the cope
 aus d. J. 1666.   from 1666.

Ornäs), Cammererérar Anton Brandberg på Korgsarvet (döda resp. 1675, 1713, 1822). Mitt på stora korsgången hade följande personer sina gravar: 22. Handelsmannen Vilhelm Fahlbom, rådman Isac Moraeus (d. 1732), Hans Jespersson (d. 1788), och Hasselgrens. — 23. Nils Bengtson på Falun och Clara Brandt (jfr gravhällen s. 140); graven har även tillhört: rådman Joh. Gestrins andra hustru Anna Maria Printz (d. 1716) och handelsmans Per Månssons änka Anna Björkman. — Från stora korsgången till s. tvärskeppsdörren: 24. Rådman Balzar Hansson (kyrkportarnas donator s. 97), samt senare Strömbergiska arvingarna (omkr. 1700), rådman Littmarks (d. 1780) änka och barn. — 25. Rådman Hans Larsson (d. 1671) Falun¹ samt senare »Cammererskan» Kock, Margareta Fahlström, Bergsman Jonas Dahlberg och hans hustru, Christina Fahlberg. — 26. Sohlbergs grav (jfr gravhällen s. 140); graven tillhörde ursprungligen bergsman Behm (d. 1675). — 27. Rådman Lars Christoffersson (d. 1684) och senare inspektor Phil. Trotzig (d. 1732), och Kämnären Engström (d. 1778). — 28. Rådman Nils Dufva (d. 1689) och handelsmannen Johan Dufva (c:a 1700). — 29. Rådman Hans Ersson Hjordt (d. 1751) och senior Johan Svedberg (d. 1763). — 30. Musikanten David Schröder (Skröder) d. 1695, och rådman Johan Östberg (1800-t.). — 31. Daniel Isacsson på Sveden (d. 1680), Assessor Kahlmeter (d. 1766), och Moræernes hus tillhörig (c:a 1700). — 32. Rådmännen Hans Michelsson (d. 1688), Lars Bergners och »des måg Hans Håkansson» (d. resp. 1712 och 1745). — 33. Körsnerska graven för följ. medlemmar av familjen: handelsmans Hans, c:a 1700, rådmännen Sam, d. 1738 och Johan, d. 1756; senare tillhörig rådmännen Lars Näsmans (d. 1714) och Anders Niclas arvingar. — 34. Bokhållaren Anton Svabs (jfr s. 150) och bergsrådet Anders,

¹ Hans Larsson antog namnet Fahlström och hans son Ludvig Fahlström, landsh. i Västm., blev adlad 1685, frih. 1714.

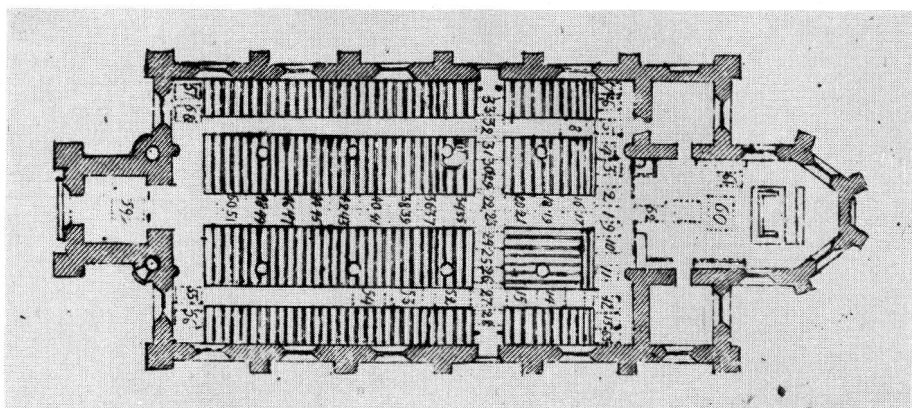

Fig. 145. Gravplan av kyrkan. Efter HAMMARSTRÖM.
Grundriss mit den Gräbern. Ende 18 Jht. Plan showing the situation of the graves. End of the 18th century.

sekreterar Fredric, 1700-t., och bergsrådet Anton Swab. — 35. Assessor Larsson (d. 1684), handelsman Johan Dufva, samt kämneren Anders Jespersson (d. 1788) och Bernstedts familj (ca 1700). — 36. Sven Nilsson (d. 1674) Anders Ersson Hjortman (d. 1720), Commissarie Sahlbäck, bergsrådet Anders Svab (d. 1731, jfr s. 155), och direktör Johan Munktell (d. 1744). — 37. Rådman Amund Monsson (d. 1680), och rådman Hindric Schvan. — 38. Bengt Pehrsson (d. 1680). — 39. Olof Nyman (d. 1671), samt senare Samuel Zachrisson (d. 1720) och bergsrådet Samuel Troili (d. 1758), samt bergsrådet Per Hedenblad (d. 1788). — 40. Apotekaren Peter Vildes (Villde), (d. 1674), rådman Peter Villde (d. 1721) samt bergsmännen Jacob Steffenburgs (d. 1600-t.) och senare bergsm. Zachrissons och Fahlanders. — 41. Handelsman Gunnar Svensson levde på 1650-t. (d. 1664), samt senare Johnas Dijkmans änka och kopparslagar Anders Vestman, och kassör Fahlcrauz (1700-t.). — 42. Alexander Ranies (Raine), inkom till Sverige 1647, d. 1684, Carl Sturks, (d. 1740), rådman Daniel Borgarell (d. 1738); den tillhörde 1789 handelsman Linds änka. — 43. Handelsman Stefan Embricks (d. 1704), apotekar Johan von Husum (d. 1725), Eric Dahlman (d. 1719) och Herman Fahlgren (d. 1714); tillhörde 1789 Fältskär Jakob Schulzen (d. 1766). — 44. Rådman Hans Hansson Fahlgren (d. 1675). Graven tillhörde sedan befallningsman N. Gahn (d. 1734), och inspektor Nils Jeder (Gedeur) samt såldes till handelsman Stakes (d. 1723) änka och guldsmeden Otto Hindric (Henrik) Sjöberg (jfr s. 132, samt Sv. K. Dalarne I, flerstädes). — 45. Hans Gahn d. 1649, (den i Skottland födde stamfadern för släkten); graven såldes först till Roland Nilsson (1600-t.), därpå till perukmakar Dahlbom och Jacob Lodhs änka Gertrud (d. 1706) samt slutligen till Abraham Sundblad (d. 1768). — 46. Rådman Botvid Jönsson (Jonsson) 1660-t., rådmännen Nils Lundh (d. 1705), E. och P. Forsmark och Assessor Edman (d. 1663). — 47. Rådman Samuel Göran Kiörsner (Körsner) d. ä. (d. 1727) och Assessor Edman, (d. 1785) — Johan Näsmans (d. 1730) grav, tillhörig familjen ännu 1789. — 49. Göran (Jöran) Hans Hansson (d. 1697), senare tillhörig geschwornern Benzel (d. 1667) och rådman Hans Hjort (d. 1751). — 50. Sekreterar Göran Drake (d. 1702), inspektor Elof Skragge (d. 1700-t.), kassör Anders Bengtson (1700-t.) och bokhållare Moraei änka samt Carl Östberg (1700-t.). — 51. Rådman Hans Hagen (d. 1675) (även Hahgen), kopparslagar A. Vestman (d. 1731), Israel Vaxmuth (d. 1739) och rådman Math. Hall (d. 1788). På lilla gången i s. sidoskeppet. — 52. Peter Michelsson (Petter Michells), nämnd 1675, handelsman Elias Åkerblom (d. 1740) och Petter Hult (d. 1741). — 53. Jonas Olofsson på Nytorget (Olsson,

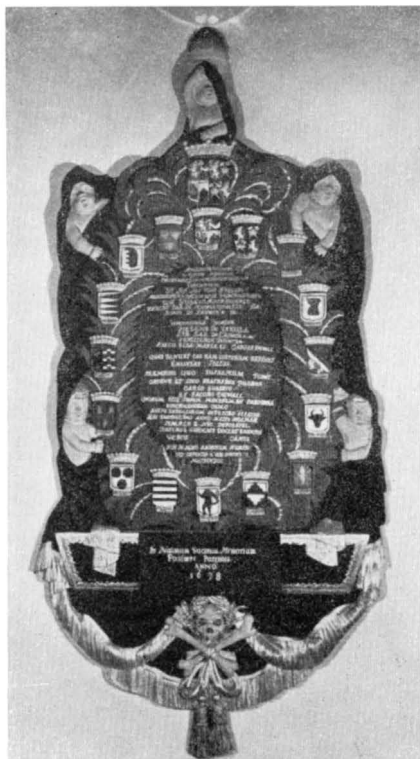

Fig. 146. Epitafium över Axel, Elsa, Maria, Carl Gustaf och Jacob Duwall. Uppsatt 1678.

Epitaphium för fem Epitaph to five children to the governor G. Duwall. 1678.

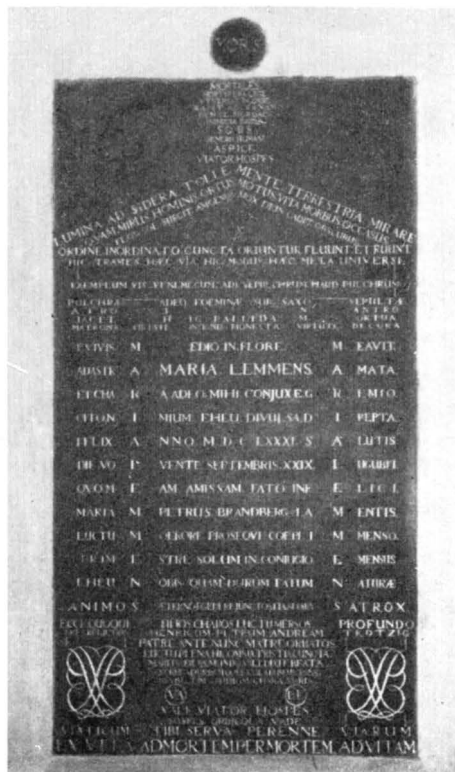

Fig. 147. Epitafium över Maria Lemmens, d. 1681.

Epitaph für Maria Lemmens, † 1681. Memorial-tablet to Maria Lemmens, † 1681.

d. 1731) samt senare handelsmännen Erland Borglind (d. 1713), Sam Östberg och Lars Pettersson (d. 1792, 1772). — 54. Eric Jacobsson Björk (d. 1709). I s.v. hörnet: 55. Rådman Fredric Hansson (d. 1684), Sexmannen Jedeur (Gedeur) d. 1709, handelsman Daniel Theet (d. 1774) Lars Dahlstedts sterbhus och fru Stenholz och M:lle Maria Gedeur (1700-t.). 56. Bergsrådet Harald Lybecker (d. 1714). — I n.v. hörnet: 57. Rådman, inspektor Dahlborg (d. 1694) och rådman Pehr Wallin (Vallin) d. 1795. — 58. Handelsman Hans Larsson Resare (d. 1682) samt bokhållaren Lars Bergner, handelsman Anders Alsin, och älderman O. Fahlsten (d. 1799). — I vapenhuset var Kyrkoh. Eric Brovallius' (1700-t.) grav samt Magnus Görssons. — I högkoret var landshövdingegraven, mitt framför altaret. Den har använts av landshövding Gustaf Duvall och hans ätt, friherre Nils Gripenhielm (jfr dopskålen s. 125), fröken Elisabeth Cederström (d. 1777) och landshövdingen friherre Petter Danckward (d. 1732). Vid sidan därom var prästgravens i vilken kyrkoherdarna J. Arhusius och Er. Biörk med fruar vilade. V. om landshövdingegraven låg inspektor Johan Göranssons (d. 1682) grav som sedan köptes av handelsmannen Marcus Fust (d. 1739), men 1709 inlösts av kyrkan och fyllets. Närmare kapitelhuset förvärvade Peter Pomp (se epitafiet s. 152) en grav 1787. Omkr. 1780 slutade kyrkobegravningsarna.

10. Sveriges kyrkor. Dalarne II.

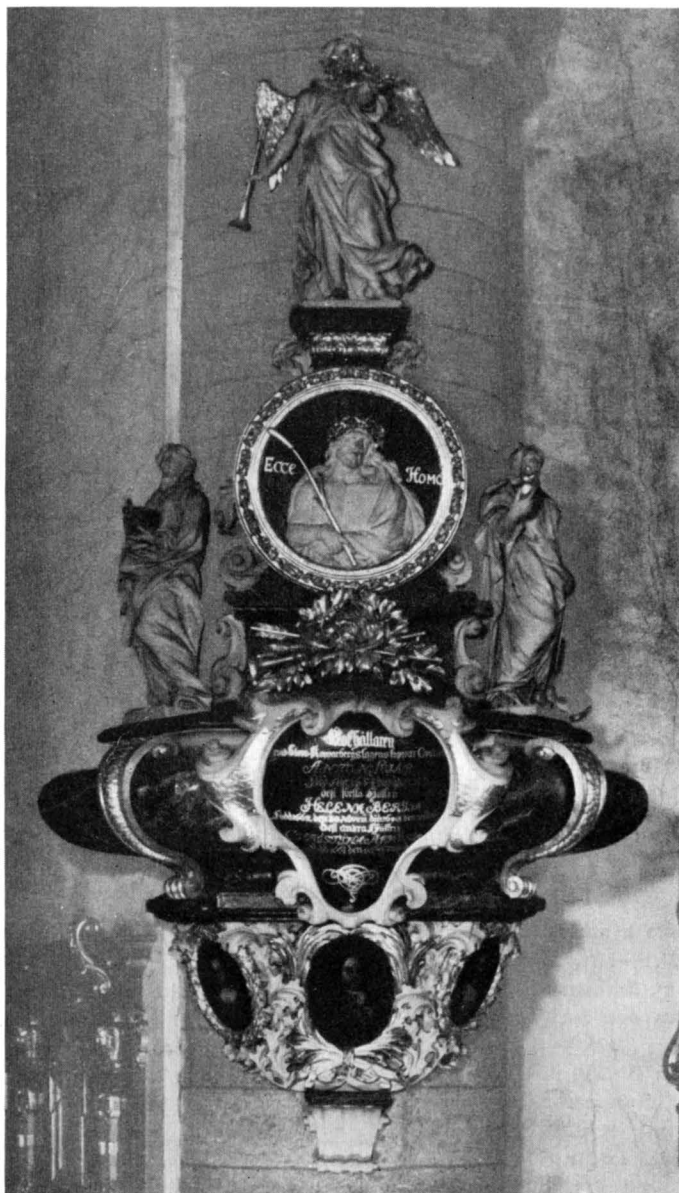

Fig. 148. Epitafium över Anton Swab, d. 1712. Foto S. Nilsson 1941.
Epitaph für Anton Swab, † 1712. Epitaph to Anton Swab, † 1712.

Fig. 149. Ecce Homo. Detalj av epitafiet fig. 148.
 Ecce Homo. Detail des Epitaphs Fig. 148. Ecce Homo. Detail of the epitaph fig. 148.

Epitafium över Axel, Elsa, Maria, Carl G. och Jacob, landshövding Gustaf EPITAFIER
 Duwalls i barndomen avlidna barn. Med Duwallska vapnet och deras anvapen runt
 omkring (fig. 146). Inskr.: ANTIQUITATS GENERIS, / GLORIA MAJORUM, / PROPRIAQUE
 VIRTUTE PERILLUSTRUM / PARENTUM, / S:AE R:AE M:S VIRI FIDELIS, / MONTANORUM &
 DALECARLIAE GUBERNATORIS, / D:NI GUSTAVI MACH. DUWALL / HÆREDIT, BAR. DE MACHER-
 STOVN, LIB. BA / RONIS DE LÅDVIKA ETC / & / GENEROSISSIMAE DOMINAE / HELENÆ DE
 YXKULL / LIB. BAR. DE LÅDVIKA:ETC. / TENELLORUM INFANTUM / AXELII, ELSÆ MARIE ET
 CAROLI DUWALL, / QVAS GENUIT EAS JAM CORPORUM RETINET / EXUVIAS TELLUS. / PRAE-
 MISSIS QUO SUPREMUM JUSSIT / ORDINE & LOCO FRATRIBUS DUOBUS / CARLO GUSTAVO
 ET JACOBO DUWALL, / QVORUM ILLE TRIUM MENSIVM, IN PAROCHIA / SUDERMANNORUM
 OSMO, / AVITO YXKULLORUM SEPULCRO ILLATUS. / HIC DUODECIMO ANNO NATUS HOLMIAE /
 TEMPLO S. NIC. DEPOSITUS. / POSTEROS EVIDENTI DOCENT EXEMPLO / VEROS CANOS /
 NON MAGNO ANNORUM NUMERO / SED SAPIENTIA & VITAE INTEGRITATE / METIENDOS. /
 IN NATORUM SUORUM MEMORIAM / POSSUERE PARENTES. / ANNO / 1678. /

Minnestavla över Cecilia Fabricia (fig. 161). Av koppar med förgylld inskr.
 mot svart botten: A & O / GLORIA / SALVE LECTOR. HUMANITATIS EST, NON INQVIETARE

Fig. 150. Porträtt av Anton Swab på epitafiet fig. 148.

Bildniss Anton Swabs. Detail
des Epitaphs Fig. 148.

Portrait of Anton Swab. De-
tail of the epitaph fig. 148.

QVIETOS. TU HOC CE/LERIUS ITER CONFICIES QUO PLENIOR IBIS ANNORVM. NOS CVM
VENERIT DI/ES DOMINI, IN MISERICORDIA EJVS EGREDIEMVR. ABI, OBI FELIX. / SALVO
SINGULARVM MATRONARVM RESPECTV: / REVERENDI & DOCTI VIRI, DOMINI PETRI THOMÆ
FABRICII, HVNNONIS VIL/LANORUM IN DANIA QVONDAM PASTORIS VIGILANTISSIMI FILIA, &
GERARDI / HENRICI STALHOFFS, MEDICINÆ DOCTORIS, SERENISSIMI PRINCIPIS ADOLPHI /
JOHANNIS, COMITIS PALATINI ETC. ITEM CHRISTIANOSTADII, NORRKOPLÆ, GOTHEBVIRGI,
FALUNEQUE SVECORVM, QVONDAM MEDICI ORDINARII UXOR, CECILIA PETRI / FABRICIA,
PIETATIS IN DEUM, CASTITATIS ET OBEDIENTIÆ IN SE ET MARI/TVM, OBSEQUII IN SUPERI-
ORES, FACILITATIS IN PARES, HUMILITATIS ET CANDORIS / IN OMNES, IDEA, IN SUBJECTO
SEPULCRO AEQVO PRAETIO EMTO AC EROGATO, / GLORIOSAM CARNIS PRÆSTOLATUR RESUR-
RECTIONEM. NATA 1629, 6 DEC. / RENATA DOMIN 3 ADVENT, NUPTA 1649, 22 APRIL DENATA
1681, 1 AVG. / GREGOR: REDEMTOR NOSTER SUSCEPIT MORTEM, NE MORI TIMEAMVS. /

Fig. 151. Porträtt av Helena Bergia, g. m. Anton Swab.
 På epitafiet fig. 148. Foto S. Nilsson 1941.
 Frau Helena Bergia. Detail des Epitaphs Fig. 148.   Portrait of Helena Bergia, detail
 of the epitaph fig. 148.

AUGUSTINICA TERT: RESURREXIT CHRISTUS, UT SE RESURRECTVRVM NON DUBITET CHRISTIANVS. / Citat ur JOH. 11, v. 25. H. 80 cm. B. 107 cm. Tavlan uppsatt över dr Stalhoffs maka Cecilia Petri Fabricia. G. H. Stalhoff var en berömd läkare som avled 1683 och begrovs i Kristine k:a. Nu i museet.

Epitafium över Maria Lemmens († 1681), av rödgrå marmor (fig. 147). H. 150 cm. B. 80 cm. Maria Lemmens var g. m. Anthony Trotzig i hans andra äktenskap och var jämte honom donator till altartavlan. Gifte om sig med Petrus Brandberg, men avled kort efter giftermålet, sörjd av honom och tre i inskriften uppräknade söner i första giftet Henrik, Petrus och Anders Trotzig. Den latinska inskriften är tryckt av HAMMARSTRÖM, III, s. 61.

Fig. 152. Porträtt av Christina Arhusia på epitafiet
fig. 148. Foto S. Nilsson 1941.

Bildnis der Christina Arhusia. Portrait of Christina Arhusia.
Detail des Epitaphs Fig. 148. Detail of the epitaph fig. 148.

Epitafium över fru Anna Dahlborg († 1711) och hennes två män, Johan Göransson Körsner († 1700) och Magnus Lagerbäck. Uppsatt omkr. 1711 (fig. 153). Saknar inskr. På sarkofagen en bild av Döden, på sidorna putti med kors och bok. Epitafiet är utfört av skulptör, tillhörig Burchard Prechts krets, möjligen Daniel Kortz († 1714)¹. På urspr. plats på n. pelaren vid ingången till koret (jfr följande). På nedre avdelningen de avlidnas porträtt (fig. 153—56). Epitafiets H. 419 cm.

Epitafium över Anton Svab († 1712) och hans båda hustrur Helena Bergia († 1698) och Christina Arhusia († 1741). Av trä, grönmarmorerat, vitt och förgyllt. Prytt med medaljong av Kristus som smärteman och flankerad av två »dygder», Tron och Hoppet. — Nederst de avlidnas porträtt. Är från början uppsatt som pendant till det föregående och utfört av bildhuggare ur Burchard Prechts krets, möjligen Daniel Kortz (fig. 148, 153). Inskrift: BOKHÅLLAREN / VID STORA KOPPARBERGSLAGENS KOPPAR

¹ Förbindelser med Prechts verkstad äro kända. Jfr orgeln s. 131.

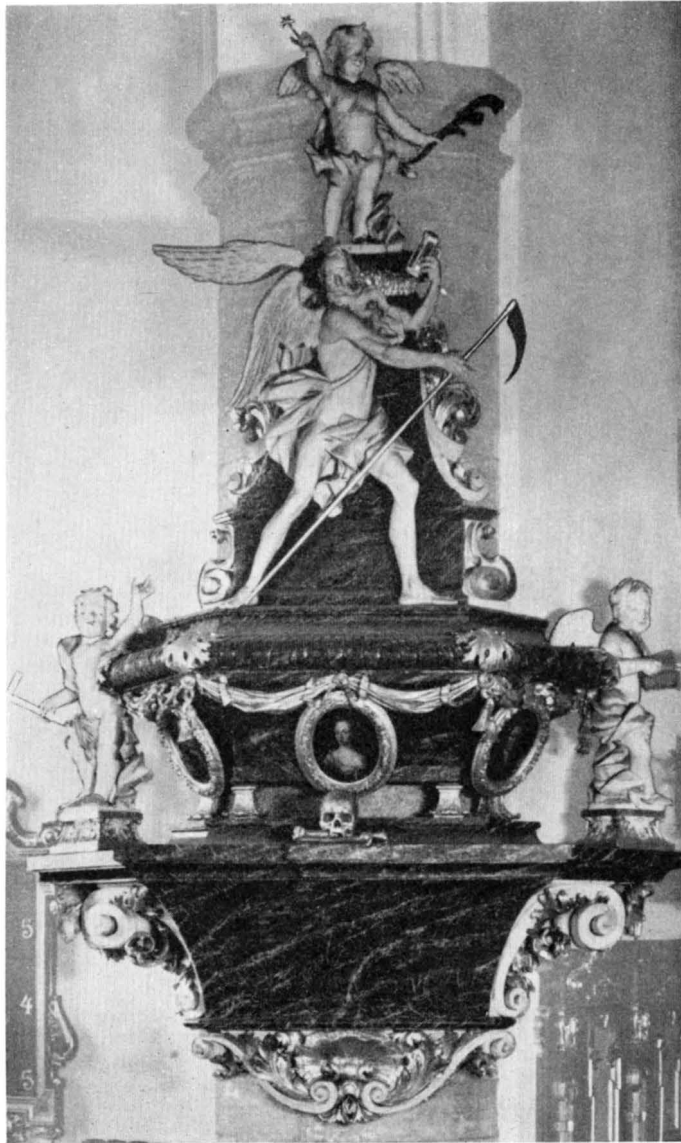

Fig. 153. Epitafium över fru Anna Dahlborg. Johan Göransson
Kørsner och Magnus Lagerbäck. Uppsatt omkr. 1711. Foto S.
Nilsson.

Epitaph. Um 1711. Epitaph. About 1711.

Fig. 154. Porträtt av handelsman Magnus Lagerbäck: på epitafiet fig. 153.
 Bildniss des Kaufmanns Magnus Lagerbäck. Detail des Epitaphs Fig. 153. Portrait of the merchant Magnus Lagerbäck, detail of the epitaph fig. 153.

CONTOIR / ANTON SWAB / FÖDD ÅHR 1654. DÖD ÅHR 1712. / DESS FÖRSTA HUSTRU / HELENA BERGIA, / FÖDD 1662 DEN 30 NOVEM. DÖD 1698 DEN 20 JULI. / DESS ANDRA HUSTRU / CHRISTINA ARHUSIA, / FÖDD 1661 DEN 6 DECEMB, porträttens H. 32, 38, 32 cm.

Epitafium över Petter Pomp (d.1786), av gråmelerad marmor med förgylld inskr.:
 HÄR UNDER / FÖRWARAS / DE IORDISKE ÖFVERLEFWOR. / AF. / EN. WÄLSINNAD. OCH. RED-
 LIG. MEDBORGARE. / GROSSHANDLAREN. I. STOCKHOLM. / PETTER. POMP. / FÖDD. I.
 FAHLUN. DEN. 13 NOV: 1720. / DÖD. I. STOCKHOLM. DEN. 13. JULII. 1786. / GENOM.

Fig. 155. Porträtt av fru Anna Dahlborg; på epitafiet fig. 153. Foto S. Nilsson 1941.

Frau Anna Dahlborg. Portrait of Mrs Anna Dahlborg, detail of the epitaph fig. 153.

Fig. 156. Porträtt av Johan Göransson Körsner, på epitafiet fig. 151. Foto S. Nilsson 1941.

Johan Göransson Körsner. Portrait of Johan Göransson Körsner, detail of the epitaph fig. 153.

WÄLGÖRANDE. / HAR. HAN. LEMNAT. EFTER. SIG. HOS. MÅNGA. / EN. ÖM. ÅMINNELSE. /
— H. 109 cm. B. 59 cm.

Epitafium över Anton von Swab, († 1768), (fig. 157—159). Överst medaljong. Förgyllda ornament och inskr.: HÄR HWILAR / RIDDAREN AF KONGL. NORDSTJERNEORDEN / WÄLBORNE / HERR ANTON WON SWAB. / FÖDD I FALUN D: 9 AUG. ÅR 1703. DÖD I STOCKHOLM D. 28 JANUAR. 1768. / ENSAM AF ÄTT, MAKELÖS UTAN HOPP. / TY / FÄDERNES GRIFTEN HAR REDAN GÖMDT ASKAN. / DENNE STEN WITTNAR WÄL HWAD HAN WARIT: / SOM BERGS-RÅD HAR HAN TÄNDT UP SWENSKA BERGFACKLAN / TIL KLARASTE SKIEN. / SOM ÖFWER-DIRECTEUR STADGAT GULD. OCH SILFWER-CONTROLLEN. / SOM MEDLEM I DE BÄGGE KL: SWENSKA WETENSKAPS GILLEN / LYST AF MARGKUNNIG FÖRFARENHET. / MEN / WARACKTIGASTE MINNET FÖRWÄRFWADE HAN / AF GODT HIERTA AF NIT / FÖR MEDBOR-GARE, FÖR FOSTERHIORD, / ET MINNE / LIKT RIDDARE-TECKNET. / UTAN NEDERGÅNG. / — I korets sydmur. H. 353 cm.

Inskriftstavla av gjutjärn, krönt av döds-kalle och dödsymboler och målad. Inskr.: »GRAFVEN SYNES MÖRCK OCH LED: MEN GIFVOM OSS DOCK EJ THER VID: NÄR JESUS LÄGGS I GRAFVEN NER, STOR HEDER VÅRA GRAFVAR SKIER: TACK VARE DIG O JESU KÄR, SOM FÖR OSS PINT OCH DÖDAD ÄR; TACK DIG, SOM GRAFVENS MÖRKA PORT HAR LIUS MED DIN BEGRAFNING GIORT. HAF HVILO, JESU, HAF DIN RÖ I VÅRA HIERTAN BLIF OCH BO: HAF JESU DÄR DIN HVILOSTAD SÅ HAR MAN SITT I GRAFVEN GLAD. I GRAFVEN DU SOM

Fig. 157. Epitafium öfver Anton von Swab,
d. 1768. Foto S. Nilsson 1941.

Epitaph des Anton von Swab, † 1768. Epitaph to Anton von Swab, † 1768.

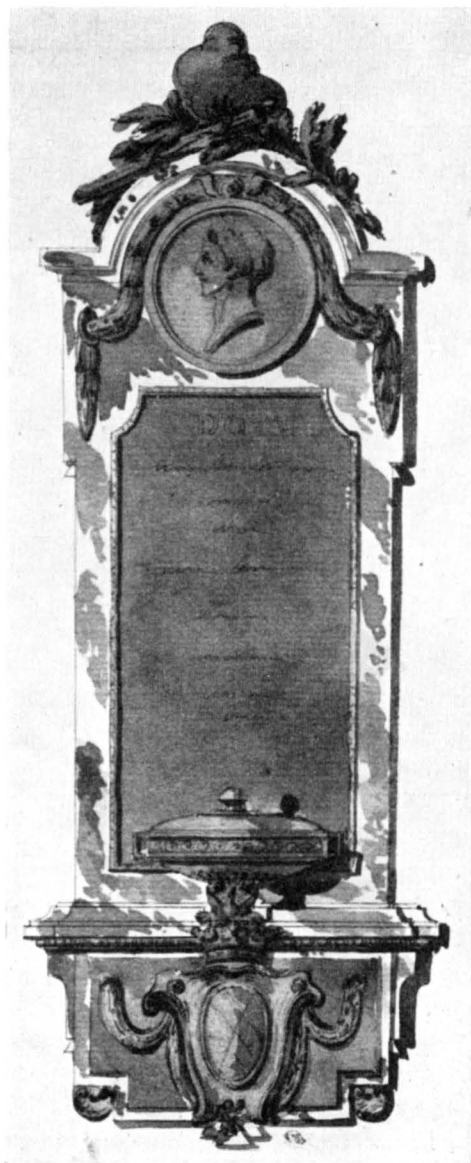

Fig. 158. Akvarell efter eller förlaga till epitafiet
fig. 157. Foto A. T. A.

Abbildung oder Vorlage Watercolour of or sketch
des Epitaphs Fig. 157. to the epitaph fig. 157.

Fig. 159. Porträttmedaljong i brons av Anton von Swab på epitafiet fig. 157. Foto S. Nilsson.
 Bildniss des Anton von Swab. Detail des Epitaphs Fig. 157. Portrait of Anton von Swab. Detail of the epitaph fig. 157.

LAGDER VARDT HAF OM MIN GRAF STARK VÅRD OCH VAKT AT INTET ONDT DÅR RÖRER MIG. MEN HAFVER RO OCH FRID OCH DIG. DU SOM AF GRAFVEN MÅND UPSTÅ, LÅT OSS MED LUST AF GRAFVEN GÅ OCH FARA SEDAN MED STOR FRÖGD TIL EVIG RO J HIMELS HÖGD
 Psa 160, v. 4. 5. 6. 7. 8. Museet. H. 72 cm. L. 179 cm. Har tillhört epitafium.

Liggande »Död». Del av epitafium. 1600-t:s sen. hälft. L. 159 cm.

En numera försvunnen »gammal Trädtafla» med verser över Ellen Rýker fanns ännu 1830 (Inv.), likaså Casper Boldts epitafium (d. 1672) med den avlidnes porträtt, samt Major Lars Dahlbergs epitafium (d. 1744).

Huvudbaner för landshövding Gustaf Duwall (d. 1691, begravnen 1692). Inskrift: KONGL. MAJ:Z TRO MAN OCH LANDSHÖFDING ÖFWER STORA KOPPARBERGET OCH DALARNA MEDH SÄTERS OCH NÄSGÅRDS LÄHN SAMPT ÖSTER OCH WÄSTER LAGEDÖME HÖGWÄLBORNE HERRE HERR GUSTAF DU WALL BARON AF MACHERTOWN OCH LUDWIKA SALIGEN AFSOMNADE I HERRANOM ÅHR 1691 UTI STOCKHOLM SAMPT ÄR HÄR BEGRAFWEN DEN 11 JANUARY ÅHR 1692. H. 146 cm. B. 175 cm. — Stamträd för landshövding Gustaf Duwall (begravnen 1692), Fäderne (fig. 163), Möderne, Yxkull, (fig. 164).

Huvudbaner: 1) över Harald Lybecker († 1714, fig. 166). Inskrift: HUVUDBANER KONGL. MAJ:TS TROMAN OCH BERGS-RÅD: WÄLBORNE H. / HARALD LYBECKER, / FÖDD WID ST. KOPPARBERGET D: 24 MAJI 1649, / AFLEED I HERRANOM DERSAMMASTÄDES D: 16 JAN. 1714. / — 2) Anders Svab († 1731, fig. 167). Inskrift: KONGL. MAJ:TZ TRO MAN OCH BERGSRÅD, / DEN WÄLBORNE HERRE, / HERR ANDERS SWAB, / FÖDD I FAHLUN DEN 7 DECEMB: 1681. / DÖD ÜTI STOCKHOLM DEN 2 JUNII 1731. / SYR. CAP. 51:v. 35, 36, 37, 38.

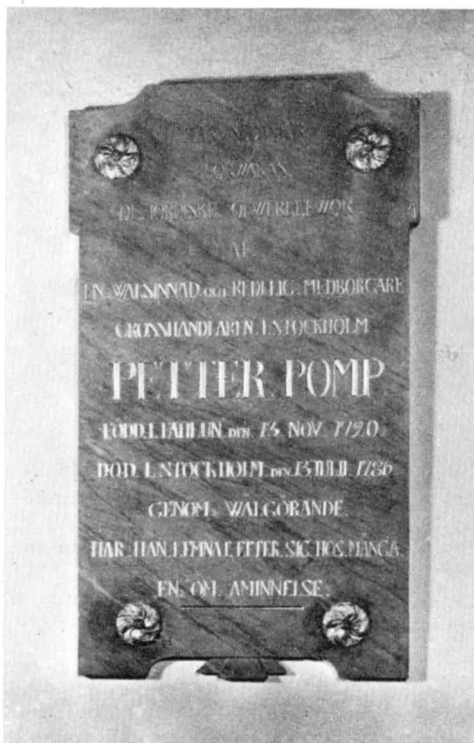

Fig. 160. Epitafium över Petter Pomp, d. 1786.
Foto S. Nilsson 1941.

Epitaph des Petter Pomp, Epitaph to Petter Pomp,
† 1786. † 1786.

— 3) Nils Gripenhielm, Inskr.: HANZ KONGL:MAIJ: DEN ALLERNÅDIGSTE KONUNGZ OCH SWEA RIJKES TROO MAN OCH LANDZHÖFDINGH ÖFVER KOPPARBERGS HÖFDINGEDÖME DEN HÖGWÄLBORNE HERREN NILS GRIPENHIELM HERRE TILL (fattas) AFLIDEN ÅHR EFTER CHRISTI BÖRDH 1706 DEN 27 MARTII. — N. långhusväggen.

Epitafierna och andra lösa inventarier uppges 1770 (vis. prot.) och senare förstörda av roströken. En del torde ha sålts 1825. Inskrifterna å de bevarade huvudbaneren äro liksom färgen förnyade av C. W. Pettersson, enligt uppdrag av slottsarkitekten Agi Lindegren 1906.

PORTRÄTT OCH ÖVRIGA INVENTARIER

PORTRÄTT Porträtt av Kristine kyrkas kyrkoherdar. Ha suttit i kapitelrummet (s. 101). Nu i sakristian och i kyrkan. Samtliga olja på väv:

Fig. 161. Koppartavla över Cecilia Petri Fabricia, 1681.
Denktafel aus Kupfer. 1681. Memorial-tablet of copper. 1681.

Petrus Jonæ Helsingius f. 1592, d. 1663, (fig. 168). Inskr.: DAN: C: XII: V: 3. MAG. PETRUS JONÆ HELSINGIUS PASTOR IN ORDINE I. — H. 106 cm. B. 87 cm.

Joh. Jonæ Arhusius, f. 1614, d. 1722. Kyrkoherde (fig. 169). Inskr.: DAN: C: XII: V: 3. MAG: JOHANNES JONÆ ARHUSIUS, PASTOR IN ORDINE III. — H. 107 cm. B. 77,5 cm.

Olaus Ekman, f. 1639, d. 1724 (fig. 170). Inskr.: JER: XVII: V: 16. 17. MAG: OLAUS EKMAN. PRAEPOSITUS ORDINE IV. — H. 110 cm. B. 82 cm.

Eric Biörk, f. 1668, d. 1740 (fig. 171). Inskr.: ER: TOB: BJÖRCK: AFTAGEN 1728 PÅ 60 ÅHRET. HEB: IV V. 9, 10, 11. — WID CHRISTINA I PENNSIL, I 17 ÅHR. TIL FAHLUN ÅHR 1714. THEN 5 I ORDNINGEN / KYRCKOH: OCH PROBST VID FAHLUN. H. 78 B. 66 cm.

Olof Stjernman, f. 1685, d. 1767. Lockig grå peruk. Inskr.: DOCTOR OLOF STJERNMAN FÖDD DEN 18 MAJ 1685, PASTOR DÄR 1741, DÖD 1767. Nyuppmålat. H. 78 cm. B. 60 cm.

Petrus Brunmarck, f. 1717, d. 1794 (fig. 173). Lockig grå peruk. Inskr.: DOCTOR PETRUS BRUNMARCK, FÖDD DEN 11 NOV. 1717. PASTOR HÄR 1767. DÖD 1794. VII — H. 77,5 cm. B. 61 cm.

Carl Edm. Wenström, f. 1810, d. 1897. Bröståbild en face t. v. Iförd prästdräkt och Nordstjärneorden. Inskr.: PHIL. DOCT. CARL EDMUND WENSTRÖM FÖDD 1810, PASTOR HÄR 1859. DÖD 1879. Signerad Johannes Krouthén. 1910. H. 73 cm. B. 58,5 cm.

Gunnar Widegren, f. 1842, d. 1907. Iförd prästdräkt och Nordstjärneorden. Inskr.: THEOL. PHIL. D:R GUNNAR WIDEGREN, FÖDD 1842. PASTOR HÄR 1880. DÖD 1907. XI. H. 78,5 cm. B. 64 cm.

Fig. 162. Landshövding Gustaf Duwalls huvudbaner.
1692. Foto S. Nilsson 1941.
Funeralwappen Gustaf Du- Hatchment of Gustaf Duwall.
walls. 1692. 1692.

Gunnar Ekström, f. 1859, teol. dr, kontraktsprost. Olja på väv.

Kungatal: Gustaf III:s tal 1771 och 1772, Karl XIII:s tal 1810 och 1817. I guldramar i kyrkans museum.

Kollektbössor av koppar, 2 st., runda. 1700-t. H. resp. 7 och 12 cm. — D:o av koppar 1800-t. H. 11 cm. En kollektbössa av trä, fyrkantig, från 1600-talet. Dala Fornsal.

MÖBLER

Karmstolar: 1) Högt ryggstöd med Falu vapen och inskrift: INSIGN: AF FAHL: 1789. Nu ommålad. — 2) Har använts i koret vid kungliga besök. 1700-t:s f. hälft. Sakristian.

Trumpet som tillhört brandvakten. Dala Fornsal.

Hållare för kollektståvar, 2 st. av järnsmide med förgyllda ornament, lejon och sköldar med 1784 och 1783. L. 65, H. 70 cm. (Fig. 177).

Övriga möbler kompletterade efter hand i stil med de äldre, mest vid sakristians iordningställande 1906.

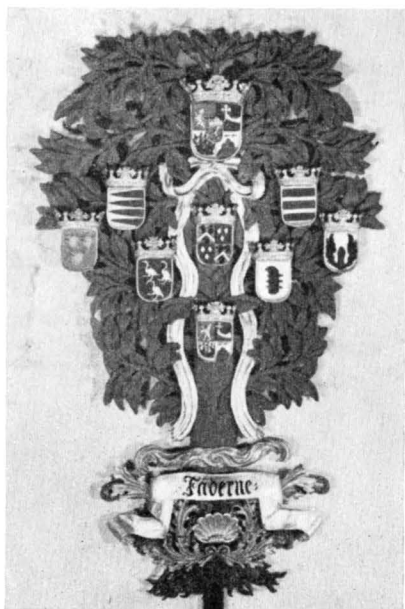

Fig. 163. Fäderne stamträd till landshövding Gustaf Duwalls huvudbaner. 1692. Foto S. Nilsson 1941.

Stammbaum (väterliche Seite) zum Funeralwappen des Landeshauptmanns Gustaf Duwall. 1692.

Geneological tree (agnates) to the hatchment of Gustaf Duwall, the governor. 1692.

Fig. 164. Möderne anträd (Yxkull) för landshövding Gustaf Duwalls huvudbaner. 1692. Foto S. Nilsson 1941.

Stammbaum (mütterliche Seite, Yxkull), zum Funeralwappen des Landeshauptmanns Gustaf Duwall. 1692.

Geneological tree (cognates, Yxkull) to the hatchment of Gustaf Duwall, the governor. 1692.

SAMMANFATTNING AV KRISTINE KYRKAS KONSTHISTORIA

I. C:a 1624—41. Åtminstone fr. o. m. 1624 började tankarna på ett kyrkobygge i den planerade staden Falun taga fast form. En ritning förvärvas och materialanskaffning börjar.

II. 1642—58. Kyrkobygget sättes igång med Hans Förster som murmästare på platsen. Långhus, kor och inredning fullbordas nödtorftigt till 1 advent 1655. Altare, korskrank och predikstol av Evert Friis. Orgel av Jöran Spette och Franz Boltz med fasad av Martin Redtmer.

III. 1658—60. Tornet bygges efter omarbetade ritningar, sannolikt utförda av Fredric Drenkhaens och Jürgen Fischer. Den senare blir byggmästare.

III. 1711. En åskeld fördärvar tornspiran. Provisorisk huv.

IV. Orgeln repareras. Den gamla inredningen borttages delvis och resten vitmålas. 1700-t:s mitt.

V. Korskrank, gravminnen m. m. utrangeras. 1770—1800-t:s f. hälft.

VI. Ny tornspira efter ritning av C. F. Åbom 1864.

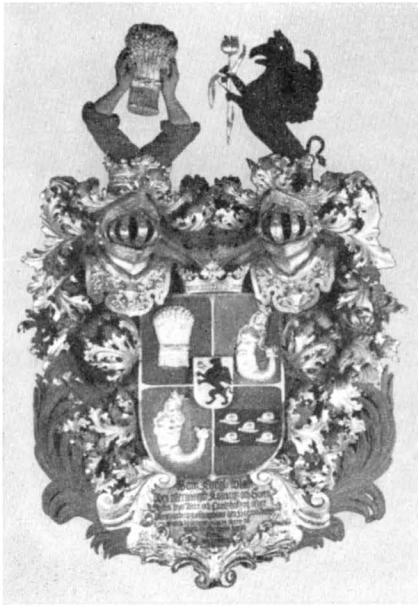

Fig. 165.

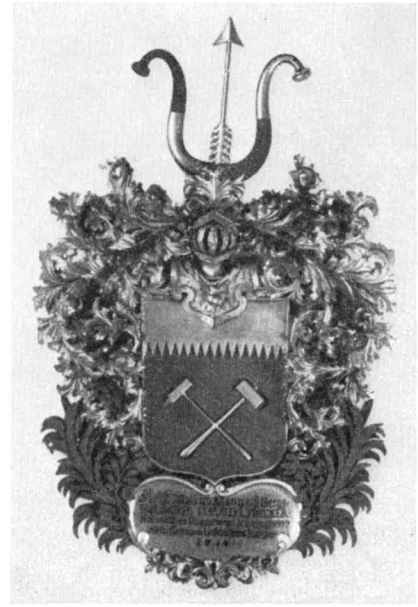

Fig. 166.

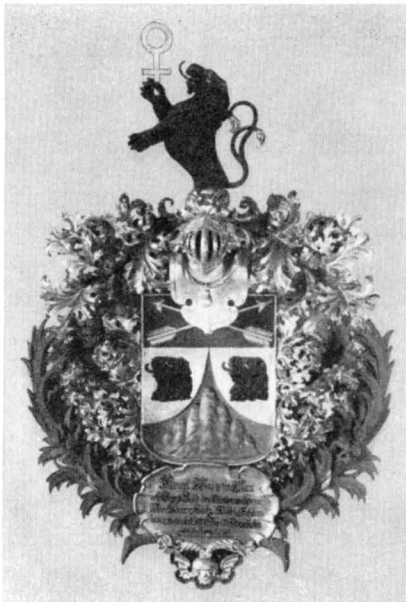

Fig. 167.

Fig. 165. Huvudbanér för landshövding Nils Gripenhielm, d. 1706.

Funeralwappen für den Landeshauptmann Nils Gripenhielm, † 1706. Hatchment of the governor Nils Gripenhielm, † 1706.

Fig. 166. Huvudbanér för Harald Lybecker, d. 1714. Foto S. Nilsson 1941.

Funeralwappen Harald Lybeckers, † 1714. Hatchment of Harald Lybecker, † 1714.

Fig. 167. Huvudbanér för Anders Swab, f. 1681, d. 1731. Funeralwappen Anders Swabs, † 1731. Hatchment of Anders Swab, † 1731.

Fig. 168. Porträtt av kyrkoherde Petrus Jonæ Helsingius, † 1663.

Bildniss des Pfarrers P. Helsingius, † 1663. Portrait of the rector P. Helsingius, † 1663.

Fig. 169. Porträtt av kyrkoherde Johannes Jonæ Arhusius, † 1722.

Bildniss des Pfarrers J. Arhusius, † 1722. Portrait of the rector J. Arhusius, † 1722.

VII. 1903—06 repareras kyrkan genomgripande av Carl Möller. Fönstren ommuras, skiffertak, nya kopparportar. I det inre utbytes den gamla bänkinredningen, predikstolen omgöres, altare, epitafier och begravningsvapen restaureras och all inredning målas klarblå eller i lysande färger. Sakristia, arkiv och museum nyinredas.

ZUSAMMENFASSUNG

GESCHICHTE DER GEMEINDE

Falun (Falan) ist der alte Handelsplatz an der bemerkenswerten Kupfergrube, einer der berühmtesten Erzlagerstätten der Welt, die vom 14. Jahrhundert an eine ständig zunehmende Bedeutung erhielt. Im Jahre 1284 schlossen sich die Interessenten zu einer Gesellschaft zusammen, die in einer Kaufurkunde 1288 erwähnt wird, und deren älteste Privilegien von 1347 datieren. Diese sind jedoch nur als Bestätigung schon seit langem bestehender Rechte anzusehen. Man darf annehmen, dass ein zu gottesdienstlichen Verrichtungen bestimmtes Lokal bei Kopparberget schon in der ältesten christlichen Zeit der Gegend, in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts oder um 1200, vorhanden gewesen ist, aber auch dass Hauskapellen auf den Anwesen der christlichen Bergleute (Gewerken, Bergwerksteilhaber) lange die einzigen Kultstätten ausmachten. In kirchlicher Hinsicht gehörte Kopparberget noch während des 13. Jahrhunderts zum Kirchspiel Torsång (vgl. Sv. K. Dal. I, S. 479); erst 1396 wird ein Pfarrer auf Kopparberget erwähnt. Einer beharrlichen Tradition gemäss soll indessen im

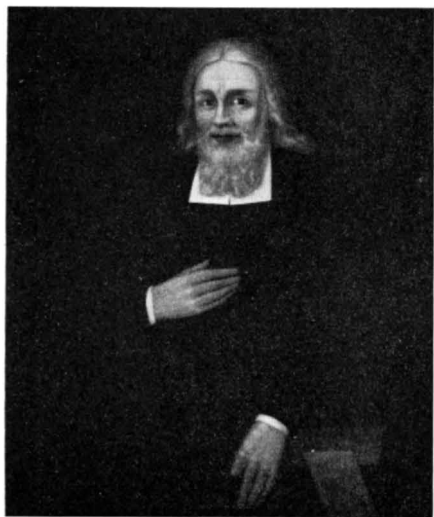

Fig. 170. Porträtt av prosten Olaus Ekman, d. 1724.

Bildniss des Pfarrers O. Ekman, † 1724. Portrait of the rector O. Ekman, † 1724.

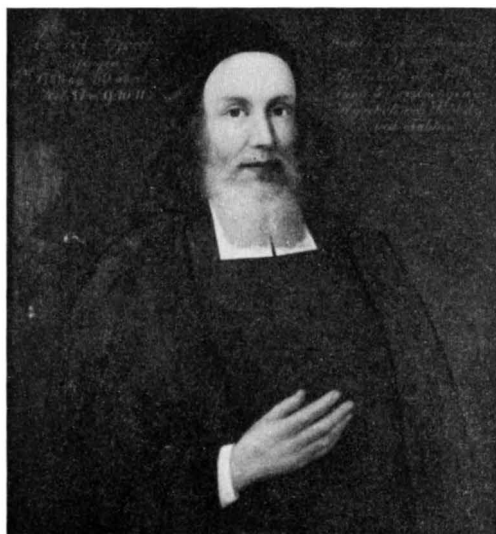

Fig. 171. Porträtt av prosten Eric Tobias Biörk, 1728. Foto S. Nilsson 1941.

Bildniss des Pfarrers Eric Biörk, 1728. Portrait of the rector Eric Biörk, 1728.

Fig. 172. Porträtt av prosten Dr Olof Stjernman, † 1767. Foto S. Nilsson 1941.

Bildniss des Pfarrers Olof Stjernman, † 1767. Portrait of the rector Olof Stjernman, † 1767.

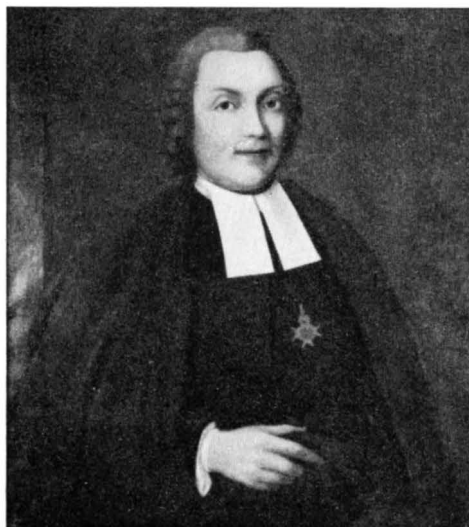

Fig. 173. Porträtt av Petrus Brunmark, f. 1717, d. 1794. Foto S. Nilsson 1941.

Bildniss des Pfarrers P. Brunmark, † 1794. Portrait of the rector P. Brunmark, † 1794.

14. Jahrhundert eine Kapelle vorhanden gewesen sein. Diese soll in einem päpstlichen Schreiben von 1350 erwähnt worden sein, das jedoch schon um 1600 (?) abhanden gekommen war. Ob es überhaupt existiert hat, ist zweifelhaft. Ein Ablassbrief aus d. J. 1471, der die Einrichtung erwähnt bezieht sich auf die gegenwärtige Kirche. Ältere Überlieferungen berichten von mehreren Kapellen in der Umgebung der Stadt, aber eine nähere Prüfung der Angaben und der vorhandenen Spuren scheint zu ergeben, dass ihre Existenz nicht nachweisbar und in einigen Fällen direkt zu bezweifeln ist. Vielleicht handelt es sich hier um Erinnerungen an die obenerwähnten Hauskapellen, die vermutlich während der ältesten christlichen Zeit dort bestanden haben. Kopparberget hatte nämlich dank dem Handel mit dem Kupfer, das ja eine führende Handelsware darstellte, alte und lebhaftere Verbindungen mit Stockholm und den norddeutschen Küstengegenden, vor allem mit Lübeck und Danzig. Im späteren Teil des Mittelalters und in den ersten Abschnitten der Neuzeit ist der deutsche Einfluss stark ausgesprochen.

Ein interessantes Zeugnis von den kontinentalen Verbindungen und der vornehmen Kultur Kopparbergs während des Mittelalters ist die St. Örjans-Gilde, deren Satzungen uns noch erhalten sind.¹ Wahrscheinlich haben das Gildenhäus und das Hospital der Gilde in der Nähe der Kirche von Stora Kopparberget gelegen, wo ein Gildenhäus noch 1680 und ein Hospital („siukehus“) das ganze 18. Jahrhundert hindurch vorhanden gewesen ist.

Fig. 174. Silverljusstake. 1723.
Silberner Leuchter. Candlestick. 1723.
1723.

DIE KIRCHE VON STORA KOPPARBERGET

I. Die gegenwärtige Kirche (Pl. I, II, Abb. 13, 14) stammt ihrem Bau nach aus verschiedenen Perioden. Am ältesten ist der Kern des Baues, der das Mittelschiff in einer hochgotischen Basilika aus der Zeit um 1350 oder später gebildet hat. Diese war aus Feldsteinen errichtet mit Backstein in allen Aussenschichten und hatte ein hohes Mittelschiff mit Strebebögen und niedrigeren Seitenschiffen, die vermutlich auch bedeutend schmaler waren als die gegenwärtigen (Pl. I A, Abb. 66 Per. I). Das Westportal der Kirche ist erhalten und zeigt Verwandtschaft mit einer Gruppe Kirchen derselben Gegend aus dem Ende des 14. Jahrhunderts. Wahrscheinlich hat die Kirche das bedeutendste Bauwerk innerhalb dieser Gruppe gebildet und so den ausgesprochen ostdeutschen Einfluss vermittelt, der sich neben Anknüpfungspunkten an svealändische Bauschulen, vor allem solche in Västerås und Uppsala tätige, geltend macht.

II. Diese Kirche wurde um die Mitte des 15. Jahrhunderts zu einer dreischiffigen Hallenkirche umgebaut (Pl. I, II, Abb. 13, 16, 18, 67). Bei dem Umbau scheint Feldstein nur im Fundament und möglicherweise im Kern der Mauern zur Verwendung gekommen zu sein, ist aber nirgends nach aussen hin sichtbar. Die Pfeiler und Gewölbe der Kirche sind erhalten, das Äussere aber hat anlässlich von Feuersbrünsten und Umbauten sowie bei einer Restaurierung 1900 Änderungen erfahren. Zweifellos stellte die Kirche ein stilgerecht durchgeführtes und schönes Bauwerk dar.

¹ Vgl. Bemerkung 2, S. 7.

Fig. 175. Håv. 1600-talets sen. hälft.
Klingelbeutel. Ende des 17. Jht.   Collection-bag. End of the 17th cent.

Im Norden war eine Sakristei neben dem zweiten Joch von Osten mit einem eingewölbten Obergeschoss, das sich nach dem Seitenschiff hin öffnete. Dieser Typ von Chorempore ist charakteristisch für die Baugruppe schon im 14. Jahrhundert und entwickelt sich dann in immer reicheren Formen (vgl. Sv. K., Dalarne I, Abb. 111, 144). Die Anordnung ist besonders typisch für die ostdeutsche Backsteinarchitektur, zugleich mit Detailformen wie z. B. Figuren in gebranntem Ton (a. a. O. Abb. 346). Gewisse Berührungspunkte finden sich auch mit der spätgotischen Architektur Brandenburgs.¹

Von der inneren Ausstattung ist noch erhalten eine Pietägruppe von etwa 1485 aus Bernt Notkes Schule, wahrscheinlich von dem Meister des Thuro-Altars (Vgl. W. Paatz, Bernt Notke und sein Kreis, Berlin 1939, Fig. 142). Zwei Marienbilder aus verschiedenen lübischen Werkstätten zeugen von der hohen Qualität der einstigen Innenausstattung (Abb. 36, 37). Das Taufbecken ist schwedische Arbeit aus uppländischem Kalkstein aus der Zeit um 1500 und gehört zu derselben Gruppe wie das Taufbecken der Nikolaikirche in Stockholm (Abb. 44).²

III. Die Kirche erhielt um 1500 eine Vorhalle aus Backstein mit einem Portal von demselben Typ wie das Portal der Kirche von Stora Tuna (siehe diese in Sv. K. Dalarne I, Abb. 348), flankiert von zwei Nischen.

IV. In der protestantischen Epoche liess das Interesse für die Kirche nicht nach. In den 1560-er Jahren wurde das Dach mit Kupfer gedeckt, und 1621 waren alle kleinen Türme auf den Strebebfeilern ausser einem mit Kupferdeckung versehen. Die Kosten hierfür wurden von den vornehmsten Gewerken bestritten, und an der Kupferdeckung hielt man auch später beharrlich fest, obgleich der Rauch von den Rostöfen anscheinend das Metall angriff und die Unterhaltung sich schwierig gestaltete. Der neue Gottesdiensttyp erforderte eine neue Einrichtung und neues Inventar. Die ersten Jahrzehnte des 17.

¹ Siehe J. ROOSVAL, Den baltiska nordens kyrkor, Stockholm 1924, S. 141, 152. — Für die Architekturrichtung vgl. BOËTHIUS, Tegelkyrkor, S. 121 ff.

² Sv. K. Stockholms kyrkor, I, S. 437 f., Abb. 207, 224.

Fig. 176. Mässhake. 1666.
Kasel, aus d. J. 1666. Chasuble. 1666.

Jahrhunderts waren eine Zeit der Erneuerung. Der Altar erhielt eine prachtvolle Umrahmung, Chorschranke und Kanzel wurden neubeschafft, alles von hoher Qualität und wahrscheinlich teilweise mit aus norddeutschen Werkstätten bezogenen Statuetten (Abb. 39—43). Neue prächtige Silbergeräte und neue Messgewänder kamen hinzu (Abb. 45—51).

V. Die grosse Bedeutung des Bergwerks in der Zeit der schwedischen Grossmachtstellung führte zu einem starken Anwachsen der Bevölkerung bei Kopparberget, und die Kirche vermochte schliesslich die Besucher nicht mehr zu fassen. Eine Vergrösserung erwies sich als notwendig, obwohl das nun mehr mit Stadtrechten ausgestattete Falun seine eigene gross angelegte Kirche erhalten hatte. 1684 wurde der Grund zu einem neuen Chor gelegt, wobei das Langhaus um zwei Joche und einen nach Osten sich verschmälernden Chorausbau verlängert wurde. Im Laufe der Zeit hatten die Wände und Pfeiler sich gefüllt mit Epitaphien von Gewerken und Geistlichen, fast alle mit Porträts der Verstorbenen und geschmückt mit bemalter Bildhauerarbeit. Das Innere der Kirche muss sich sehr pittoresk ausgenommen haben. Den Angaben der Visitationsakten nach verwitterte alles infolge der Einwirkung des Rauches von den Rostöfen her. Jedenfalls wird in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts darüber geklagt, dass die Epitaphien herunterzufallen drohten. Von den 18, die 1778 vorhanden waren, sind jetzt nur noch 2 erhalten, dazu ein Begräbniswappen.

VI. 1779 wurde der jetzige Turm angebaut, dessen alte Haube 1900 gegen die jetzige Spitze ausgetauscht wurde, wobei auch die Fenster vergrössert wurden.

VII. 1900 wurde die ganze Kirche restauriert und erhielt eine äussere Gestalt mit Detailformen, die verschiedenen mittelalterlichen Stilepochen entnommen sind.

DIE CHRISTINEN- ODER STADTKIRCHE ZU FALUN

1641, am 1. November, erhielt Falun von der Königin Christine seine Privilegien als Stadt, und damit wurde eine seit langem geplante Massnahme durchgeführt. Schon 1608 hatte Karl IX. Privilegien ausfertigt und erwähnte später auch Falun als Stadt und Gustav II. Adolf wiederholte die Privilegien 1624 gab Bauplatz der Kirche und erwähnte gleichfalls den Ort als Stadt, aber weiter rückte die Frage nicht vor. Die königl. Regierung hatte indessen schon 1635 die Genehmigung zum Bau einer Stadtkirche erteilt. Falun hat daher zwei Kirchen, die alte Gewerkenkirche und die Christinen- oder Stadtkirche.

Der Bau der Christinenkirche begann 1642, und 1655, am 1. Adventstag, erfolgte die Einweihung. Die Bauarbeit ging jedoch weiter bis in den Anfang der 1660-er Jahre. Die Kirche ist eine dreischiffige Hallenkirche mit einem Querschiff, das nicht über die Streckmauern hinausgeht, und einem von zwei Seitenbauten flankierten Chor mit Sakristei im Norden und Vorhalle im Süden. Das Material ist Backstein und Sandstein von Rättvik in Pfeilern und ursprünglich in Fenstereinfassungen sowie Granit im Sockel und in der Einfassung bei Portalen und bei Eckverstärkungen. Die Fenster waren ursprünglich etwas niedriger und hatten mehr schräg gehaltene Schmiegen. Über den Portalen im Norden und Süden fanden sich vierpassförmige Fenster (erneuert 1906). Das Sandsteinmasswerk der Fenster vermochte nicht den Beanspruchungen durch das Klima und den Rauch der Rostöfen zu widerstehen und wurde, nach unzähligen Reparaturen, gegen Holzbögen ausgetauscht, die indessen 1906 wiederum durch Sandsteinmasswerk ersetzt wurden. Die Portale haben ihre alte Form bewahrt. Sie hatten alle mit Kupfer bekleidete Türen aus der Zeit der Erbauung und gleich danach. Die westlichen befinden sich im Museum der Kirche, obwohl stark verwittert (Abb. 90). 1906 wurden sämtliche Portale mit neuen kupfernen Türen versehen.

Die Pfeiler und Gewölbe der Kirche haben noch heute ihr altes Aussehen (Abb. 13, 14). Die Gewölbe tragen reiche Sternmuster. Die Aufgabe des Querschiffes scheint ursprünglich die gewesen zu sein, Oberlicht in die Kirche über die Kanzel, den zentralen Punkt in dem für die Gemeinde bestimmten Teil der Kirche, hineinzulassen sowie Raum für Orgel und Singchor zu bieten. Das obere Geschoss des Querschiffes war mit einem Tonnengewölbe in ost-westlicher Richtung versehen und hatte inwendig weissgeputzte Wände. Sie wurden in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts nicht mehr benutzt, und 1813 wurde beschlossen, die Fenster nach der Kirche hin durch Holzschirme zu versetzen.

Der Bau der Christinenkirche war schon 1635 geplant, in welchem Jahre um die Baugenehmigung nachgesucht wurde. Ob eine Zeichnung schon damals vorlag, ist ungewiss. Als der Bau 1641 begann, wurde mit dem Baumeister ein Kontrakt gemacht, laut dem er eine Kirche gemäss den dem Kontrakt beigefügten Zeichnungen aufführen sollte. Der Baumeister Hans Förster, bekannter Mauermeister in Stockholm und eine Zeitlang Baumeister an der St. Jakobskirche in Stockholm (Sv. K., Stockholms kyrkor, IV, S. 280), starb 1652. Sein Nachfolger war Meister Jürgen Fischer, ein anderer angesehener Stockholmer Baumeister deutscher Herkunft. Dieser scheint in der Hauptsache den Zeichnungen gefolgt zu sein, nach denen Förster gearbeitet hatte, ausser für den Turm, den er selbst gezeichnet hat. Er wurde 1658 mit der Weiterführung des Baues beauftragt und wies im selben Jahr seine neue Zeichnung vor. Die Turmspitze erhielt da das Aussehen, das sie auf dem Stich in Dahlbergs *Svecia Antiqua et Hodierna* hat (Taf. II, 45).

Die Kirche hat viele Berührungspunkte mit der St. Jakobskirche in Stockholm und gehört natürlich auch der Architekturrichtung an, die man in der Christinenkirche in Jönköping und in der Stadtkirche in Gävle angestrebt hat. Gleichzeitig aber hat sie eine Formung im Ganzen und in vielen Einzelheiten, die darauf hindeutet, dass ihre Architektur einen anderen Ursprung hat. So wie die Christinenkirche in Falun ausgeführt worden ist, weicht sie wesentlich von dem Bau ab, den man beabsichtigt hatte, und von dem uns eine Zeichnung, erhalten in einer in 17. Jht angefertigten Kopie (Abb. 103), eine Vorstellung gibt. Diese Zeichnung zeigt eine Basilika mit Querschiffe und Westturm mit einer eleganten

Spitze. Eine zäh fortlebende örtliche Überlieferung bezeichnet den von etwa 1640 an führenden Architekten in Schweden, den aus Deutschland eingewanderten Nikodemus Tessin d. Ä., als Meister der Kirche. Ein Beweis hierfür kann nicht erbracht werden, die Zeichnung zeigt aber gotische Traditionen, und die Turmspitze steht näher dem Ideal, das seine hervorragenden Vertreter in Hubert und Gerard de Besches Spitzen mit durchbrochener Silhouette und bewegten Formen hat, als den Turmspitzen des zentralen 17. Jahrhunderts, die gewöhnlich niedriger sind, mit festerer Kontur und Ecktürmen.¹

Die ursprüngliche Einrichtung ist grossenteils erhalten. Altar und Kanzel sind Werke von Evert Friis, der auch die in ziemlich grossem Umfang erhaltene Chorschranke ausgeführt hat (Abb. 112—115). Die älteste Orgel war reich geschmückt mit Figuren und Ornamenten. Ihre Fassade, 1665 vollendet, wurde unter Verwendung der älteren Teile 1691, 1720 und 1740 umgebaut. Von 1691 an hatte sie ihren Platz auf dem westlichen Chor, vorher auf dem nördlichen Querschiffchor. Abendmahlsgeräte aus Silber, Textilien und prächtige Epitaphien zeugen von der Fürsorge der Gewerken für ihre Kirche und von der grossen Bedeutung der Stadt in älterer Zeit.

SUMMARY.

LOCAL HISTORY.

Falun is the ancient trading-place at the famous mine of Stora Kopparberg, one of the more important metalliferous deposits discovered in the last thousand years. The inception of the mining goes as far back as the 11th century, and it became a solidly established business enterprise as early as 1284 through the founding of a company. Its oldest privileges are dated 1347, but they merely confirm rights and exemptions that the company had long enjoyed. The region was christianized about the year 1200 or possibly somewhat earlier. Still in the first half of the 14th century the region was in ecclesiastical respect a dependency of Torsång (cf *Sveriges Kyrkor*, Dalarna I, p. 479) but it is possible that a church or domestic chapel was erected on the grounds of christianized mine-owners. The mine-owners, who were copartners of the mining enterprise, constituted a kind of aristocratic caste. They often became very prosperous and had commercial connections with Stockholm and Northern Germany, above all with Lübeck and Danzig. Especially in the later medieval period and in the first century of postmedieval times the German influence was very pronounced.

Interesting evidence of the connections with the eastern regions of the Baltic, with Danzig in particular, is afforded by the St. Örjans (St. Georges') guild which was established at Stora Kopparberg and the statutes of which are preserved.² Strong reasons speak for the assumption that the guild hall was located in the immediate vicinity of Stora Kopparberg Church and the adjacent hospitals. Old traditions mention several chapels in the vicinity of the town, but upon more closely examining the particulars and the traces to be found, it would seem that their existence cannot be proved and in a couple of cases is directly to be doubted. Perhaps they may be regarded as memories of the household chapels referred to above.

In the course of the 14th century Stora Kopparberg gained in importance and came to play a considerable rôle in the 17th century when the political power of Sweden culminated. After rockslides and accidents in the 18th century the copper deposits became exhausted and the mine

¹ Vgl. Sv. K. Dalarne I, Abb. 364 sowie Stockholms kyrkor, VII, Fig. 15, DAHLBERG, a. a. O., Askersund (Taf. II, 49, 50), Söderköping (Taf. III, 7), Norrköping (Taf. III, 6), Stockholm (Taf. I, 25).

² See note 2, p. 7.

by and by lost its importance. The mining company gradually engaged in other branches of production, iron works, and, finally paper mills. Through these extensive activities the company remains today the greatest industrial concern in Sweden.

In the 17th century, when the mine was at the height of development the population very much increased. The settlement, which in the beginning consisted, in the main, of the mine-owners' houses and grounds, situated on the ridge east of the Falu creek and on the land that slopes down toward it, ever more assumed a townlike character. King Charles IX decided to make Falun a municipality and granted the settlement municipal rights in 1609, but no thorough town organization came about. Gustavus Adolphus renewed the municipal privileges in 1624, enacted detailed regulations and placed a site at disposal for the erection of a town church. These regulations did not either come into force, but Falun ever more assumed the character of a town, and the municipal administration began to develop. In 1635 the erection of a town church was authorized by the regency of Queen Christina, and in 1641 the town was granted new municipal privileges. Through the foundation of the town with a church of its own, which was intended, above all to serve the officials and the burghers, Falun came to have two churches, namely the mine-owners' medieval church, called Stora Kopparberg Church and the new town church called Christina Church. These were and remain united under one pastor, but they have their own directorates and administrations.

THE CHURCH OF STORA KOPPARBERG.

I. The present church is from different periods. Its oldest parts consist of the west gable of the nave and the parts of the clearstory walls, visible from the garret (Pl. I, a, Fig. 23 A, 23, 66). From what remains it may be concluded that the church was a basilica with a nave and two aisles, mainly built of brick, but with grey-stone packing in the outer walls. The aisles had either a flat ceiling or cross vaults. In the clearstory walls were opened up large pointed apertures which evidently were closed by means of wooden shutters on the inside. These could be reached only from the garrets of the aisles, and therefore one may assume that the aisles were covered by lean-to roofs, not by transversed saddle roofs as was done in Baltic architecture in the gothic period (Figure 66). The west portal is preserved and is framed in by glazed moulded bricks. This portal shows affinity with those of Torsång Church which are from about the year 1400. The architecture of Torsång Church is considerable less refined than that of Stora Kopparberg Church which in many ways reminds one of the 14th century, while the proportions and the form of the portal point to the eastern regions of northern Germany. It seems as if Stora Kopparberg Church had been the leading monument within the architectural group that from the later half of the 14th century onward came into existence in Dalecarlia and the western part of the province Uppland. A deed of purchase of 1396 mentions "the first pastor at Stora Kopparberg". It is probably that the Gothic brick basilica was built when the parish was made independent of Torsång in the later half of the 14th century.

II. At the middle of the 15th century the basilica was transformed into a hall church (Pl. I. b Figs. 13, 14, 15, 18, 67). The buttresses of the nave were retained and their height was increased. It is uncertain whether spires were erected on them at that time or later. On the south side of the church were two portals, of which the western one remains, but it was thoroughly restored in 1900 (fig. 24). The windows facing east were gradually changed in later periods, but all of them were made uniform in 1900. The exterior has suffered much from fires and reconstructions and has finally been transformed during the restoration in 1900. The present brick ornamentation dates from 1900 with exception of the round-arc'd friezes of the gables of the aisles (fig. 27) and the sunk bands and round niches of the sacristy (fig. 10). From

the same date are the repairs of the wall surface with machine-made brick and the filling of joints with cement. The interior of the church is in the main preserved. It consists of a pillared hall with octagonal brick pillars and has a sacristy, the original one, erected in two storeys with a gallery for the choir and organ in the upper one (fig. 17—19). To judge from the preserved representation of the western gable (fig. 4) the exterior of this church was not either richly decorated, which is characteristic of the noblest high Gothic Swedish brick architecture, the examples which are grouped around the cathedral of Uppsala, but the form of the pillars and the gallery show that this church has affinity with the style of brick architecture dominant in Dalecarlia. This style continuously reveals obvious connections with the East German architecture that is represented by such buildings as St. Jacob at Thorn, the church at Barthenstein, and other churches of East and West Prussia. There are also points of contact with the Brandenburgian architecture from about 1400.¹

Stora Kopparberg Church seems to have been the leading building also during this period. Its rich star vaults and well calculated proportions indicate a beautiful and consistent architecture. An indulgence letter of the year 1471 was probably issued in connection with the completion of this church.

Of the furnishing from this period there are preserved a Pietà, sculptured in oak about 1485 (Fig. 35) by a master of Berndt Notkes school, probably the master of the Turo-altarpiece (cf Paatz, Bernt Notke, Berlin 1939, pl. 142) and two St. Mary representations also Lübeck-work from about 1480 (fig. 36) 1490 and (fig. 37). The rood is a Swedish work from the middle of the 15th century. The baptismal font (fig. 43) was made in Uppland about 1500 and is from the same workshop as the baptismal font in Stora Tuna Church.

III. On the south side of the church there was a porch, probably slightly younger than the church (fig. 4).

IV. About the year 1620 a new period begins when the Lutheran interior was shaped. The medieval reredos, which still remained on the altar, was splendidly enframed, a new choir screen, a new pulpit and new benches were made. Of all this the pulpit remains; it is from the year 1618. It was deprived of its color 1900, but is a work of rare beauty (Fig. 39—43). The statuettes that adorn its soundboard, probably once belonged to the framework of the altar (fig. 40). Galleries were erected by and by, but the organ had its place on the loft in the choir. The exterior of the church was in the main unaltered, unless the spires of the buttresses might have been erected. The roof was covered with copper in 1570, and the turrets, inclusive of the ridge-turret, were covered with copper about 1610.

V. In the years 1684—86 a new choir of brick was added which was also covered by star vaults of baroque shape however. Although galleries had been erected and the new town church built (see below) Stora Kopparberg Church became namely at this time overcrowded in an unendurable way. When the choir was built, the buttress spires were torn down but the roof retained its ridge-turret and its old pitch (fig. 3). In the interior the choir screen was altered; silver, light fixtures and numerous sepulchral monuments were gradually added.

VI. The vestry on the east side was erected in 1691 (Fig. 10), and in 1698 the organ was moved from the old loft to a new gallery at the west end of the church.

VII. In 1717 the roof was hipped at the gables, and the ridge-turret was reconstructed. In the same year a large new gallery was erected on the north side. New sepulchral monuments, light fixtures.

¹ Indicated by J. Roosval, *Den Baltiska Nordens Kyrkor*, Sthlm 1924, p. 141. See besides as regards this architectural group Boëthius, *Tegelkyrkor*, p. 121 and *ibid.* in *Nordisk Kultur* XXIII, p. 35.

VIII. In 1757 the church was devastated by a violent fire. The ridge-turret and the exterior roof were destroyed, but the vaults held even if damaged. The ridge-turret was not re-erected.

IX. The present tower (Fig. 1, Pl. II) was built in 1778—79, its cap, however, being different from the present one (Fig. 8, 21). A new altar and altarpiece was procured: it was made according to a design of the architect Olof Tempelman. The painting was executed by Professor Jonas Hoffman in Stockholm (comp. Fig. 33, 34). At the inspection in 1770 the bishop had already prescribed that all dilapidated funeral decorations and old pictures should be moved away and that threadbare and useless textiles should be stripped of their gold and be sold. This was gradually done. Those that still remained in 1843 were sold at auction.

X. The church underwent in 1900 a thorough restoration. It was intended to restore as far as possible its medieval character. The altarpicture was moved from the altar and placed in the choir.

XI. A new heating system was installed in 1920—30. In consequence hereof the sacristy was altered (comp. Fig. 30, Pl. I).

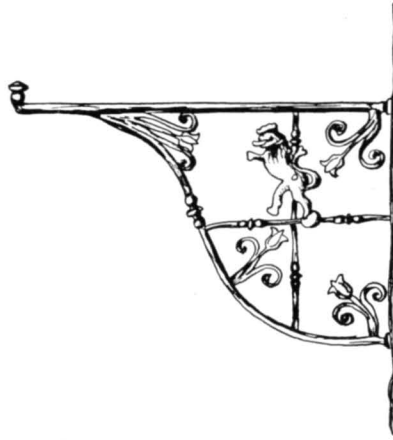

Fig. 177. Håvhållare av järn. 1783.
Eiserner Halter eines Klingelbeutels. 1783. Ironholder of collection-bag. 1783.

CHRISTINA CHURCH (THE TOWN CHURCH OF FALUN)

Christina church was begun in 1642 and was consecrated in 1655, the first Sunday of the Advent. The tower and some details were then not finished and the building was continued for some years in the seventh decade of the seventeenth century. The church is a hall church with nave and two aisles, transept and a choir that is flanked by a sacristy on the north side and a chapter house on the south side. The material of the walls is brick, that of the pillars is sandstone from Dalecarlia, and the traceries of the windows were originally also of sandstone. The socle is of granite and sandstone, the coins of portals, frames of the tower and the gables of transepts also are of granite (fig. 83, 89). The windows got their present form during a restoration in the years 1903—06, when several radical alterations were made. Above the portals, where

previously quatre-foil-shaped windows (fig. 29) were, round windows were opened up, and other windows made broader and taller. The window traceries, for which wooden window bars were substituted in 1779, were in 1906 remade of sandstone. The portals preserve their old form (Fig. 89), but new doors have been substituted for the old copper-cased ones. However, the original doors of the west portal are preserved (fig. 90).

The architecture of the interior is in the main preserved in its original form. The pillars and the vaults are entirely unaltered, and the broken white color of the interior wall surfaces is probably as it originally was. The transepts have upper storeys that have been music galleries and at the same time have transmitted top light down into the centre of the church, around the pulpit. The gallery storeys were covered by vaults and their inner surface were coated with white plaster. In 1813 the openings toward the church were closed with wooden shutters, and the galleries were removed.

The choir, which from the beginning was separated from the nave by means of a sculptured screen, is narrow and originally seemed lighter since there was an window also in its eastern wall and the great altar decoration was standing free at some distance from it in the nave (comp. Pl. III, fig. 101). The sacristy and the chapter house originally were as high as the aisles, but have later been arranged in two storeys.

The exterior roof are of copper, the spire of the tower was erected in 1858 and modelled after the original spire that burned in 1711, its form is known thanks to Erik Dahlberg's *Suecia Antiqua et Hodierna* (pl. II, 45).

The church was planned as early as the end of the sixteen hundred and thirties. Permission to build was granted in 1635, and about 1640 the work of furnishing materials had begun. According to tradition Nicodemus Tessin the elder was the architect of the church, at this time he began to play a leading rôle in the Swedish architecture. Later a document has revealed the name of the builder who superintended the building of the church. It was Hans Förster, a German immigrant, who died in 1655. It is known that he was also the builder of St. Jacob's Church in Stockholm which in many ways shows affinity with Christina Church (comp. *Sveriges Kyrkor*, Stockholms Kyrkor, IV, p. 280), since a copy of the original design for the church now has been found (fig. 103) it is established beyond doubt that Förster could not have been the architect. On the other hand, it is possible to prove that he influenced the appearance of the church and made some radical alterations. The building was intended to be a basilica, but was erected as a hall church, which was accomplished by making the nave walls slightly lower than they were in the design and by making the walls of the aisles higher. The vaults of the nave were thereby better buttressed. The forms of the windows were changed from pointed to round arched, and the building was somewhat deprived of the late Gothic style that is characteristic of the design. Förster's successor, Jürgen Fischer (also a German immigrant) gave the tower its final shape; he reinforced the corners for constructive reasons and made the spire one storey lower than it was in the original design. Who the architect was, is not established, but it is not impossible that tradition is right in pointing to Tessin. In any event, the architecture of the building shows close affinity with the architectural manner characteristic of Tessin's work during his early period in Sweden and also with the architectural manner that puts its formal stamp on the exterior of Uppsala cathedral in the early 17th century, characteristic features of this architecture being the spires of Gerard de Bêsche with riddled silhouette and picturesque outline¹. Through the alterations made by Förster and Fischer the architectural character of the church came to be different, more baroque. The erected spire with its firm outline and lower elevation

¹ G. Boëthius och A. Romdahl, *Uppsala Domkyrka*, Upps. 1935. — G. Boëthius, *Uppsala Domkyrka*, *Ord och Bild* 1941, p. 1—8.

is of a character closely reminiscent of that of most of the spires that were built at the end of the 17th century.¹

Of the original fittings remain the altar and pulpit, works of Evert Fiiis, a sculptor from Bredtstedt in Holstein who was active in Sweden in the sixties of the 17th century (fig. 106, 116). The same master has made the splendid choir screen of sculptured oak, of which many frag-

Fig. 178. Korsnedtagningen. Detalj av predikstolen fig. 116.
Detail des Kanzels fig. 116. Detail of the pulpit fig. 116.

ments now remain (fig. 112—115). The first organ, which was completed in 1665, was a work of the organ builder Jöran Spette from Saarbrücken, its facade being however a work of the sculptor Martin Redtmer. Seven statues representing King David and symbolical female figures are preserved as are also some putti (fig. 131—136) and other fragments and remains from later restorations in 1720 and 1743. Communion vessels, lighting fixtures, textiles and sepulchral monuments testify to the thoughtfulness and readiness to make sacrifices that characterized the attitude of the burghers with regard to the church and give also evidence of the importance of the city in times past.

¹ Comp. *Sveriges Kyrkor*, Stockholms kyrkor, VII, Fig. 15, and Askersund, Söderköping, Norrköping etc. (Dahlberg, *Suecia Antiqua et Hodierna*, pl. II, 49, 50; pl. III, 7, 6).

1. KONTRAKT MELLAN BERGSÄMBETET OCH HANS FÖRSTER.

8 NOV. 1642.¹

Wi Efterskrefne Carl Bonde til Bordsjö och Espelunda, Sweriges Rykes Råd, Gubernator uti Riksens General Bergsämbete, samt Lagman öfwer begge Carelerne, Johan Berendes til Strömsberg och Wjöby, vice Präses uti Gen. Bergs-Collegio, samt Landshöfdinge öfwer Silfwer och Kopparbergslagen; så ock nu närewarandes det Konungl: Bergsamptes Assessores sampteligen å den ene sydan, och Mäster Hans Förster på den andra sydan wederwarandes; Göre witterligit, at wi opå underskrefne Dato hafwa slutit et Contract, angäendes Falu Stads nya Kyrkiobyggning, i så måtto: at jag M^r: Hans Förster hafwer mig föröbbligerat, såsom ock uti detta Brefs kraft förbinder, till at upbygga och af nyo förfärdiga een Kyrkia i Falu Stad uppå Åssen och den ort, som Hennes Konungl. Maj:t wår Allernådigste Drottningh dertill nådigt skänkt och förordnad hafwer, hwilkens hela längd skal wara 130 allnar, bredden 50 allnar, och högden på hufwudwärket eller medelmurarna 30 allnar, sidomurarna skola wara 17 alnar höga 1 ½ allen tjocka; Kyrko murens Grundwahl skal wara 4 alnar djup och 3 alnar tjock, sammalunda skal och Tornets grundwal wara 4 allnar diup och tjock, hwilket sedan i högden småningom aftager till dess muren af Tornet blifwer 50 allnar högh. Och skal sjelfwa Kyrkian inuti wara med 8 hela Pelare och med 3 hwalf utan wank och lÿte wål funderat, och hufwudhwalfwet midt i Kyrkan högre än de båda på sidorne, och under hwalfwet 2 rader Pelare, hollandes hwardera raden 4 Pelare, men under sidohwalfwen blifwa halfwa Pelare, och Fönster emellan begge hwalfwen på sidowäggarne, allt efter Scamplun som här på afritadt är och Landshöfdingen wålb: Johan Berendes tilstält wården. Och skal jagh wara förplichtad heela denna Byggning med Arbetsfolck, som äre Murmästare Gesäller till sjelfwa murningen och sedan Timbarmän till Kyrkio- och Torntäcknings behoff at skaffa /:så wida tråwårket widkommer:/ och af min egen pung, utaf den accorderade Summan, at löna och uppehålla, så wål der i Staden, som eljest med omkostning uppå resor, och om sjelfwa arbetet göra all försårg, undantagnades sjelfwa materialerne och Handtlangare, såsom äre kalkkörare, och de andre, som frambära skola til Murmästarne Tegell och Kalck, dem måste Församlingen dageligen förskaffa och holla så många som behöfwes, under tyden mer och under tyden mindre, förutan dem, som skola upwinda Tråwårket til Tornbyggningen, när Gud wil och med arbeteth så wyda kommet är, då låfwar jag och mig beplichtar, med Guds tilhjelp innan 3 års förlåp /:så framt icke mangel på materialer infaller:/ med muhrar, hwalf, Torn och all dertilhörige Taak af bräder, at lefwerera Falu Stad fri och färdig, troligen och wål bygd, som en redelig och Ehrlig mästare ägnar och bör. Deremot hafwe wy af Bergsämbetet, opå Församlingens wegner, försäkrat Bem^t: M^r: Hans Ferster at låta bekomma för denne Kyrkebyggning 8000 Rd. hwahraf honom hwart åhr så lenge Byggningen påstår, skal efter proportionen, eller som han på 3 åhrs tid är skyllig Kyrkian färdig at lefwerera, som förbemält är, så skall han ock hwart af samma år, bekomma een Triding af ofwanbemälte Summa, der uppå honom nu straxt 1000 Rd. handfångne och lefwerade äre; och på det han arbetet med desto större flit och troheet förrätta må, och så mycket willigare drifwa på dess fullbordan, skall honom efter Kyrkiones färdiga och fullkommeliga lefwerering, alldeles som han sig för obliigar hafwer, öfwer denne föreskrefne Summa blifwa föräradt 1000 Riksdaler. At detta alt opå begge sydor så obrottzligen hollas och efterkommas skall, hafwe wy detta Contract med egne hender underskrefwit och med Bergsämbetets, samt M^r: Hans Fersters Signet bekreftat och 2:ne lÿka lÿdande Exemplar förfärdigat, deraf Bergsämbetet det ena på Församlingens wagnar, och M^r: Hans det andra tilstellet åhr. Datum Stockholm den 8 novembris åhr 1642.

Carl Bonde. Johan Berendes. Georg Grissback. Erick Flemming. Lorens Creuz. Christer Bonde. Hans Weiller, Guardian. Petter Jönsson. Johan Henricsson. Hans Steffan. Hans Forster, Maurer.

¹ Falu stads arkiv vol. E 1.

2. PM AV HANS FÖRSTER ANGÅENDE ERFORDERLIGA MATERIAL M. M.

Vertzichnus oder Vberschlag was zu einer Kirhken so zu Ehren auf dem Kupferberg soll besetzt gebauet und ausgefuhret werden, an Stein, Kalck, Eysen notwändig zuschaffen gehöret, da der hauptbau aus dem Grunde 4 elen hoch, drÿ ellen dick soll ausgefuret werden.

Oben der erden foll das hauptwerk oder mittelste Mauren 30 elen hoch und 2 elen dick, Die zwischen Mauren 17 elen hoch 1 ½ dicke werden, der Thurm aus dem fundament 4 elen dicke, oder der erden 3 elen auf die helfte, das obrige oer junget werden biss aus dach, die höhe aber 50 elen. Die breite der Kirchen 50 elen, die Lange 130 elen, dartzu gehöret erstlich auff dem fundament an Steinen beyde an Thurm, haupt und seiten bau, biss der erden gleich, 6000 last Feldstein, 500 elen winckelrecht gehauen quader stein, 500000 Ziegelsteine zum gantzen bau ohne das gewallb, 200000 Kleine Ziegelsteine nach der form wie man in die gewalb flegt Zugebrauchen zum gewalb. 40000 Gradsteine. An Kalck zum fundament bis der erden gleich 180 last, zum ubrigen ganzen Bau 800 last, an Eysen aber zu Anckern und andern nothwendigkeiten 200 Schiffpfund.

3. ÖVERENSKOMMELSE MED BYGGMÄSTAREN JÜRGEN FISCHER ANG. ÄNDRINGAR I TORNETS UPPBYGGNAD¹

»Mr Jürgen Fisher praesenterade een afrijtningh på Tornetz Zijrater, hwilke under Altanen komma skall, och androgh om kråkestenar (kragstenar) som af uthugne stenar uthi Tornet insättias skall, emedan han befinner att detta tegell är förswagt och fördenskull icke fördraga kan sådan Tyngd på dedh Tornet icke därigenom fördärfwas måtte: Att dedh fogeligare och medh ringare omkostnad, så wä och uthan Tornetz Skada skee kunne enär man ifrån den ena Pellaren till den andra hwälfdde Bogar giorde utaf Tegelstenar i stället för berörde uthugne stenar . . . lijkwäll kunne Tornet sin omgång efter den 1. afrijtning bekomma, dock måste steenhuggaren af desse Landtz ortz Stenar hugga till lister omkring gången, såsom och til Portal af sådane små stnar, och effter förbem/älte/ Bogar af tegelstenar murade, större arbete kräfte, thy begiärade han förökning etc.

¹ Falu stads domböcker 16/9 1658.

Bil. II.

1. ÖVERENSKOMMELSER MED JOHAN (JÖNS) GÖSTAFSSON ANG. ARBETEN I KYRKAN 3/10 1654

Föraccorderades medh Bilthuggaren Mr Johan Göstafsson ifrån Norrköping, att förfärdiga een predikestool i nye kyrckian, nembln att församblingen består honom lindh, såghbrädher, järn och limm, och till arbetzlöhn bekommer fyrahundradhe Richzdlr in Specie, af Christi pijnos Historias arbethe honom förfärdiga».

23/8 1655. Bildthuggaren Mester Jöns Göstafsson angaf för Borgmästare och Råd sikh hafwa aftalt medh Bilthuggaren Mestr Ewert Frijs, att vara interesserat medh honom om Predikestolens förfärdigande i nya kyrckian, nembln att Frijs skall bekomma af den accorderade Summa 150 Rdlr och hålla sig sielf kost, men Snickare arbetet skall Mester Jöns vara förobligerat på sin egen omkostnadh

Fig. 179. Kristine kyrka. Oblatask. 1600-t:s sen. del.

Silberner Hostienbehälter. 2. Hälftedes 17Jahrh.

Silverbox for consecrated bread. Later part of 17th cent.

förfärdigha. Sedan ähre the sin emeilan så förleente, att the och skola vara interesserade om alt thet arbete, som än förfalla kan, att hwardera der af half penning niuta skall, thet ware sikh Hög Choret, konungz- och drottningzstolarne, altartaflan, och hwadh än på orgewärcket af Bilthuggar Arbete kan fehla; Om thetta accord begiärte the begge måtte blifwa i stadzens protocoll annoterat, hwilket be-willades.

2. ANGÅENDE EWERT FRIJS' KONTRAKT 26/8 1656

Bleef beslutadt af Borgmästare och Råd att Ewert Frijs skall bekomma högkors arbetet i sin ahänder, hwadh Bilthuggare arbetet anlangar, och för dess förfärdigande är honom lofwat 500 Dr Kopparmynt, och dertill frÿ huushyra.

Jöns Göstafssons orlofsedel. Falu stads domböcker 16 sept. 1656.

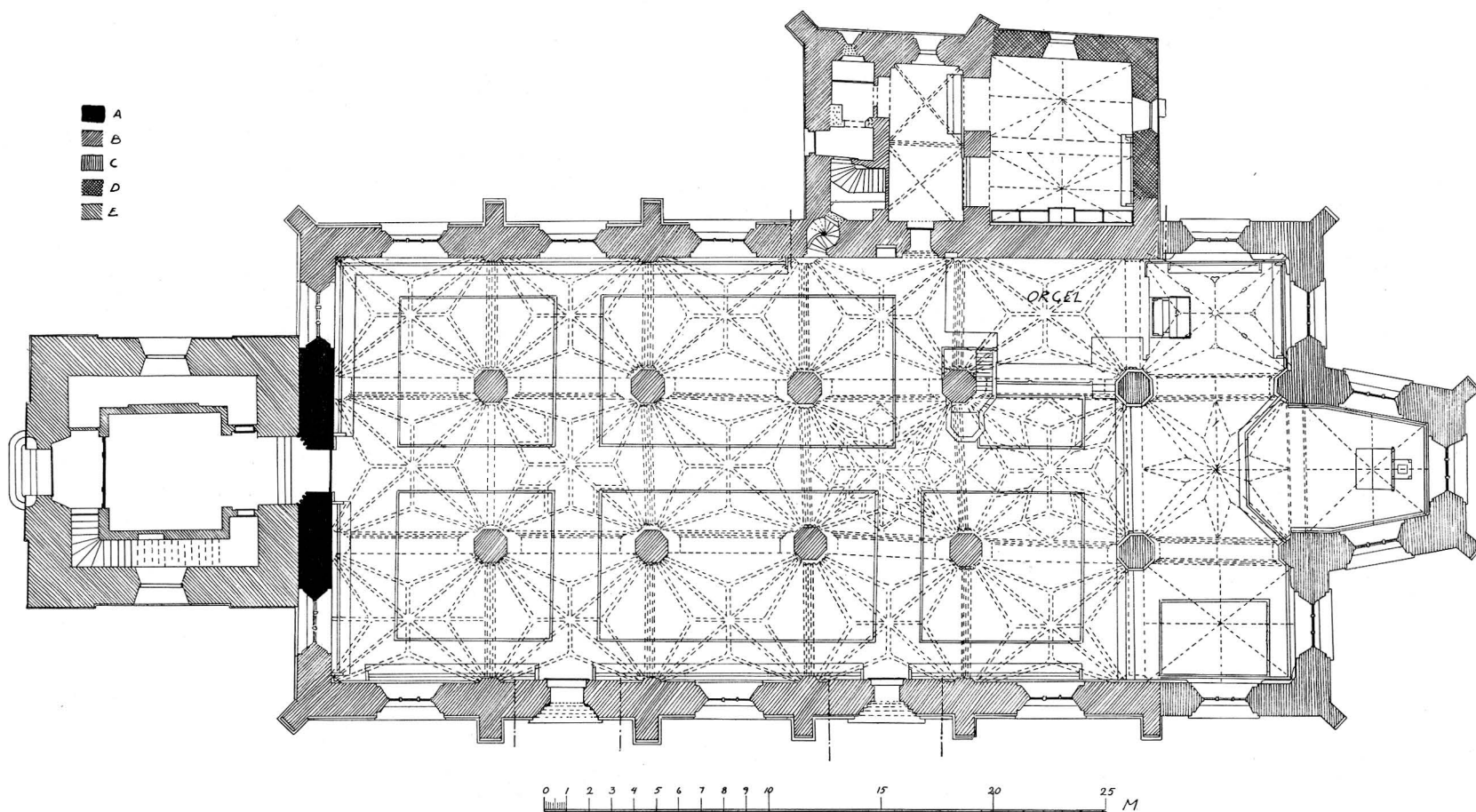
Bleef Bewilliat att Jöns Göstafsson Beletsnidaren skall Bekomma Pass och bewijs, huru han sikh här förhållit hafwer, och till Tärepenningar bekomma 50 Dr Kopparmynt.

KONTRAKT MED ORGELBYGGGAREN JÖRAN SPETTE 6/3 1650

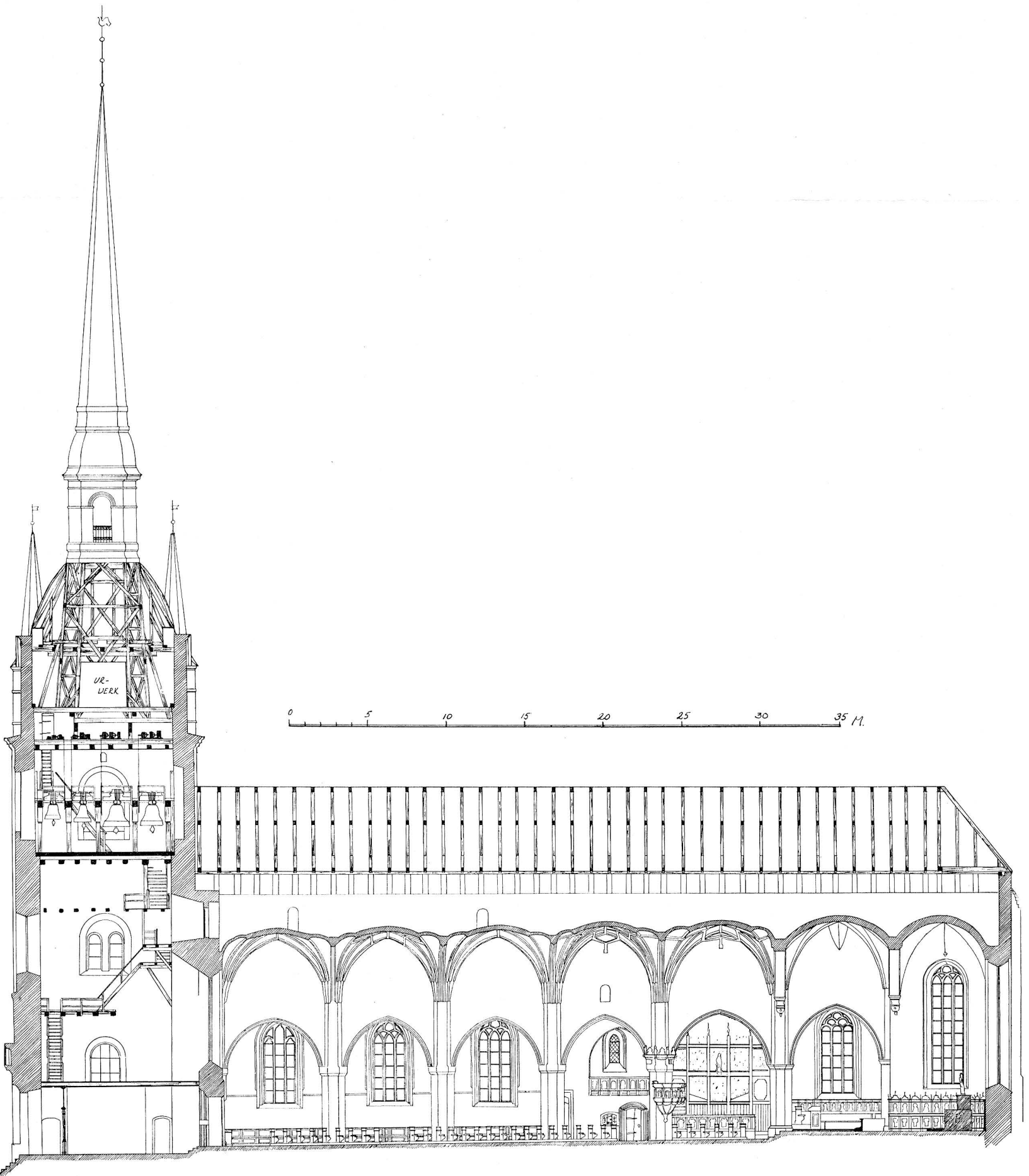
Wi underskrefne, Landshöfdinge öfwer Kopparbergslagen sampt Öster och Wäster Dahlarna, så ock Borgmästare och Råd i Fahlu Stad, göre witterligt, oss hafwa på underskrefne dato accorderat med Erlige och Konstrijk, M. Jöran Spette Orgelbyggjare om et Orgelwärk, här i Fahlu Stads Nya Kyrka på Åsen och wed Store Torget beläget, att uppbyggja och förfärdiga i så måtto, och medföljande Conditioner neml, At han samma Orgor, bestående af et Manuale-Pedal, Rygg och bryst Positiv, hållandes Twå och 30. goda stämmor, med twenne Tremulanter, efter som de på en serdeles lengd kyrkiones Föreståndare opsatte och namngifne äre, med egen bekostnad til folk, arbetslön och alla materialier, på det zirligaste och bästa förfärdigar, både af Tenn och Blypipor, såsom och sjelfwe huset med biltsnideri och godt snickar arbete, utstofferat på sätt och maner, som med huset och träwärket af de Nya Orgonr i Stockholms Stora Kyrkia skiet är, allenast skolla wij försörja honom och hans folck med frij wåningh så ock förskaffa honom så många furu och linde bräder, och dertil någre stockar tillika med timmermans löhn som dem inhugger i Kyrckian, det öfrige, af hwad namn det wara kan, som till et Complet och wälgjort organ fordras, skall han sielf af det förting, som med honom gjort är och här efter förmålas, sig förskaffa, så ock försörja deraf sig och sitt folck med Mat och Löhn, utan all Stadens och Församlingens last, der emot är honom, förutan fri husboning såsom ock förutan de förbete bräder, stockar, timmermans löhn och hwad eljest målningen a parte fordra, tilsagt en för alla att bekomma 2 800 Riksdaler¹, såsom ock när Wärket bliffer färdigt, och så beprydeligen och wälgjort, at Församlingen dher af kan hafwa et nöje och han sielf ära och beröm, til förbättring 200 Riksdaler, hwarmed, såsom wi på både sidor äre wäl tilfreds och förnögd, altså lofwa wij på församlingens och kyrkiones wägnar honom M. Jör. Spette berörde Tretusende Riksdalr, inclusive med de tvåhundra Riksdal., som honom til förbättring ähre tilsagde, ricktigt och fullkommeligen och i rättan tid at tilstella, såsom ock med bräder, stockar, timmermän och fri hushyra nöiachteligen at försörja, efter som ock nu på handen äro tillstälde fyrtio RD, och straxt her efter så snart han sig hit op til Fahlu Stad förfoga will och på materialier tänker at giöra provision och inköp, skall wara försäkrad förut at bekomma femhundra Riksdalr och sedan efter handen såsom man pröfwar at wärket lider, och han til dess förfärdigande kan nödigt behöfwa; men resten och den sidsta post om 800 Riksdalr med de 200 som til förbettring lofwad ähr, skall han ej förr bekomma, än som hela Wärket komplett och färdigt med alla sina zirater uti Kyrkian upsatt och af dess tilkallade gode Män, skattat och godt funnit är. Att nu detta således friwilleligen begått och afhandlat ähr, hafwer man twenne lijka lydande exemplaria låtit förfärdiga, hwaraf til Lands-canzellie det ena, och det ena på Fahlu Rådhuus, men det tredie M: Jöran Spette, til rättelse lefwererat är: och lofwar jag Jöran Spette detta förberörde alt troligen att hålla och efterkomma. Datum Fahlund den 6 Martii 1650.

Johan Berendes. Hindrik Mårtensson Teet. Hans Lybecker. Georgius Spette. Orgelbyggare.
Gerdt Lärman. Johan Otto. Johan Wandsker. Eric Person.

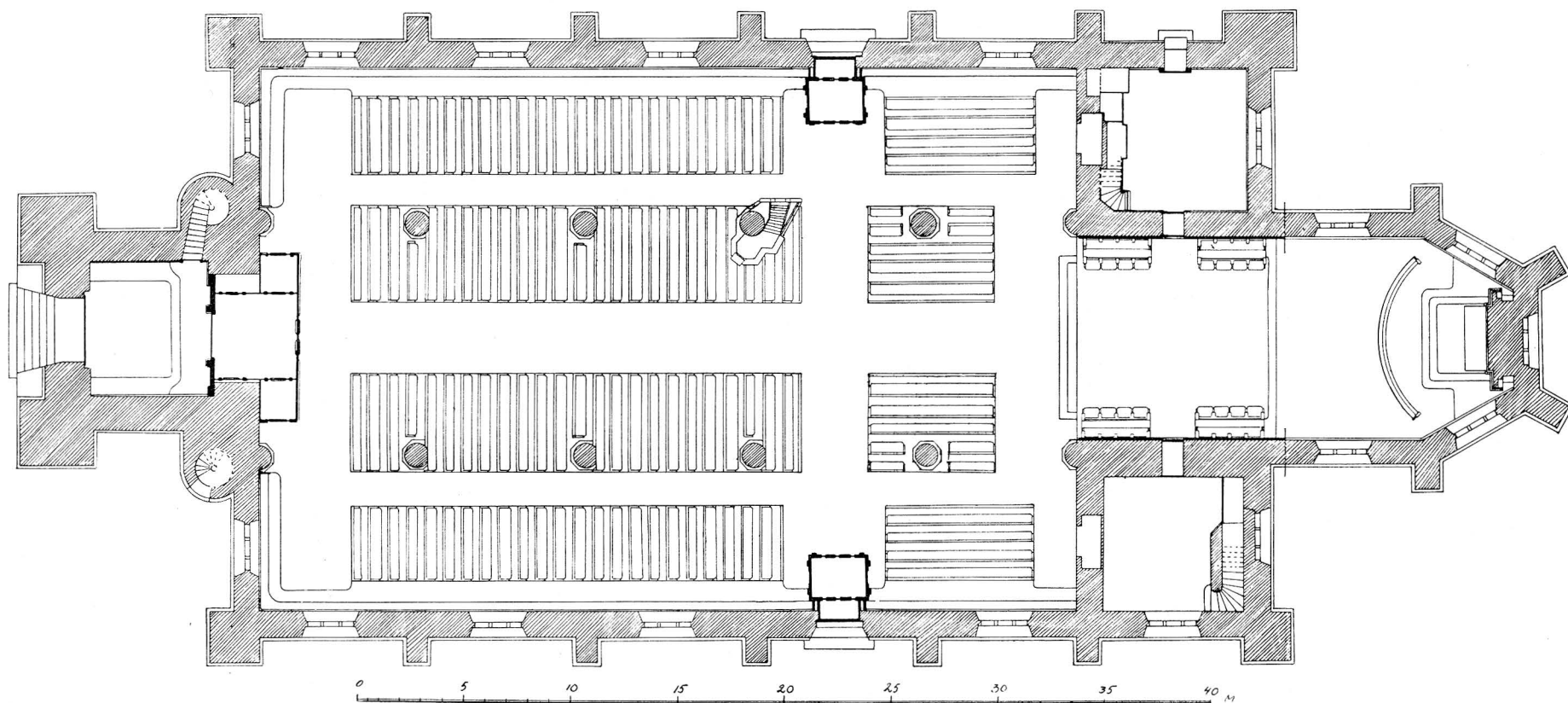
¹ ändrat till tvåhundra och otthunre: Ryksdalr

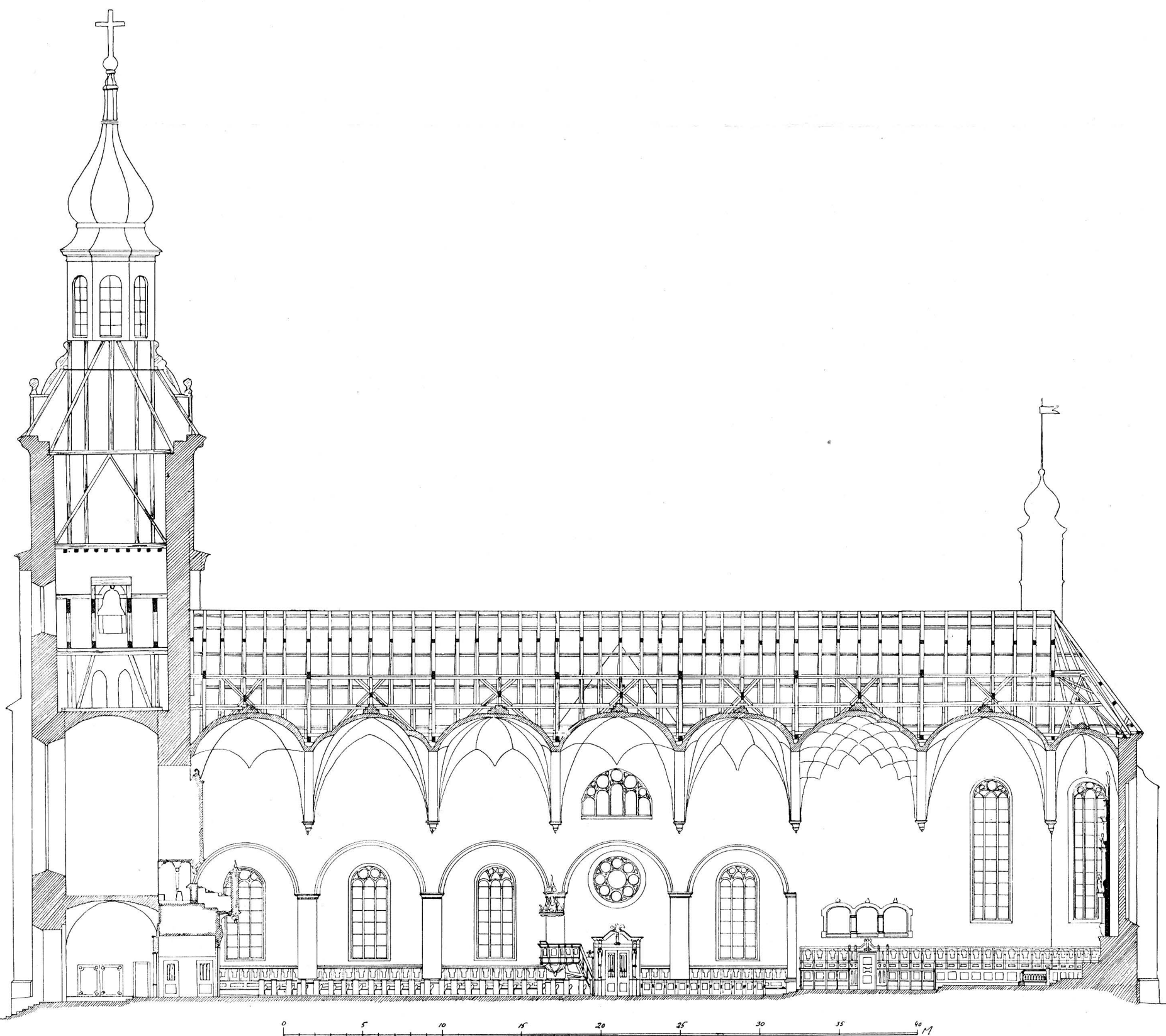
Stora Kopparbergs kyrka. Plan. Skala 1:300. Uppmätt av Sten Boëthius 1941.
Grundriss. Plan.

Stora Kopparbergs kyrka. Längdsnitt mot norr. Skala 1:300. Uppmätt av Sten Boëthius 1941.
Längenschnitt gegen Norden. Section towards the north.

Kristine kyrka. Plan. Skala 1:300. Uppmätt av Sten Boëthius 1941.
Grundriss. Plan.

Kristine kyrka. Längdsektion mot norr. Skala 1:300. Uppmätt av Sten Boëthius 1941.
 Längenschnitt gegen Norden. Section towards the north.

Av
SVERIGES KYRKOR

föreliggande följande delar:

- UPPLAND. (7) Band I, h. 1. *Danderyds skeppslag*, mellersta delen. Pris 6: 60.
» (29) Band I, h. 2. *Danderyds skeppslag*, östra och västra delen. Pris 13 kr.
» (8) Band II, h. 1. *Häverö och Vaddö skeppslag*. Pris 4: 40.
» (50) Band II, h. 2. *Bro och Vätö Skeppslag*. Pris 8 kr.
» (12) Band III, h. 1. *Långhundra härad*, norra delen. Pris 15 kr.
» (1) Band IV, h. 1. *Erlinghundra härad*. Pris 4: 50.
» (11) Band IV, h. 2. *Semlinghundra härad*. Med register till Bd IV. Pris 17 kr.
- GOTLAND. (3) Band I, h. 1. *Lummelunda ting* (utom Tingstäde). Pris 4 kr.
» (21) Band I, h. 2. *Lummelunda ting*. (Tingstäde). Pris 5: 50.
» (31) Band I, h. 3. *Bro ting*. Pris 12 kr.
» (33) Band I, h. 4. *Endre ting*. Pris 12 kr.
» (35) Band I, h. 5. *Dede ting*. Med register till Bd I. Pris 10 kr.
» (42) Band II. *Rute selling*. Med register till Bd II. Pris 16 kr.
- VÄSTERGÖTLAND. (2) Band I, h. 1. *Källands härad*, norra delen. Pris 5: 40.
» (4) Band I, h. 2. *Källands härad*, sydöstra delen. Pris 4: 50.
» (15) Band I, h. 3. *Källands härad*, sydvästra delen. I. Pris 10 kr.
» (16) Band I, h. 4. *Källands härad*, sydvästra delen. II. Med register till Bd I. Pris 10 kr.
- STOCKHOLMS KYRKOR. (17) Band I, h. 1. *Storkyrkan*. 1. Församlingshistoria. Pris 11 kr.
» (24) Band I, h. 2. *Storkyrkan*. 2. Byggnadshistoria. Pris 15 kr.
» (25) Band I, h. 3. *Storkyrkan*. 3. Inredning och inventarier. Med register till Bd I. Pris 20 kr.
» (28) Band II, h. 1. *Riddarholmskyrkan*. 1. Byggnadshistoria. Pris 20 kr.
» (45) Band II, h. 2. *Riddarholmskyrkan*. 2. Fast inredning, inventarier o. gravminnen. Med register till Bd II. Pris 38 kr.
» (5) Band III, h. 1. *Kungsholms kyrka*. Pris 4: 50.
» (10) Band III, h. 2. *Hedvig Eleonora kyrka*. Med register till Bd III. Pris 14 kr.
» (26) Band IV, h. 1. *Jakobs kyrka*. 1. Församlingshistoria. Pris 13 kr.
» (32) Band IV, h. 2. *Jakobs kyrka*. 2. Konsthistoria. Pris 13 kr.
» (40) Band IV, h. 3. *Johannes kapell och kyrka, S:t Stefans kapell*. Med register till Bd IV. Pris 10 kr.
» (20) Band V, h. 1. *Adolf Fredriks kyrka*. Pris 12: 50.
» (23) Band VI, h. 1. *Klara kyrka*. 1. Församlingshistoria. Pris 12 kr.
» (27) Band VI, h. 2. *Klara kyrka*. 2. Konsthistoria. Med register till Bd VI. Pris 12 kr.
» (41) Band VII, h. 1. *Maria Magdalena kyrka*. Pris 12 kr.
» (49) Band VIII, h. 1. *Bromma kyrka och Västerledskyrkan*. Pris 6 kr.
- DALARNE. (6) Band I, h. 1. *Leksands och Gagnefs tingslag*. Pris 4: 50.
» (9) Band I, h. 2. *Falu domsagas norra tingslag*. Pris 12 kr.
» (37) Band I, h. 3. *Falu domsagas södra tingslag*. Med register till Bd I. Pris 16 kr.
» (52) Band II, h. 1. *Falun*. Pris 12: 50 kr.
- ÖSTERGÖTLAND. (13) Band I, h. 1. *Bankekinds härad*. 1. (Askeby, Svinstad). Pris 14 kr.
» (14) Band I, h. 2. *Bankekinds härad*. 2. (Vårdsberg, Örtomta). Pris 13 kr.
» (43) Band II. *Vreta Klosters kyrka*. Med register till Bd II. Pris 15 kr.
- VÄRMLAND. (18) Band I, h. 1. *Grums härad*, norra delen. Pris 9: 50.
» (19) Band I, h. 2. *Grums härad*, södra delen. Pris 6: 50.
- BLEKINGE. (22) Band I, h. 1. *Östra härad*. Pris 13 kr.
» (36) Band I, h. 2. *Medelsta härad*. Med register till Bd I. Pris 14 kr.
» (51) Band II, *Bräkne och Listers häraden*. Pris 13 kr.
- MEDELPAD. (30) Band I, h. 1. *Njurunda och Sköns tingslag samt Sundsvalls stad*. Pris 10 kr.
» (47) Band I, h. 2. *Indals, Ljustorps och Västra Domsagans tingslag*. Pris 16 kr.
- DALSLAND. (34) Band I, h. 1. *Sundals härad*. Pris 10 kr.
- SKÅNE. (38) Band I, h. 1. *Kävlinge kyrkor i Harjagers härad*. Pris 2: 50.
- GÄSTRIKLAND. (39) H. 1. *Gävle stads kyrkor*. Pris 10 kr.
» (44) H. 2. *Landskyrkorna*. Med register. Pris 17 kr.
- NÄRKE. (46) Band I, h. 1. *Örebro stads kyrkor*. Pris 12 kr.
- SMÅLAND. (48) Band I. *Jönköpings och Huskvarna kyrkor*. Pris 12 kr.

